QUOMODO

COMITES ENGOLISMENSES

ERGA REGES ANGLIÆ ET FRANCIÆ SE GESSERINT

ET

COMITATUS ENGOLISMÆ ATQUE MARCHIÆ

REGNO FRANCORUM ADJUNCTI FUERINT

(1152-1328)

EDISSERUIT CORAM FACULTATE LITTERARUM PARISIENSI

P. BOISSONNADE

PROFESSOR IN ORDINE HISTORIÆ AGREGATUS

ENGOLISMÆ

EXCUDEBAT G. CHASSEIGNAC

—

MDCCCXCIII

DOCTISSIMO DOMINO

CAROLO MOLINIER

IN FACULTATE LITTERARUM TOLOSANA

PROFESSORI

HOC OPUSCULUM DEDICABAT AUCTOR

INDEX DOCUMENTORUM ET LIBRORUM.

DOCUMENTA DIPLOMATICA.

I. Documenta partim inedita.

Archives Nationales. Trésor des Chartes, J. 270 (comtes de la Marche et d'Angoulême); J. 407 (testaments des Lusignan); J. 374 (transactions des Lusignan); J. 180-183 (Poitou). — Trésor des Chartes : Registres de la chancellerie de France, J. J. 34, 35, 40, 41, 45, 46, 48, 50, 65, 64, 61, 62; documenta pleraque edita a P. Guérin. Recueil de documents concernant le Poitou contenus dans les registres de la chancellerie de France. Archives historiques du Poitou, t. XI et XIII. — Idem, Documents extraits des registres du Trésor des Chartes concernant l'Aunis et la Saintonge. Archives historiques de Saintonge, t. XII. — Monuments historiques, K. K. 1144, copies. — Chambre des Comptes, P. 1404-1405, domaine d'Angoulême; P. 721, hommages. — *Bibliothèque Nationale*, collection Moreau (fonds Bréquigny, copies des archives anglaises), t. DCXXXIV à DCXL, t. DCLXXXVI à DCXCI; collection Dupuy, t. DCCCV (copies). — *Bibliothèque de Poitiers*, collection Fonteneau, t. I, III, IV, XI, XVII, XXII, XXIII.

II. Documenta edita.

Documenta e tabulariis Angliæ deprompta. — 1 — Rotuli litterarum clausarum in Turri Londinensi asservati (1204-1227), edited by Thomas Duffus Hardy, 2 vol. in-f°, 1833-1844. — 2 — Rotuli litterarum patentium in Turri Londinensi asservati (1201-1216), edited by Th. Duffus Hardy, 1 vol. in-f°, 1835. — 3 — Rotuli Normaniæ in Turri Londinensi asservati (1200-1205), edited by Th. Duffus Hardy, 1 vol. in-8°, 1835. — 4 — Rotuli de Oblatis et finibus tempore regis Johannis, edited by Th. Duffus Hardy, 1 vol. in-8°, 1835. — 5 — Rotuli Chartarum in Turri Londinensi asservati (1199-1216), edited by Th. Duffus Hardy, 1 vol. in-f°, 1837. — 6 — Rotuli de liberate ac de misis et præstitis, regnante Johanne, edited by Th. Duffus Hardy, 1 vol. in-8°, 1844. — 7 — Excerpta e Rotulis finium in Turri Londinensi asservatis (1216-1272), edited by Charles Roberts, 2 vol. in-8°, 1835-1836. —

8 — Ancient Kalendars and Inventories of the treasury of his Majesty's Exchequer, edited by Francis Palgrave, 3 vol. in-8°, 1836. — 9 — Documents illustrative of english history in the 13th and 14th centuries, from the Records of the Queen's Remembrancer in the Exchequer. edited by H. Cole, 1 vol. in-f°, 1844. — 10 — Royal and other historical Letters illustrative of the reign of Henry III (1216-1272), selected and edited by the rev. W. W. Shirley. Oxford, 1862-1866, in-8°. — 11 — Rotulorum originalium in curia Scaccarii Abbreviatio (Henry III-Edward III), edited by Henry Playford, 2 vol. in-f°, 1805-1806. — 12 — Calendarium rotulorum patentium in Turri Londinensi asservatorum, edited by Records Commissioners, 1 vol. in-f°, 1802. — 13 — Annual Reports of the Deputy Keeper of the Public Records, 1865 (specimen of Calendar of the roll's, 1881 à 1889); (Calendars of patent Rolls Edward I (1272-1280). — 14 — Rymer, Fœdera, Conventiones. Litteræ et Acta Publica inter reges Angliæ et alios principes, 1re édit. Londres, 1704, 20 vol. in-f°, et La Haye, 1727, 17 vol. in-f°; 2e édit., 1739, 10 vol. in-f° en 20 tomes; 3e édit., 4 vol. in-f°, by John Caley and Fred. Holbrooke, 1816-1869. — 15 — Champollion-Figeac, Lettres des rois, reines et autres personnages. 2 vol. in-4° (coll. des doc. inéd. de l'hist. de France, extraits de la collection Bréquigny-Moreau). Paris, 1839. — 16 — Rôles gascons, transcrits et publiés par Francisque Michel, t. Ier (1242-1254). Paris, Impr. Nat. 1885, in-4° (coll. des doc. inéd. de l'hist. de France). — 17 — J. Delpit. Doc. français conservés en Angleterre, petit in 4°. Paris, 1847. — 18 — Ch.-V. Langlois, Documents extraits du Public Record Office : Rouleaux d'arrêts de la cour du roi (Bibl. de l'École des Chartes, 1887, p. 535 et suiv.) ; Rapport adressé à Adémar de Valence sur l'assemblée de 1302 (Bulletin de la Soc. d'histoire de Paris, 1888, octobre-septembre).

Documenta e tabulariis gallicis deprompta. — 19 — Actes du Parlement, publiés par E. Boutaric, 2 vol. in-4°. Plon, 1863-1867. — 20 — Olim ou registre des arrêts rendus par la cour du roi, publiés par le comte Beugnot, 4 vol. in-4°, 1839-1848 (coll. des doc. inéd. de l'hist. de France). — 21 — Fragments inédits du registre de Nicolas de Chartres, p. p. L. Delisle. Notices et extraits des Manuscrits, publiés par l'Acad. des Inscriptions, t. XXIII (1887). — 22 — Comptes d'Alfonse de Poitiers, publiés par Bardonnet. Archives historiques du Poitou, t. IV. — 23 — Dom H. Morice, Mémoires pour servir de preuves à l'histoire civile et ecclésiastique de Bretagne, 2 vol. in-f°. Paris, Osmont, 1742. — 24 — Dom E. Martène, Veterum scriptorum et monumentorum Amplissima collectio. Paris, 1724, 9 vol. in-f°. — 25 — Boutaric, Mémoire anonyme sur la guerre contre l'Angle-

terre. Acad. des Insc. Notices et extraits des Mss., XX, 2e partie. — 26 — J. de Laborde et A. Teulet, Layettes du Trésor des Chartes, 3 vol. in-4°. Paris, 1863-1875. — 27 — Tabula Roberti Mignon, et Compoti Th. de Carnoto, p. p. N. de Wailly. Historiens de France, t. XXI. — 28 — Fragmenta computorum. Recueil des hist. de France, t. XXII. — 29 — La Roque, Convocations à l'armée du roi. Traité du ban et de l'arrière-ban, in-18. Paris, 1676 (Lepetit). — 30 — L. Delisle, Lettre anonyme adressée à la reine Blanche par un hab. de La Rochelle. Bibl. de l'École des Chartes, IVe série, t. II. — 31 — Ordonnances des rois de France de la troisième race, publiées par E. de Laurière, Secousse, Villevault et de Bréquigny, 15 vol. in-f°, 1723-1789. — 32 — Archives historiques du Poitou, t. IV, XI (1881), XIII (1883). — 33 — Archives historiques de Saintonge, t. XII. — 34 — Archives historiques de la Gironde, t. II. — 35 — Bulletin de la Société historique et archéologique de la Charente, 1859 (B. de Rencogne, établ. d'un pont sur la Charente, p. 90). — 36 — Documents historiques sur le Limousin et la Marche, p. p. A. Thomas et A. Leroux, 2 vol. in-8°. Limoges, 1885.

Documenta varia. — 37 — Dumont, Corps universel diplomatique du droit des gens, 1726 et suiv., 16 vol. in-f° en 8 tomes. — 38 — Epistolæ Innocentii III et Honorii III, p. p. les éditeurs du Recueil des historiens de France, t. XIX. — 39 — Les Registres de Grégoire IX, publiés par L. Auvray, in-4°. Paris, Thorin, 1890 (1er fascicule). — 40 — Les Registres d'Innocent IV, publiés par Élie Berger. Paris, 1881-1887, in-4° (8 fascicules).

Chronica Anglica. — 41 — Gesta regis Henrici secundi, Benedicti abbatis (1169-1192), known under the name of Benedict of Peterborough, edited by W. Stubbs. Oxford, 1867, 2 vol. in-8°. — 42 — Radulfi de Diceto decani Londiniensis Opera historica, edited by W. Stubbs. Oxford, 1876, 2 vol. in-8°. — 43 — Chronica magistri Rogeri de Houedene, 4 vol. in-8°, edited by W. Stubbs. Oxford, 1868-1871. — 44 — Historical Works of Gervase of Canterbury (The Chronicle of the reign of Stephen, Henry II and Richard I, by Gervase the monk of Canterbury), edited by W. Stubbs, 2 vol. in-8°. Oxford, 1879-1880. — 45 — Radulphi de Coggeshall Chronicon Anglicanum, edited by the rev. Joseph Stevenson, 1 vol. in-8°, 1875. — 46 — Memoriale fratris Walteri de Coventria, edited by W. Stubbs, 2 vol. in-8°. Oxford, 1872-1873. — 47 — Chronicles and Memorials of the reign of Richard the first, edited by W. Stubbs, 2 vol. in-8°, 1864-1865. — 48 — Chronicles of the reigns of Stephen, Henry II and Richard I (Historia rerum anglicarum of William of Newburgh — and « Continuatio »), edited by Richard Howlett, 3 vol. in-8°, 1884-1886. — 49 — Chro-

III. Chronica.

nica Rogeri de Wendower, sive Flores historiarum, 3 vol. in-8°, edited by Henry Gay Hewlett, 1886-1889. — 50 — Mathæi Parisiensis, monachi Sancti Albani, Chronica Majora, edited by Henry Richard Luard, 7 vol. in-8°, 1872-1884. — 51 — Mathæi Parisiensis, Historia Anglorum, sive, ut vulgo dicitur, Historia Minor, edited by sir Frederic Madden, 3 vol. in-8°, 1866-1869. — 52 — Annales monastici (I. Annales de Margan, 1066-1232; de Theokesboria, 1066-1263; de Burton, 1004-1263. — II. Annales monasterii de Wintonia, 519-1277; Annales monasterii de Wawerleia, 1-1291. — III. Annales prioratus de Dunstaplia, 1-1297; Annales monasterii de Bermundeseia, 1042-1432. — IV. Annales monasterii de Oseneia, 1016-1347. Chronicon vulgo dictum Chronicon Thomæ Wykes, 1066-1289; Annales prioratus de Wigornia, 1-1377.— V. Index and Glossary), edited by Henry Richard Luard, 5 vol. in-8°, 1864-1869.— 53 — Chronicles of the reigns of Edward I and Edward II (Annales Londinienses, Annales Paulini, etc.), 2 vol. in-8°, edited by William Stubbs, 1882-1883. — 54 — Chronica monasterii Sancti Albani (Thomæ Walsingham Historia Anglicana, 1272-1422, 2 vol. in-8°; Willelmi Rishanger, Chronica et Annales, 1259-1307; Johannis de Trokelowe, Chronica et Annales; Gesta abbatum monasterii Sancti Albani, etc.), 12 vol. in-8°, edited by Henry Thomas Riley, 1863-1876. — 55 — Flores historiarum per Mathæum Westmonasterium collecti. Londres, in-f°, 1570. — 65 — Eulogium historiarum sive temporis Chronicon, ab orbe condito usque ad annum Domini 1366, a Monacho quodam Malmesbiriensi exaratum, edited by F.-S. Haydon, 3 vol. in-8°, 1858-1863.

Chronica gallica. — 56 — Chronique latine de l'abbaye de La Couronne, éditée par E. Castaigne (Coll. de doc. historiques sur l'Angoumois), in-8°. Paris, Aubry, 1864. — 57 — Historia pontificum et comitum Engolismensium. Historiens de France, t. XII, et édition Castaigne, Angoulême, 1850. — 58 — Gaufridi, prioris Vosiensis, Chronicon, dans Labbe, Nova Bibliotheca manuscriptorum, t. II, et dans le Recueil des historiens de France, t. XII et XVIII. — 59 — Bernardi Iterii Chronicon, dans les Chroniques de Saint-Martial de Limoges, publiées par H. Duplès-Agier, in-8° (Soc. de l'hist. de France), 1874. — 60 — Chroniques des comtes d'Anjou, publiées par P. Marchegay et Salmon, in-8° (Soc. d'hist. de France), 1856. — 61 — Addenda Chronico Andegavensi Sancti-Albani. Recueil des historiens de France, t. XVIII. — 62 — Œuvres de Rigord et de Guillaume le Breton, publiées par H.-P. Delaborde, Paris, Renouard, 1882-1885, 2 vol. in-8° (Soc. d'hist. de France); Recueil des historiens de France, t. XVII et XVIII. — 63 — Aldrici, Triumfontium monachi, Chronicon, dans les Monu-

menta Germaniæ de Pertz, t. XXIII. — 64 — Histoire des ducs de Normandie et des rois d'Angleterre, publiée par Francisque Michel, in-8°, 1840 (Soc. d'hist. de France). — 65 — Chronicon Turonense, dans les Monumenta Germaniæ de Pertz, t. XXVI, et le Recueil des historiens de France, t. XVIII. — 66 — Joinville, Histoire de saint Louis, publiée par Natalis de Wailly, 1 vol. in-8°, 1868 (Soc. d'hist. de France), et Recueil des historiens de France, t. XX. — 67 — G. de Nangis, Vita Sancti Ludovici, Recueil des historiens de France, tome XX. — 68 — Chronique anonyme dite de Rains, dans le Recueil des historiens de France, t. XXII. — 69 — Chroniques de Saint-Denis, dans le Recueil des historiens de France, t. XXI. — 70 — Chronique de Baudouin d'Avesnes. Recueil des historiens de France, t. XXI. — 71 — Guillelmi de Podio Laurentii, Historia Albigensium. Recueil des historiens de France, t. XX. — 72 — Philippe Mousket, Chronique rimée. Recueil des historiens de France, t. XXII. — 73 — Guillaume Guiart, la Branche des royaus lignages. Recueil des historiens de France, t. XXII. — 74 — Gesta Philippi tertii, regis Franciæ, auctore Guillelmo de Nangiaco, dans le Recueil des historiens de France, t. XX. — 75 — Chronique latine de Guillaume de Nangis avec la continuation (1113-1368), nouv. édit., annotée et publiée par H. Géraud, 2 vol. in-8°, 1843 (Soc. d'hist. de France), et Recueil des historiens de France, t. XX. — 76 — Itinera et mansiones Philippi tertii et Philippi quarti. Recueil des historiens de France, t. XXI. — 77 — Anonymum Sancti Martialis Chronicon, dans les Chroniques de Saint-Martial de Limoges, p. p. H. Duplés-Agier, in-8°, 1874. — 78 — Chronicon Majus Lemovicense a Petro Coral et aliis. Recueil des historiens de France, t. XXI. — 79 — Continuatio Chronici Girardi de Fracheto. Recueil des historiens de France, t. XXI. — 80 — Excerpta e Memoriali Johannis a Sancto Victore. Recueil des historiens de France, t. XXI.

IV. Opera recentiora.

81 — P. Anselme de Sainte-Marie, Histoire généalogique de la maison de France. Paris, 1726 et suiv., 9 vol. in-f°. — 82 — L'Art de vérifier les dates des faits historiques, des chartes, des chroniques et autres anciens manuscrits, 3 vol. in-f°, 1783. — 83 — Arcère (Père), Histoire de la ville de La Rochelle et du pays d'Aunis. La Rochelle, 1757, 2 vol. in-4°. — 84 — Ch. Bémont, La condamnation de Jean Sans-Terre. Revue historique, t. XXXII, 1886, 6e livraison. — 85 — Ch. Bémont, Simon de Montfort, comte de Leicester, in-8°. Paris, Picard, 1884. — 86 — E. Boutaric, Saint Louis et Alfonse de Poitiers, in-8°. Paris, Plon, 1870. — 87 — E. Boutaric, La France sous Philippe le Bel, in-8°. Paris, Plon, 1861. — 88 — Babinet de Rencogne, Nouvelle Chronologie historique des maires d'Angoulême, in-8°. Angoulême, 1870. —

89 — Besly, Histoire des comtes de Poitou et des ducs d'Aquitaine, in-f°, 1649. — 90 — Chopin (René), Traité du Domaine de la couronne de France, divisé en trois livres; 1re édit. en latin, 1572; édit. en français (dans les Œuvres complètes). Paris, G. de Luyne, 1662, in-4°. — 91 — F. de Corlieu, Recueil en forme d'histoire de ce qui se trouve par escript de la ville et des comtes d'Angolesme, party en trois livres; 1re édit., 1576, Jean de Minières, imp.; 2e édit., Hélie le Paige, Angoulême, 1629; réimpression par H. Michon, 1846, in-4°. — 92 — F. de Corlieu, Discours sur la ruine et démolition du château de Lusignan, opuscule inéd. p. p. Sénemaud. Bulletin de la Soc. hist. et arch. de la Charente, 1860, p. 21. — 93 — E. Castaigne, Notice historique sur Isabelle d'Angoulême, in-8°, 28 pages, 1836. — 94 — Daniel (Père), Histoire de France, 17 vol. in-4°, 1755 (t. IV et V). — 95 — L. Delisle, Catalogue des actes de Philippe-Auguste, 1 vol. in-8°. Paris, 1851. — 96 — L. Delisle, Chronologie historique des comtes de la Marche, issus de la maison de Lusignan. Bibl. de l'École des Chartes, 4e série, t. II, pp. 537-545; et Bulletin de la Soc. hist. et arch. de la Charente, 1re série, t. IV (1866), p. 1 à 17. — 97 — Louis Desbrandes, Histoire d'Angoumois, 2 vol. in-4° (manuscrits de la bibl. municipale d'Angoulême), 1818. — 98 — Dupuy, Traité des Droits du roi sur plusieurs États et seigneuries. Paris, Courbé, 1655, in-f°. — 99 — Dupuy, Histoire du différend entre Boniface VIII et Philippe le Bel. Paris, 1655, in-f°. — 100 — Gallia Christiana, nouv. édit. Palmé, t. II (province ecclés. de Bordeaux). — 101 — A. Giry, Les Établissements de Rouen, 2 vol. in-8°. Vieweg, 1885. — 102 — Hardy (Th. Duffus), Itinerary of king John (Soc. des Antiquaires de Londres, t. XXII), et en tête des Rotuli litterarum patentium, t. Ier. — 103 — Joullietton, Histoire de la Marche et du pays de Combraille, 2 vol. in-8°. Guéret, Betoulle, 1814. — 104 — Langlois (Ch. V.), Le Règne de Philippe III le Hardi. Hachette, in-8°, 1887. — 105 — Lecointre-Dupont, Jean Sans-Terre et l'Ouest de la France. Soc. des Antiquaires de l'Ouest, t. XII, in-8°, 1847. — 106 — La Charlonye (Gabriel de), Annotations au Recueil de Corlieu, 1re édit., 1629; réimprimées par Michon à la suite du Recueil, 1846, in-4°. — 107 — Martin (Henri), Histoire de France, t. III et IV, 4e édit. Furne et Jouvet, in-8°, 1878. — 108 — Mas-Latrie (de), Trésor de Chronologie, in-f°. Palmé, 1889. — 109 — Marvaud (F.), Isabelle Taillefer ou la Comtesse-reine, Angoulême, in-8°, 1856; et Bulletin de la Soc. hist. et arch. de la Charente, 1856. — 110 — Marvaud (F.), Études sur Cognac et son arrondissement. Bulletin de la Soc. hist. et arch. de la Charente, 2e série, t. II; à part Niort, 1870, 2 vol. in-8°. — 111 — F. Marvaud, Notice his-

torique sur les seigneurs de Montbron. Bulletin de la Soc. hist. et arch. de la Charente, 1851, p. 52. — 112 — Maichin, Histoire de Saintonge, d'Angoumois et d'Aunis, in-f°, 1671. — 113 — Massiou (D.), Histoire politique, civile et religieuse de la Saintonge et de l'Aunis, 2e édit., 6 vol. in-8°. Saintes, 1846. — 114 — Mézeray (Eudes de), Histoire de France. Paris, 1645-1661, 3 vol. in-f°, t. Ier. — 115 — Michon (H.), Statistique monumentale de la Charente. Paris, in-4°, 1846. — 116 — Montfaucon, Monuments de la Monarchie française, 5 vol. in-f°. Paris, 1729. — 117 — Sismonde de Sismondi, Histoire des Français, t. VII et IX, in-8°, 1826, Treuttel et Würtz. — 118 — Tillemont (Lenain de), Vie de saint Louis, roi de France, p. p. J. de Gaulle (Soc. d'hist. de France), 6 vol. in-8°, 1847-1851. — 119 — A. Thomas, Les Archives du comté de la Marche. Bibl. de l'École des Chartes, 1881. — 120 — Vaissète (dom) et Devic, Histoire du Languedoc, nouv. édit., p. p. A. Molinier, Dulaurier, P. Meyer, etc., t. VI, VII et VIII Toulouse, Privat, in-4°, 1872-1879. — 121 — Vigier de la Pile, Histoire d'Angoumois, publiée pour la première fois par H. Michon. Paris, 1846, in-4°.

PARS PRIMA.

DE COMITATU ET DE COMITIBUS ENGOLISMENSIBUS ANTE TERTIUMDECIMUM SECULUM : EORUM CUM REGIBUS ANGLLÆ CONTENTIONES ; COMITATUS IN DITIONEM ANGLORUM REDACTUS.

(1152–1216.)

Caput I. De Engolismensis comitatus situ.

Inter provincias Occidentalis Galliæ, quæ constitutæ fuerant, post Caroli Magni ætatem, comitatum Engolismensem principio conditum fuisse auctores putant. Sicut enim a veterum scriptorum historia constat, ab Annalibus Engolismensibus potissimum, Vulgrinus comes Engolismensis fuit circa annum 866, regnante Carolo Calvo; hic, filiam comitis Tolosani Guillelmi, Rogelindam, uxorem duxit, muros oppidi Engolismensis ædificavit, et Marcilliacum castrum exstruxit (1). Deinde, Engolismenses comites, Vulgrini progenies, nomini cognomen addiderunt, et Sectoresferri, gallica lingua Taillefer, vocati sunt (2). Quamvis istius comitatus fines potentissimorum optimatum possessionibus cingerentur, et sæpe ducis Aquitaniæ ac comitis Pictavensis avidis consiliis resistere cogerentur, libertatem tamen servaverunt comites Engolismenses, et initio tertii decimi seculi, quod tantum, pro majori parte, regis Franciæ juris adhuc essent, gloriabantur. Nec alium præcipuum dominum præter eum agnoscebant. Attamen, potestate regum Angliæ et Franciæ de die in diem crescente, tempus venerat quo hæc provincia in periculum majus libertatis amittendæ incurrebat. Comitatum enim Engolismensem uterque horum regum appetebat, sive propter agrorum ubertatem et finium amplitudinem, sive propter regionis momentum. Erat quidem regio sita inter Lutetiam et Burdegalam, in notissima via qua Francia septentrionalis Franciæ Aquitanicæ jungebatur, et multis castris atque urbibus validissimis muniebatur. Engolismensis provincia, Santonensis, Pictavensis, Petragoricensis, Lemovicensisque comitatuum, et Aquitanici ducatus finibus continebatur. Inter alia medii ævi regna, comitatus ille medium occupabat locum, si amplitudinem tantum quis consideret. Neque illum quidem cum magnis provinciis Galliæ conferre quisquam potuisset. Pro latitudine enim, perangusta hæc regio

(1) Hodie, Marcillac-Lanville, arrondissement de Ruffec (Charente). — (2) Corlieu, Récit en forme d'histoire, pp. 1-11.

videbatur; tamen in longitudinem satis patebat (1), et Atrebatensi comitatui sive Veromanduensi provinciæ comparari poterat. Primum, Engolismensis comitatus pars superior, fluminis Carentoni præter ripas, usque ad Lemovicensem vicecomitatum porrigebatur, atque urbem Engolismam, regionis caput, continebat. Pars autem inferior, cujus caput erat Compnacum, Santonensem campum, per agrum Engolismensem et Compnacensem in planitiem jacebat. Minima vero pars comitatus minor vocabatur, circa fines Aquitanicæ provinciæ, atque vicus quidam Sanctæ Radegundæ nomine decoratus, caput hujus regionis obtinebat. Omnis provincia quadringentas circiter parochias complectebatur, quæ inter triginta et unam castellanias præcipuas dividebantur. Quarum castellaniarum primam Engolismensem dicebant. Deinde in numero earum ducebantur Rupes Fulcaudi, Monsberulphi, Marthonium, Cabanesium, Confluens, Albaterra, Turrisalba, Villaboen, Sancta Radegunda, Compnacum, Jarnacum, Montiniacum, Monsmaurelli, Botavilla, Castrumnovum, Amblavilla, Sanctus Claudius, Alniacum, Nantolium, Vertolium, et Roffiacum (2). Quinque vero diœcesibus omnes hujus provinciæ parochiæ continebantur; in primis, diœcesis Engolismensis episcopus, fere dimidiam partem provinciæ regebat; Pictavensis autem præsul septem et quinquaginta, Lemovicensis tres et triginta, Petragoricensis tres et quadraginta, et Santonensis, circa centum parochias administrabant (3). Multi enim vici, qui antiquis romanis civitatibus Santonum, Pictonum, Lemovicum, Petragoricensium olim juncti fuerant, initio medii ævi, Engolismensi provinciæ connexi sunt. Propter agrorum ubertatem, omnis hæc regio in Gallia Occidentali quamdam famam obtinuerat. Vinum pagi Compnacensis jam apud omnes Galliæ et Angliæ populos ferebatur. In inferiori parte provinciæ, magnæ silvæ, quorum vestigia manent, ligna ad comburendum et ædificandum præbebant, et in superiori parte, circa Lemovicenses fines, uberrima pabula, atque præcipue prope Carentoni fluminis ripas, pascua multa, et agri frumento ditissimi patebant. Industria et commercio hæc regio aliis divitiis ornata fuerat. Mercaturas cum provinciis finitimis cives Engolismenses faciebant, et ligna, ferrum, vinum, pecudes, apud vicinos transferebant. Mercatores,

(1) Amplitudo provinciæ Engolismensis, e nostra ratione, olim 4800 Kq. nunc vero 5942 Kq.-P. Boissonnade, Essai sur la géographie historique de l'Angoumois. Angoulême, 1890, pp. 39-40. — (2) La Rochefoucauld, Montbron, Marthon, Chabanais, Confolens, Aubeterre, Villebois-Lavalette, Sainte-Radegonde, Montmoreau, Montignac, Cognac, Jarnac, Bouteville, Châteauneuf, Ambleville, Saint-Claud, Aunac, Verteuil, Ruffec, Nanteuil, aujourd'hui communes ou cantons de la Charente; La Tour-Blanche, commune de Verteillac (Dordogne). Essai sur la géographie historique de l'Angoumois, pp. 7-10. — (3) *Ibid.*, pp. 14-19.

salis empti maximam partem, e Santonia in provincias Franciæ quæ Ligerim jungunt, divendebant, cum magno lucro; duoque portus dicti Salnerii in Compnacensi et Engolismensi urbibus hoc omni fere commercio fruebantur. Præterea, ligna et boves e Lemovicensi provincia, frumentaque e Pictavensi comitatu, in Aquitanos, Santones et Petragoricenses adducebant. Comites ipsi quatuor castellaniarum maximam partem possidebant, harumque castellaniarum, scilicet Compnaci, Engolismæ, Botavillæ, Castrinovi, reditus, ad tria millia librarum perveniebant : omnis autem comitatus Engolismensis a Bituricensi duce, in fine quartidecimi seculi, octoginta millia librarum turonensium valere æstimabatur (1). Provinciæ tamen momentum magis erat in situ, quam in amplitudine et ubertate agrorum, aut in comitis reditibus. Situm enim validissimum obtinebat comitatus Engolismensis, inter Ligerim et Garumnam flumina. Carentonus, flumen navium capax, profundum et latum, regionem alluebat, et exercitibus obstaculum grave opponebat. Viam inter Burdegalam et Turonensem civitatem, provincia mediam occupabat, et quod majoris momenti erat, provinciis Anglorum regum interjacebat. Pictaviam, Turoniam, Andegaviam, ab Aquitaniæ regno sejungebat, et possessionum Anglorum aditus impediebat. Quin imo, cum Lemovicensibus et Petragoricensibus comitibus sæpe fœderati, Engolismenses comites, per duodecimum seculum, principibus Angliæ, et per tertiumdecimum, regibus Franciæ, multa incommoda ferebant. Erat quidem omnis comitatus castris prævalidus : inter quæ, maxime conspiciebatur castrum Engolismense, quod, quum manu munitissimum esset, mœnibus cinctum, cum castello validissimo quod Alduinus comes condiderat (2), tum loci natura et flumine Carentono claudebatur. Multa circa urbem castra regionis circumjacentis aditum prohibebant, quorum Rupes Canderici prope Engolismam (3), et Rupes Eyraudi, notissima erant. In superiori parte provinciæ, quædam alia oppida, Lemovicensis vicecomitatus et Petragoricensis comitatus itinera obsidebant. Ad caput celeberrimi rivi Tolvoræ, Guillelmus, episcopus Engolismensis, castrum inexpugnabile exstruxerat, voragine Dormientis et fossis amplæ latitudinis clausum. Longius, cum formidandis mœnibus alveo alto rivi Tarderii imminens, eminebat castellum Rupes Fulcaudi (4); deinde, Marthonium et Monsberulphi Tarderii ripas muniebant, et circa Lemovicenses fines, Cabanesii et

(1) Delpit, Docum. français conservés en Angleterre, I. 508. — Corlieu, Recueil en forme d'histoire, p. 45. — (2) Michon, Statistique monumentale de la Charente, pp. 206-216. — (3) La Rochechandry et Rocheraud; Michon, p. 120. — Notice sur La Rochechandry, par P. Sazerac, Bulletin de la Société historique de la Charente, 1845, p. 50. — (4) Michon, 211, 212, 213.

Confluentis oppida Vigennæ campum occupabant. Petragoricensis vero comitatus aditus observabant Villaboen et Albaterra (1). In Aquitaniæ autem via, sita erant Monsmaurelli et Rupesboviscurtis. Sed major pars horum oppidorum ad transitum fluminis Carentoni custodiendum ædificata fuerat. Primum quidem apparebat, post oppidum Engolismense, Castrumnovum, olim Bardevilla nominatum, reædificatum in fine undecimi seculi (2). Deinde, eminebant castrum Burgum Carentonense, prærupto saxo ædificatum et flumine cinctum; et Compnacense oppidum mœnibus et Carentono munitum; Jarnacum, in planitie quæ a flumine circumluitur (3); et præcipue Merpinum, quod, ut veteres historici narrant, Carolus Magnus condiderat. Hoc castrum, necnon et Compnacum, Engolisma atque Rupes Fulcaudi, validissima comitatus oppida habebantur (4). Adversus Pictavenses comites præsertim, ædificata fuerant castrum Montiniacum, a Guillelmo et Vulgrino (1120-1140) conditum, cum ruderibus alii castelli Anzone nominati (5). Marcilliacum et Roffiacum, Nantolium et Vertolium, aliaque multa castella. Accedit illud, quod numerum non exiguum militum et clientium habebant comites Engolismenses, quorum clarissimi et potentissimi erant domini Rupis Fulcaudi, Cabanesii, Montisberulphi (6), Villaboeni, Rupis Canderici, Montismaurelli, Compnaci, Jarnaci, Castrinovi (7), Albæterræ, Roffiaci, Rupis Eyraudi (8). Inter clericos, episcopus Engolismensis multa feoda et castra possidebat; deindeque abbates Sancti Eparchii, Sancti Amantii, Coronæ, Bassaci, divitiis conspicui erant. In omni provincia, quadringenti fere clientes aut milites comitibus inserviebant. Ita, propter ubertatem et situm, atque satis redituum largum numerum, necnon et castrorum et militum momentum, comites Engolismenses, inter præcipuos optimates Galliæ Occidentalis numerari posse videbantur.

Caput II. Quæ fuerat comitum Engolismensium erga Angliæ et Franciæ reges agendi ratio per duodecimum seculum. Comitum Engolismensium libertati minantur reges Angliæ. (1152-1200.)

Diu, atque per tria secula, comites libertatem maximam servaverant, quamvis ab inimicis præstantissimis magna pericula eis intenderentur. Quorum inimicorum alii, in ipsa provincia Engolimensi, sæpissime comitibus bella movebant, præcipueque domini Compnaci, Jarnaci et Rupis Fulcaudi, qui potestati principis invidebant. Alii autem in Santonia, comites aggrediebantur,

(1) Michon, 213. — (2) Anno 1085; Michon, 208. — (3) Michon, pp. 209, 204-205, 247-248. — (4) Merpins, commune du canton de Cognac (Charente); Corlieu, p. 45; Michon, p. 212. — (5) Montignac, canton de Saint-Amant-de-Boixe (Charente); Michon, 208-212. — (6) Marvaud, Notice sur les seigneurs de Montbron, Soc. hist. de la Charente, Bulletin, 1851, p. 52. — (7) Homagium Popelini, Castrinovi domini, Arch. Nat., K. 1144, nos 13 et 14; Arch. Nat., P. 721, hommages rendus aux comtes d'Angoulême (XIIIe siècle); Corlieu, pp. 20-45. — (8) Corlieu, liv. III, chap. XI, p. 51; chap. XVII, p. 33; chap. XVIII, pp. 35-36, etc.

nam Sectoresferri, feodum Archiacum prope Santoniæ fines, aliaque multa obtinuerant (1). Principes Engolismenses sæpe etiam congrediebantur cum comitibus Pictaviæ et ducibus Aquitaniæ, qui eorum fines obsidebant, per undecimum et duodecimum seculum. Sed horum periculis maximum incrementum allatum est, quum Aquitania, Pictavia, Andegavia, Turonia, Santoniaque a regibus Anglorum acquisita sunt. Quorum regum formidanda potestas omnium optimatum Galliæ Occidentalis libertati imminebat. Itaque, comites cum Galliæ regibus, propter communes inimicitias et regnorum commune periculum, fœdus iniverunt. Hæc comitum Engolismensium cum regibus Franciæ societas, præcipue anno 1152, cœpit. Quamvis enim Guillelmus, comes Engolismensis, Henricum Angliæ regem comitatus esset, quum Alienoram Aquitaniæ dominam, rex in matrimonium duxit, mox inimicorum principis partes secutus est. Cum Hugone Lezigniacensi et vicecomite Lemovicensi, atque Pictaviæ baronibus, necnon et Ludovico Juniore, Francorum rege, adversus Anglorum principem anno 1168 societatem fecit (2). Pericula eadem regis Francorum comitisque Engolismensis animos in Henricum concitaverunt, indeque bellum fere perpetuum atque acerrimum ortum est. Guillelmus quartus, impavide et pertinaciter Anglorum regem et Ricardum Pictaviæ comitem aggressus est, sed sæpe victus provinciam Engolismensem amisit. Primum enim Bardo, dominus Compnaci et Merpini, a Guillelmo in Henricum, « apud Pictavim », homagium transtulit, sicque pars inferior comitatus Anglis tradita est (3). Deinde, quum Guillemus societatem cum Pictaviæ proceribus, Aldebertoque comite Marchiæ, et Aimaro vicecomite Lemovicensi et vicecomite Turenensi leviris suis, fecisset, et Vulgrinus, Guillelmi filius, « stipatus nefaria cohorte Brabantinorum, in manu hostili Pictaviam visitare præsumpsisset », Engolismæ comitatus ab Anglis vastatus atque occupatus est (4). Episcopus enim Pictavensis, et « princeps militiæ, Theobaldus Chabot », Ricardusque ipse, Vulgrino occurrerunt. « In campestribus plures trucidarunt « in ore gladii, partem non modicam cremaverunt in arcem conclu- « sam ; sibi fuga reliqui consulentes, impedimenta reliquerunt in « prædam (1176) (5) ». Postea, profligato vicecomite Lemovicensi, captaque urbe Lemovicum, rursus « habito consilio baronum

(1) Archiac, chef-lieu de canton (Charente-Inférieure). — (2) Gaufridi Vosiensis Chronicon, Histor. de France, XII, 442 A. — (3) Bardonnet, Comptes d'Alf. de Poitiers, Arch. histor. du Poitou, IV, 2-21. — (4) Annis 1173 et 1176; Benedicti Petroburg., Gesta Henrici II, roll's series, I, 47; I, 115. — Gaufridi Vosiensis Chronicon, dans Labbe, II, 323. — (5) Aprili mense, 1186. Radulfus a Diceto, roll's series, I, 407-414. — Hoveden, éd. Stubbs (roll's series), II, 93.

« suorum ». Ricardus comitatum Engolismensem invasit, Castrumnovum « infra quindecim dies obsedit et cepit », et in oppido Molinonovo quod occupavit, comitem Guillelmum, vicecomitem Lemovicensem, dominum Cabanesii, atque Vulgrinum filium et heredem comitis Engolismensis, corripuit, castrisque « eversis, « Engolismenses edomuit (1) ». Tunc, pro pace habenda, Guillelmus comiti Pictaviæ urbem Engolismam, atque Botavillam, Archiacum, Montiniacum, Merpinum, et Chesam tradere coactus est (2); deinde capti omnes in Angliam missi sunt, ut veniam ab Henrico rege peterent. « Ad pedes itaque » principis « provoluti, « misericordiam consecuti sunt apud Vintoniam, undecima die ante « kalendas octobris » (3), anno 1176. Sed Guillelmus, qui, jubente principe, cum comite Marchiæ, et vicecomite Lemovicensi crucem sumpserat, apud Messanam, Siciliæ urbem, septimo idus mensis augusti, anno sequenti, obiit (4). Qui quatuor filios, Vulgrinum, Guillelmum, Heliam, Ademarumque, et filiam unam Almodim, reliquerat (5). Vulgrinus, natu major, comitatu functus, statim cum Centullo, comite Bigorniæ et Santoniæ optimatibus fœdus adversus Ricardum fecit, rursusque bellum Anglis intulit. Ricardus vero, Centullo capto, castroque Monteberulphi occupato, Marcilliacum, Grumvillam et Agemvillam in comitatu Engolismensi funditus evertit, Pontem et Tailleburgum obsedit et expugnavit, et Vulgrinum coegit, ut ipsi Montiniacum Engolismamque, quorum mœnia diruta sunt, traderet (6). Paulo post, Vulgrinus vicesima nona die junii, anno 1181, decessit. Filiam unicam, Mathildem, Hugoni Lezigniacensi in matrimonium dederat, indeque calamitates novæ Engolismensibus ortæ sunt. Guillelmus enim, Ademarus et Helias, defuncti Vulgrini fratres, qui comitatum obtinuerant, adversus Hugonem, Engolismam uxoris nomine sibi vindicantem, arma sumpserunt. Ricardus quoque, dux Aquitaniæ comesque Pictaviæ, qui « cum puella terram obtinere ten- « tabat », fratribus bellum indixit. Rex Angliæ autem, apud Grandimontem, de pacis conditionibus inter Ricardum et comites Engolismenses eorumque socios, vicecomitem Lemovicensem et comitem Petragoricensem, nequidquam agere conatus est (7). Ricardus statim Petrocorios occupavit, Aimarum Lemovicensem

(1) Hoveden, II, 93-94. — Bened. Petroburg., I, 121. — Diceto, I, 414, circa finem mensis junii, anno 1176. — (2) *Ibid.* — (3) Diceto, I, 414. — (4) Gaufridi Vosiensis Chronicon; Labbe, Nova Bibl., Mss., II, 325. — (5) Quod demonstrant documenta nonnulla ab erudito viro, Castaigne, Chronique de La Couronne, pièces justif., n° 7, et auctoribus Galliæ Christianæ, II, col. 1005, edita. — Cf. Mas-Latrie, Trésor de Chronologie, in-f°, col. 1537. — Omnes Engolismenses historici in hac re erraverunt. — (6) Hoveden, II, 170. — Bened. Petroburg, I, 213. — Hæc omnia facta sunt a mense julio 1178, ad mensem junii 1179. — (7) Gaufridi Vosiensis pars altera, Labbe, II, 327-330.

arma ponere auxiliumque Engolismensibus negare coegit. Tunc, « circa festum Omnium Sanctorum », anno eodem, provinciam Engolismensem ingressus, castrum Blansacum prope Engolismam cepit. Impavidi tamen Engolismenses comites, novam atque majorem societatem adversus Aquitaniæ ducem, cum Henrico, filio regis Angliæ, et Galfrido, comite Britanniæ, Aimaroque vicecomite Lemovicensi, fecerunt (1). Rex Angliæ vero et Ricardus, junctis viribus, Lemovicum urbem ceperunt, comitatumque Engolismensem iterum vastaverunt, et Henricum juniorem sociorum ducem, qui « cum multitudine malignantium », deficiente pecunia, cœnobii Coronæ ditissimi aliarumque ecclesiarum « thesauros irreverenter « abstraxerat » (2), Engolisma depulerunt (1183). Quamvis, paulo post, Henricus junior moriens patrem rogavisset, ut pax Engolismensibus, Petragoricensibus, Santonibusque daretur, rex Angliæ et dux Aquitaniæ in comites odium non deposuisse videntur (3). Nescimus an comitatum servaverint Angli, sed annis nonnullis postea, Ademarus, qui, fratribus defunctis, provinciam solus obtinuerat, novum fœdus adversus Ricardum, cum Ranconii domino et Pictaviæ optimatibus atque Raimundo Sancti Ægidii comite, fecit. Iratus itaque Ricardus Engolismensem comitatum cum magnis copiis « invasit, castella et munitiones obsedit, « cepit et infrexit, villas combussit et prædas abduxit, arbores « fructiferos extirpavit, et hæc et illis similia in » omnes socios « exercere non cessavit, donec eos suæ voluntati subjectos esse « coegisset (4) (1188) ». Omnes Anglorum inimici, tunc regem Franciæ Philippum magnum adjutorem habuerunt, nam eis periculum creverat, Ricardo rege Angliæ facto. Dum igitur Ricardus Sarracenos debellaret, comes Engolismensis, Ademarus, cum comite Petragoricensi et omnibus fere Pictaviæ et Vasconiæ proceribus, terras absentis invasit et vastare cœpit. Ademarus « vir « præpotens, Francorum regis fiducia multum ferox erat » (5); Philippus enim et Joannes, comes Morethonii, Ricardi frater, conjuratis favebant. Sed Vasconiæ senescallus, cui filius regis Navarræ cum octingentis militibus opem tulerat, optimates profligavit, castra Petragoricensis comitatus occupavit, et anno 1193.

(1) Gaufridi Vosiensis Chronici pars altera, dans Labbe, II, 330. — Historiens de France, XVIII, 313. — Corlæus et Vigerius errant, nam Ademarum solum comitem Engolismensem tunc fuisse asserunt. — (2) Chronicon cœnobii Coronæ, éd. Castaigne, p. 39, maio mense 1183. — (3) G. Vosiensis Chronicon, dans Labbe, II, 329-336. — Iterii Chronicon, Chroniques de Saint-Martial, édit. Duplès-Agier, p. 61. — Annis 1182-1183. — (4) Bened. Petroburg. Gesta Henrici II, éd. Stubbs, II, 334. — Hoveden, II, 339. — W. de Coventry, I, 355. — Annis 1187-1188. — (5) Guillelmi de Novoburgo, Historia rerum anglicarum, édit. Howlett, II, 419. — Hoveden, III, 216. Annis 1191-1192.

ipsum Engolismensem comitem Pictavensesque multos cepit (1). Rex vero Franciæ, a quo capti præsidium petierunt, conventionibus pacis Meduntæ « actis », eodem anno, septimo vel octavo idus julii, libertatem Ademari et « suorum » terrarumque restitutionem « in eo statu quo erant ante bellum » a rege Anglorum impetravit (2). Quum autem fœdus istud uterque regum observare noluisset, bellumque novum susceptum esset, Philippus cum Joanne, comite Morethonii, Parisius, januario mense, anno 1194, societatem instituit, eaque conventione decreverunt principes, « ut « Ademarus homagium cum juramento fidelitatis » pro parte quadam comitatus « Engolismensis regi Franciæ, et pro alia parte (3), « Joanni comiti Pictaviæ præstaret » (4) : comes Engolismensis enim partes horum principum hoc ipso tempore sequebatur. Ricardus autem inimicos celeriter adortus, socios omnes Philippi profligat, regem Franciæ ipsum prope Montemmiraculi fugat, deinde « Pictaviam advolans », terras Santoniæ optimatum invadit, Tailleburgoque capto, Engolismensem comitatum aggreditur. Tunc, rege Franciæ « dum hæc fierent, mollius agente », Marcilliacum, Castrumnovum « omniaque castra et totam terram » comitis occupat, « trecentos milites et quadraginta millia arma- « torum capit », ipsamque Engolismam, mense julio, expugnat (5). Deinde induciæ factæ sunt inter Philippum et Ricardum prope Vernolium, eodem anno, et rex Angliæ promisit, rogante Franciæ rege, se in « treuga positurum » comitem Engolismensem et « homines illius », eisque « terras et feoda sicut inde erant « tenentes redditurum » (6). Induciæ confirmatæ sunt apud Gaillon et Vallem Rodolii, januario mense, anno 1196, iterumque rex Angliæ, se comiti Engolismæ « provinciam restituturum » et ab eo, sicut antea, « homagium » accepturum, spopondit (7). Sed, tribus annis post, anno 1199, nova contentione orta inter Philippum et Riçardum, comes Engolismensis atque vicecomes Lemovicensis, Franciæ regi adversus Anglos statim fœdere juncti sunt. Ricardus vero, Normaniæ finibus in tuto collocatis, Aimarum

(1) Hoveden, II, 216-218. — Addenda Chronico Andegavensi S. Albani. Hist. de France, XVIII, 324. — (2) Rymer, I¹, 61. — Hoveden, III, 218. — G. Britonis Gesta Ph. Augusti, éd. Delaborde, I, 186. — (3) Roffiacum enim, necnon et castellaniæ Confluentis et Cabanesii a Guillelmo Pictavensi olim Engolismensibus concessæ in feodum fuerant, et comitatus Pictaviæ feoda esse videbantur. Historia pontific. et comitum Engolism., p. 27. Quod omnes historici omiserunt. — (4) Rymer, I¹, 27. — Teulet, Layettes du Trésor des Chartes, I, 175, n° 412. — Rigord, éd. Delaborde, I, 126-128. — (5) Epistola Ricardi ad archiep. Cantuar, 22 julii 1194. Hoveden, III, 256-257. — Rymer, I¹, 164. — R. de Diceto, II, 117. — Gerv. Cantuar. Opera, éd. Stubbs, I, 527. — W. Parvi de Novoburgo Historia, éd. Howlett, II, 420. — (6) Hoveden, III, 259. — (7) Teulet, I, 182, n° 431. — Dumont., Corps dipl., I¹, 119. — Rymer, I¹, 29.

vicecomitem Lemovicensem et Ademarum, comitem Engolismæ, acriter aggreditur, Lemovicum urbem, et Nontronense castrum, quod comes Engolismensis possidebat, capit, sed in obsidione Chalucis sagitta transfixus, septima die aprilis, diem supremum obit (1). Ricardi obitus, Anglorum animos vehementius incendit, ita ut omnes vicecomitis Lemovicensis terræ vastarentur, incendioque traderentur (2). Nec Marchadarius, dux « ruptuariorum », et Helias, archiepiscopus Burdegalensis, qui Anglicis copiis præerant, Engolismensibus pepercerunt. Innumera incommoda Engolismenses passi sunt, et Angli in « claustrum cœnobii « Sancti Eparchii prope Engolismam, equos, animalia, mere- « trices induxerunt, per tres dies villam et monasterium spo- « liaverunt, et recedentes combusserunt » (3). Parum profuit comiti Ademaro novum fœdus, aprili mense initum, apud Anetum, cum rege Franciæ. « Notum facio, aiebat Ademarus, « quod propter injurias quas Richardus quondam rex Anglie « mihi et Aimardo, vicecomiti Lemovicensi, fratri meo, fecerat, « veni ad dominum regem et confederatus sum cum eo, ex « hoc modo, quod eum omnibus diebus juvabo toto posse meo, « sicut dominum meum, neque ab eo recedam nisi per eum. » Rex Franciæ autem, sacramento solemni dato, se jura comitis, sicut pater Ademari, Guillelmus, et Vulgrinus frater illius, « ea « tenuerant » servaturum, et de comitatu « Marchiæ, quem comes « sibi vindicabat, rectum in curia facturum » promisit (4). Joannes, novus Angliæ rex, comitatum Engolismensem retinuit, invito rege Franciæ, et Philippus, Ricardi filius nothus, « in vin- « dictam patris sui » vicecomitem Lemovicensem interfecit (5). Ita, exeunte duodecimo seculo, Anglorum reges, Engolismensi comitatu potiti, victoriam tandem tulisse videbantur. Per quinquaginta annos, comites Engolismenses constantissimos inimicos Anglorum, fidelissimosque Francorum socios, hi reges bello insecuti erant. Multæ enim fuerant causæ cur inter Anglos et Engolismenses optimates inimicitia diu contraheretur. Primum quidem Angliæ reges, duces Aquitaniæ et comites Pictaviæ facti, comitatum

(1) Iterii Chronicon, éd. D. Agier, p. 66. — Gerv. Cantuar, Opera, I, 592. — Chroniques d'Anjou, éd. Marchegay-Salmon, p. 368. — (2) Iterii Chronicon, p. 66. — (3) Epistola Innocentii III ad archiepiscopum Bituricensem. Histor. de France, XIX, 450. — (4) Teulet, I, 201, nº 294. — Comes Engolismensis Marchiam sibi vindicabat, nam Vulgrinus tertius, avus comitis, Ponciam filiam comitis Marchiæ, in matrimonium duxerat. Historia pontif. et comitum Engol., cap. 39, p. 56. — Aimarus Lemovicensis et filius ejus Guido, fœdus idem fecerunt cum rege. Teulet, I, nos 492-493. — (5) Hoveden, IV, 97. — Philippus ille, filius Ricardi erat, nam Joannes, illum « nepotem suum » vocat (Rotuli litter. patent., I, 10 b); Engolimenses historici, Corlæus præcipue, falso eum filium Henrici secundi fuisse putant.

Engolismensem in ditionem suam redigere conabantur, ita ut omnes Galliæ Occidentalis provincias imperio eorum jungerent. Deinde, Anglorum principes auxilium tulerant Lezigniacensibus proceribus, qui, nomine Mathildis uxoris Hugonis noni, Engolismam sibi vindicabant. Eis Ricardus et Joannes favebant, nam Lezigniacenses optimates Anglicas partes constanter secuti erant. Quamvis Hugo Marchiam nuper, invito Angliæ rege, occupasset, rex ipse eumdem Hugonem illiusque fratrem comitem Augi, Cadomo, « in ligios et fideles homines suceperat » (1). Præterea, jam Angliæ principes, Compnaci, Merpini, Jarnacique castellanias, quorum olim domini inter clientes comitum Engolismensium numerabantur, Pictaviæ adjunxerant, sicque inferiorem comitatus partem in ditionem ipsorum redegerant. Ricardus enim filiam ultimi domini Compnacensis, Ameliam, filio suo notho, in matrimonium dederat, sicque Compnacum et Merpinum, atque Jarnacum postea, Angli comparavisse videntur (2). Ita, parte inferiori comitatus potiti, Angliæ reges, Pictaviæ, Aquitaniæ et Marchiæ domini, comitem Engolismæ quasi obsessum diu tenuerant. Diu comitis libertas in maximum periculum incurrerat, denique, anno 1199, comitatus omnis ab Anglis occupabatur, et forsan aliis Anglorum possessionibus illum adjungere Joannes cupiebat. Nemo tamen Joannis repentinum factum præviderat, quo Engolismensis provincia, anno 1200, Ademaro comiti restituta, ad Angliæ regis ditionem rursus perducta est, et Anglorum regni pars facta est.

Caput III. Engolismensis comitatus ad Anglorum ditionem perducitur. (1200-1216.)

Anni millesimi ducentesimi initio, quum pacis induciæ factæ sunt, maio mense, apud Guleton inter Vernonem et insulam Andeliaci, comitatus Engolismensis Ademaro restitutus est. Rex Angliæ, rogante rege Franciæ, se « in homines comitem Engolismensem et vicecomitem Lemovicensem recepturum, et eorum jura « dimissurum » promiserat (3). Deinde, Joannes Pictaviam visitavit, quumque Chinone moraretur, archiepiscopum Burdegalensem, Guillelmumque Marescallum, senescallumque Pictaviæ, misit ad Ademarum, et eum, ut circa finem mensis junii secure castrum Lezigniacum veniret, jussit (4). In hoc colloquio, rex cum comite Engolismæ arctum fœdus composuisse, et conditiones pacis certaque consilia decrevisse occulte videtur (5). Paulo post enim,

(1) Rymer, I [1], 58 [b]. — Rotuli Chartarum, 70, B. T. — (2) Bardonnet, Comptes d'Alf. de Poitiers. Arch. hist. du Poitou, IV, 20-21. — In his omnibus rebus errant Engolismenses historici; Corlieu, chap. XVI, p. 31. — Vigier, Comment. sur la Coutume d'Angoumois, 2ᵉ édit., 1720, p. 16. — (3) Rymer, I [1], 37. — Dumont, I [1], 126. — Rigord, édit. Delaborde, I, 118. — (4) Litteræ datæ apud Chinon, 25 die junii 1200, Rotuli Chartarum, p. 97. — Rymer, I [1], 80. — (5) Omnes Engolismenses historici, et ipsi Gallicarum rerum

Joannes, qui Havisiam uxorem dimiserat, filiam comitis Engolismensis in matrimonium duxit (1). Hæc virgo, forma præstans, quamvis quindecim annos nata esset, vix « quasi duodecennis » videbatur (2), eamque Ricardus rex Hugoni Lezigniaco, fidelissimo Anglorum fautori, filio Hugonis noni et Mathildis, desponderat. Quod connubium Ademarus « consilio et voluntate » regis Angliæ admiserat, jamque Hugo Isabellim, filiam comitis Engolismæ, « in « suam receperat per verba de præsenti » : quæ sponsalia tunc auctoritatem matrimonio parem habere omnes putabant (3). Sed « quia nondum ipsa annos nubiles attigerat, noluit eam prædic- « tus Hugo sibi in facie ecclesiæ matrimonio copulare », illamque custodiendam Lezigniaci castellano dedit (4). Dum vero Hugo nonus, et filius ejus, Isabellis sponsus, comesque Augi, « in Bri- « tannia majori in servitio regis Angliæ demorarentur » (5), Joannes, sive consilio regis Franciæ, sive immodico amore, sive cupiditate ductus, sponsam in matrimonium ducere statuit. Quæ fuerint enim hujus propositi causæ historici nesciverunt. Alii regis Franciæ dolosa consilia accusant, Philippumque ita res conturbare voluisse, atque Pictaviæ optimatum animos in Joannem concitare tentavisse credunt (6). Alii vero regis Angliæ libidinem effrenatamque cupidinem arguunt. Ademarus, comes Engolismensis, matrimonio libenter consensisse videtur, nam societatem cum potentissimo Anglorum principe non spernendam esse putabat, et ab eo auxilium adversus Lezigniacenses optimates, comitatum affectantes, se accepturum sperabat. Joannes quoque, quamvis amorem et voluptatem ante omnia exsequeretur, tamen, spe comitatus Engolismensis adipiscendi, ducebatur (7). Itaque,

scriptores falsa omnino de rebus illis narraverunt, nam putaverunt Joannem, invito Ademaro, Isabellim in matrimonium duxisse, eamque rapuisse, neque cognoverunt hujus matrimonii tempus neque ea quæ in hoc negotio gerendo acta sint.

(1) Hoveden, IV, 120. — R. de Diceto, I, 170. — Rad. de Coggeshale, Chronicon Anglicanum, édit. Stevenson, 103. — (2) Coggeshale, p. 103. — (3) Hoveden, IV, 120. — P. Viollet, Précis de l'histoire du droit français, p. 358, quam auctoritem habuerint sponsalia « per verba de præsenti » explicat. — (4) Hoveden, IV, 120. — Doctissimus vir L. Delisle, errare videtur, qui putat Hugonem nonum Isabellim in uxorem accepisse, nam Hugo nonus Mathildem, quæ tantum circa annum 1238 decessit, uxorem habebat. Chronologie des comtes de la Marche, pp. 6-7. — Vide contra Iterium, édit. Duplès-Agier, p. 67, note 3. — (5) G. Britonis Gesta Ph. Aug., éd. Delaborde, I, 207. — (6) Hanc sententiam sequuntur omnes Anglici scriptores, Hoveden, IV, 120. — Wendower, I, 295. — Diceto, I, 170. — Coggeshale, 103. — Contin Chronici Guil. de Novoburgo, édit. Howlett, II, 506. — Math. Paris, édit. Luard, II, 462. — Annales Monastici, I, 202. Invenitur opinio illa etiam in Chronicis mon. de Melsa, I, 338, et in Higden Polychronicon, VIII, 176. — (7) « Il « trouva que le comté d'Engomois luy estoit important pour ses affaires,

Lezigniaco fœdere facto, Ademarus statim filiam « a custodia comitis Marchiæ eripuit » (1). Deinde, rex Angliæ et comes, Engolismam venerunt, et vicesima quarta die mensis augusti, « festivitate S. Bartholomæi apostoli », sponsalia Joannis et Isabellis (2), « per Heliam Burdegalensem archiepiscopum » celebrata sunt (3). Matrimonium tamen, aliquot diebus post, tricesima die mensis ejusdem, urbe Chinone celebratum est, præsentibus Burdegalensi, Santonensi, Petragoricensi, Lemovicensi et Engolismensi episcopis, qui chartam tradiderunt archiepiscopo Cantuariensi, Angliæ cancellario, qua « se in matrimonio canonice contrahendo processisse » testabantur (4). Antea autem, quædam pactio facta fuerat, vicesima quarta die augusti, Engolisma, inter regem et comitem Engolismensem, cujus scriptura justiciario Anglorum tradita est « custodienda in sede « coronæ regiæ », scilicet in « Turre Londinii » (5). Quo fœdere, Ademarus promiserat se comitatum Engolismensem omniaque bona Isabelli et Joanni relicturum. Joannes enim vicesima sexta die augusti cuidam Petro Roberto dedit centum libras reditus assignandas « in comitatu Engolismensi, quum comitatus ille « in manum ipsius deveniret » (6). Rex Angliæ vero, Ademaro comitatum Marchiæ tribuisse videtur (7). Uxori suæ Isabelli, in dotem concessit civitatem Santonum, Niortium in Pictavia, Salmurium, Fissam, Beaufort, Beaugy, Castrum Lidgi et Troo, in Andegaviæ et Turoniæ provinciis (8). Ita, mutatis vicibus, comes Engolismensis socius Anglorum principis factus est, et comitatus quasi provincia regni Angliæ fuit. Ademarus enim, quem Engolismenses historici inimicissimum abhinc Joanni se præbuisse putant, cum genero strictissimam societatem imo fecisse videtur. Eum quidem « dilectum et fidelem suum, et patrem carissimum », rex Angliæ vocabat (9). Ab eo auxilium poposcit et obtinuit, quum Pictaviæ optimates et præsertim Hugo Lezigniacensis comesque Augi, adversus Anglos arma sumere statuerunt. Ad eum mittebat

« comme estant assys à mi-chemin entre Bourdeaux et Poitiers, et tout au « milieu des terres qu'il avoit en Guienne, » Corlieu, p. 27.

(1) Hoveden, édit. Stubbs, IV, 120. — Iterius ait : « Rapuit eam pater et dedit prædicto regi », édit. Duplès-Agier, p. 67, note 3. — (2) Verum harum sponsalium tempus atque pactionis conditiones historici omnes nesciverunt; inducitur tamen tempus ex Iterii verbis, édit. Duplès-Agier, p. 67, note 3; ipse doctissimus Hardy Itinerary of king John, Soc. des Antiq. de Londres, t. XXII), 26 augusti die tantum Joannem Engolisma mansisse putat. — (3) Hoveden, IV, 120. — (4) Rotuli Normaniæ, p. 36. — Rotuli Chartarum, p. 98 b. — (5) Rotuli lit. pat., p. 98 b. — Rotuli Normaniæ, p. 36. — (6) Rotuli Chartarum, p. 74 b. — (7) Vide infra. — (8) Ap. Chinonem, 30 augusti die, Rot. Chart., pp. 74 b et 75. — (9) Rymer, I 1, 184 (25 septembre 1201).

nuntios de negotiis gerendis (1), eumque, bello incepto, rogavit ut Roberto Tornianti, Pictaviæ senescallo, castra quædam traderet, opemque præberet (2). Per idem tempus, a Joanne Ademarus missus est in Marchiam cum decanis Santonensi et Burdegalensi, et milites, clericos atque cives hujus provinciæ ad regis Angliæ partes attrahere conatus est (3). Anno sequenti, rex comiti Engolismensi et senescallo Roberto Pictaviam tuendam committebat, soceroque ejus et Alienoræ reginæ senescallisque Pictaviæ et Andegaviæ, curam de pace agendi cum Pictavensibus, et eos « in salvum « conductum recipiendi », mandabat (4). Ademaro civibusque Engolismensibus Joannes dona et alia benevolentiæ signa præbebat. Comiti quingentas marcas argenti « de thesauro regio », dari jussit (5); hortatus est episcopos et monachos Angliæ, « quatinus « nuntios abbatis S. Eparchii » Engolismensis « benigniter reci- « perent », et pro ecclesia cœnobioque combustis reficiendisque, dona tribuerent (6). Clerico cuidam, comitissæ Engolismæ consanguineo, « primam ecclesiam quæ vacare contingeret », in Carnotensi diœcesi, concedi voluit (7), Ademarumque ipsum « dilectum « patrem » paulo post, Rupellensi quodam cive, donavit (8). Neque illa societas dirupta est, quamvis rex Franciæ, proceribus Pictaviæ petentibus, Joannem, propter Isabellis raptum, in curiam vocavisset, et eum pluries vocatum, judicioque adesse nolentem condemnavisset, regnaque Anglorum principis in publicum addixisset (9). Ademarus tamen, partes regis Angliæ secutus est, ei in Pictavia et Marchia summis viribus opem dedit, et optimates Santoniæ præcipueque Reginaldum Pontis, Joanni donis conciliavit (10). Rex Angliæ ipse, Engolismam venit quarta die februarii, anno 1202, et quinta die, cœnobium Coronæ « causa « visitationis et devotionis » adivit. « Qui rex, ait Chronicon « cœnobii Coronæ, habebat in comitatu suo regem Navarræ et « archiepiscopum Burdegalensem, necnon et Engolismensem, « Xanctonensem, Aquensem et Pompilonensem episcopos, et « quam plurimos, tam vicecomites quam barones, cum innume- « rabili sequentium multitudine » (11). Eadem die, fœdus factum est Engolisma inter Joannem et Sancium regem Navarræ,

(1) 11 octobris die 1200, ad eum mittit clericum G. Scotum (Rotuli de liberate, p. 2). — (2) Rot. litter. pat., p, 90. — (3) 8 martii die 1201, Rotuli Chartarum, p. 102. — (4) Aprili 1201, Rotuli Chart., p. 103. — (5) 11 junii die 1201, Rot. de liberate, p. 16. — (6) 20 januar. die 1201, Rot. Chart., p. 101. — (7) 1ª augusti die 1201, Rot. de liberate, p. 19. — (8) 26 sept. 1201, Rymer, I[1], 84. — (9) Annis 1201-1202; condemnatus est Joannes, 20 aut 26 die aprilis 1202. Bémont. La Condamn. de Jean Sans-Terre, Revue historique, XXII (1886), 6e livr., pp. 303, 306-308. — (10) 8 febr. 1202, Rotuli litt. pat., p. 5b. — (11) Chronicon Cœnobii Coronæ, édit. Castaigne, p. 71.

testibus comite Engolismensi aliisque optimatibus (1). Bellum acerrimum, aliquot mensibus post, ortum est, et, Philippus, rex Franciæ, Normaniam invadere statuit, dum Arturus atque Pictaviæ proceres Andegaviam, Turoniam, Pictaviamque perturbabant. Tunc Joannes, Ademari consilia assumere cupiens, ab eo petiit ut apud ipsum in Normaniam veniret, et « usque ad clausum Pas« chæ » in aula maneret (2). Comes Engolismensis generi petitioni paruit, illumque provinciam percurrentem comitatus est (3). Deinde, opem ferre Anglis conatus est, nam Guillelmum Archiepiscopum Partheniaci dominum, ut fratri regis Angliæ « fidem præ« beret » paulo post hortabatur. Ad Gastonem, Beneharnensium vicecomitem quoque missus, cum eo de pace agere nisus est (4). Sed, quod omnes historici nesciverunt, hac tempestate Ademarus diem extremum obiit. Bernardus Iterius, ejusdem ætatis auctor, testatur enim comitem Engolismæ, « Lemovicas XVI kalendas « julii, anno » 1202 decessisse (5). Ademaro igitur defuncto, comitatus Marchiæ et Engolismæ Anglorum provinciis Joannes adjunxit. « Cum dominio, comitatus (Engolismensis) accessit ad « regem, ait Guillelmus Cantuariensis, non enim alium quam « filiam (comitis Ademari) comitatus habebat heredem » (6). Rex Angliæ statim præcepit, ut cuidam castellano traderentur castrum Archiacum et terra Chesa in Santonia, et sicut « ea comes Engolis« mensis tenuerat » custodirentur. Eodem tempore, cuidam militi Anglico possessiones quæ « fuerant comitis in insula Oleri » concessit. Cives et milites Engolismenses sine mora Joannis imperio se subjecerunt. Itaque rex Angliæ grates retulit « multiplices « universis per comitatum Engolismæ et Marchiæ et alias quæ « fuerant comitis Engolismensis, super hoc quod negotiis ejus « promovendis, secundum quod senescallus Pictavensis ei osten« derat, tam liberaliter et benigne intendissent ». Eis simul præcepit ut « crederent et facerent ea quæ idem senescallus eis ex « parte regis diceret » (7). Comitis nomen atque jura dehinc

(1) Rotuli litt. pat., p. 5 b. — (2) Apud S. Ebrulf (St-Évroult — Orne), 22 mars 1202, Rot. litt. pat., p. 28. — Hardy has litteras, anno 1203, missas putat, sed antea Ademarum decessisse credimus. — (3) Aurivalle manebat Ademarus, 1a die maii 1202. Rot. litt. pat., p. 28. — (4) 1a die maii, Rot. litt. pat., p. 28.— 12 die junii 1202. Rot. litt. pat., p. 12 b. — (5) Iterii Chronicon, edit. Duplès-Agier, pp. 106-107. — Quod confirmat quoque Gervasius Cantuariensis. Gerv. Cant. Opera. édit. Stubbs, II, 95. — Omnes vero historici, Corlæus, Vigerius, Castaigne, Marvaud, ipsique eruditi ordinis S. Benedicti, Art de vérifier les dates, X, 191, 231; et doctissimus Mas-Latrie (Trésor de Chronologie), Ademarum tantum anno 1218 decessisse putaverunt. — (6) Gerv. Cant. Opera. II, 95. Nullus historicus narravit Engolismensem comitatum ab Anglis occupatum fuisse, quod tamen e documentis ab eruditis Angliæ in lucem prolatis certum videtur. — (7) 22 julii die 1202, Rot. litt. pat., p. 15. — 28 julii die 1205, Rot. litt. claus., I, 44. — 23 julii die 1202, Rot. litt. pat., p. 13.

habuisse videtur rex Angliæ, nam comitatum Engolismensem « terram suam » vocat, Engolismam civitatem « suam » esse dicit, civibusque Engolismensibus « fidei suæ » subjectis jubet, ut « co- « mitatum tanquam Angliæ feodum » custodiant, et provinciam « honoris sui » nomine nuncupat (1). Uxori suæ Isabelli, et filio Henrico ad fidem dandam cives cogit, annis aliquot postea (2). Comitatus enim administrationis Isabellim consortem receperat rex, illique, quamvis « sibi exosæ, maleficæ et adul- « teræ » (3), inservire cogebatur. Uxori enim dotis incrementum, anno 1204, tribuit, scilicet « castrum Exonense in Devonia cum « feria civitatis, et Liftomam, et Kenton, et Airichestonem, et « Wike et Ivelcestrem in Sumerset, et civitatem Cicestriensem » aliaque « in Sussex », Hetham Reginæ in Londiniensi pago, « Wal- « tham in Essex et honorem Berkamsted in Hertford, comitatum « que Rotelandi et urbem Rokingham, et in Normania Falesium et « Domfront, et Bonamvillam super Tokam » (4). Præterea, socrum suum, Alixem, post Ademari mortem in Normaniam venientem (5), benigniter accepit, et « carissimæ matri » (sic eam vocat), concessit quotannis sexcentas libras Andegavensium solvendas « ad scaccarium Cadomense » (6). Eadem tempestate, rex Angliæ « domanio », Merpinum, Jarnacum et Compnacum adjunxit (7). Antea jam Philippum, Compnaci dominum, tutabatur, præceperatque omnibus militibus et « tenentibus Philippi. « ut senescalli » domini Compnacensis mandatis, parerent (8). Sed circa annum 1204, Compnacum, Jarnacum atque Merpinum, Joannes a Philippo emisse videtur, nam illum, hoc ipso anno « centum marcis singulis annis ad scaccarium percipiendis » (9) donavit. Castrum Compnacense, terrasque nuper acquisitas senescallo Pictavensi, Roberto Tornianti primum, deindeque Reginaldo, Pontis domino, custodiendas dedit, et Merpinum oppidum cuidam Guillelmo Coco commisit (10). Præcipuum autem in Engolismensi comitatu legatum designavit quemdam peritum et amicissimum

(1) Rot. litt. patent., p. 29, p. 48, p. 92. — (2) 1206 et 1212, Rot. litt. pat., p. 67 b et p. 92. — (3) M. Paris, édit. Luard, II, 563 (verba legati Roberti Londiniensis). — (4) Porchester, 5 maii 1204. — Rot. Chartar., p. 128; Rot. Normaniæ, p. 213 b. — (5) Gerv. Cantuar., II, 95. — (6) Rot. litt. pat. (21 nov. 1203), p. 36 b. — 12 sept. 1203, Rot. Norm., p. 104. — (7) Omnes Engolismenses historici hæc nesciverunt. — (8) 1a die novembris 1202, Rotuli litt. patent., p. 19 b. — (9) Ap. Winton, 5 oct. 1204, Rot. litt. claus., I, 10 b; 3 nov. 1204, *ibid.*, I, 15 b; 30 nov. 1205, *ibid.*, I, 33. — Errat igitur auctor documenti cujusdam a Bardonnet edito (Comptes d'Alfonse de Poitiers. Arch. hist. du Poitou, IV, 20-21), nam putat Joannem Compnacum occupasse « Phelippo defuncto ». — Philippus nondum decesserat anno 1210, Rot. de liberate, p. 169. — (10) Comptes d'Alf. de Poitiers. Arch. hist. du Poitou, IV, 20-21. — Rotuli litt. claus., I, 89.

Anglis virum, Bartholomæum Podium vocatum, cujus, anno 1202, in regis litteris mentio jam invenitur. Eum præpositum Engolismæ, majoremque urbis constituit, et postea ei senescalliam totius comitatus Engolismensis dedit (1). Huic « fideli et dilecto » senescallo varia et maxima negotia committebat; ei custodiam et munitiones castrorum Vasconiæ et Engolismensis provinciæ tribuit; illi curam tradidit stipendia militibus solvendi, captivos custodiendi, cum optimatibus de pace agendi, feoda publicandi (2). In fidelissimum illum procuratorem, rex beneficia, munera, et vestimenta conferebat (3); ei portorium urbis Engolismæ, « quod « ad domanium comitatus pertinebat », dari jussit (4). Engolismenses quoque, sibi officiis obstringere rex conatus est; curavit igitur, ut mercatores Engolismæ libere per terras omnes Anglorum irent et venderent (5). Militum et clericorum comitatus opera usus est; præcipueque apud eum, Engelum Ciconiarum, et fratres Oliverium Galfridumque Botavillæ, vocavit. Quibus maxima militaria munera commisit, militibus quos in Angliam acciverat eos præfecit, castrum Belverium terrasque optimatum seditiosorum illis tradidit, eosque terris quibusdam in Engolismensi comitatu donavit (6). Cœnobiis, ecclesiis, clericis provinciæ favebat. Abbatem S. Eparchii Angliam lustrantem benigne accipi, eique a monachis omnia necessaria tribui præcepit. Episcopo Engolismensi et abbati Coronæ negotia quædam commisit (7), clericisque, sicut mos tunc erat, dona plurima dedit. Sedulo quoque fecit, ut Engolismæ et Compnaci cives partibus Anglorum obstrictos beneficiis haberet, et regi Franciæ provincias Anglicas invadere cupienti, illos opponeret. Itaque, primum anno 1203, Joannes, « libertates debitas et justas consuetudines » urbis Engolismensis confirmavit, mandavitque senescallis ejus, ut « omnes res et « possessiones » civium, eorumque jura « sicut feodum regium « custodirent, manutenerent et defenderent, atque injurias, gra- « vamina, molestias » eis illatas, « sine dilatione emendarent » (8). Interea, Philippus, Normania occupata, Andegaviam, Turoniam, Santoniam, et Pictaviam denique, in suam ditionem redegit, et

(1) 24 jun. 1202, Rot. Normaniæ, p. 54. — Rot. litt. claus., I, 73 b, 129 b, 117, 132. — Rot. litt. pat., 92, 111, 116, 175, etc.; annis 1206, 1212, 1214, 1215, 1216, etc. — (2) Rot. litt. pat., pp. 92, 58, 112, 175. — Rot. litt. claus., I, 117, 130, 132 b, 258. — (3) Anno 1213, « robas de escarleto rubeo et garderobam ». Docum. illustrative of english history, by H. Cole, p. 167 (Rotuli misæ). — (4) Babinet de Rencogne, Nouv. Chronologie hist. des maires d'Angoulême, pièces justif. n° 1. — (5) Henrici, Willelmi, et Jacobi, mercatorum Engolismensium, mentionem invenimus in regis litteris; scimus quoque regem a Willelmo mutuam pecuniam sumpsisse. Rot. litter. claus., I, 34 b, 72, 86 b. — (6) Wendower, II, 164 et 447. — Rot. litt. pat., pp. 147, 165, 168. — Rot. litt. claus., I, 73. — (7) Rot. litt. claus., I, 92, 95, 93 b, 94 b. — (8) 7 maii die 1203, Rot. litt. pat., p. 29.

Niortio, Pictavique, atque Sancto Johanni Angeliacensi, immunitates quasdam tribuit. Tunc, Angliæ rex, periculum imminere Engolismensi provinciæ sentiens, anno 1204, octava decima die maii, concessit civibus Engolismensibus, « quod haberent liberam com« muniam, et easdem libertates et consuetudines quas habebant « cives Rothomagenses per terram et potestatem suam », prohibuitque « ne quis eis vexationem, molestiam aut impedimentum « faceret » (1). Sed, Philippus, Franciæ rex, mense augusto, anno eodem, Pictavim occupavit, et comitatus Engolismensis finibus bellum intentavit. Alix uxor vidua Ademari, Anglorumque reginæ mater, Engolismenses periculo eripuit, nam, ad regem venit, et regi Franciæ fide præstita, se nullum ei vel regno ejus damnum illaturam, nec fœdus quodcumque cum Joanne, nisi Philippi assensu, inituram esse, pollicita est (2). Plegios et fidejussores, comitem Autissiodorensem, et Robertum Cortenaium, fratres suos, comites Drocensem et Bononiensem, aliosque milites constituit (3). Sed rege Franciæ profecto, et in Turonia occupanda detento, cives Engolismenses ad Anglorum partes defecerunt. Quapropter, rex Angliæ, eorum libertates auxit : « Sciatis quod vo« lumus, aiebat Joannes, quod civitas nostra Engolismensis ha« beat majorem et communiam, ad honorem nostrum et *terræ « nostræ defensionem*, et quod ipsi (cives) habeant omnes con« suetudines quas concessimus probis hominibus de Rupella » (4). Anno postero, aprili mense, Anglorum princeps novum liberalitatis signum Engolismensibus præbuit, nam concessit « probis « hominibus suis de Engolisma, quod ipsi libere irent et redirent « per totam terram suam cum mercandisiis suis, et quod ipsi « quieti essent ab omni consuetudine », prohibuitque « ne quis « super hoc eos impediret » (5). Comitatum simul custodiendum Bartholomæo Podio, senescallo provinciæ, et optimatibus quibusdam Santonensibus, Reginaldo Pontis et Pontio Mirabellarum dominis, commisit, Reginaldoque Compnacum, Merpinum et Jarnacum tradidit (6). Pericula enim iterum regi Angliæ imminebant; Francorum princeps Turoniam ceperat, et comes Marchiæ, aliique Pictaviæ proceres custodia liberati, bellum Joanni indixerant, atque Compnacum et Engolismam occupare conabantur (7). Tunc

(1) 18 maii 1204, Rot. Chartarum, p. 132 b. — (2) Hoc fœdus initum fuit anno 1204, et forsan augusto mense. Teulet, I, 272, nº 741. — L. Delisle, Catalogue des actes de Philippe-Auguste, nº 811. — (3) Teulet, I, 272, nº 742. — L. Delisle, nº 812. — (4) 25 nov. 1204, Rot. litt. pat., p. 48. Hæc litteræ cancellatæ sunt, et cives Engolismæ solverunt duodecim marcas pro « jure cancellariæ », Rot. de Oblatis et finibus, p. 269. — (5) Rot. Chartarum, pp. 148-149. — Windsor, 21 april. 1205. — (6) Comptes d'Alf. de Poitiers, Arch. hist. du Poitou, IV, 20-21. — (7) Rigord, édit. Delaborde, I, 153, junio 1206.

Joannes, Savarico Maloleoni, uni ex Pictaviæ potentissimis optimatibus, senescalliam Pictavensis provinciæ dedit, quumque ipse Rupellam venisset, jussit omnibus Engolismensibus, ut « sa-« cramentum fidelitatis coram Savarico reginæ Anglorum præs-« tarent », jurarentque se « fidem ei servaturos, tanquam do-« minæ ligiæ suæ, contra omnes mortales, salva fide regi debita, « quamdiu viveret, et ita quod nec civitatem, nec castrum, nec « aliquam fortaliciam alii quam illi, ullo præcepto, liberarent, « quum de rege humanitus contingeret » (1). Induciæ tamen factæ sunt, per idem tempus, octobri mense, anno 1206, apud Thoarcium (2), et rex Angliæ Engolismensem comitatum retinuit. Tunc optimates quosdam Santoniæ, præcipueque Heliam Rudellum, Brageraci dominum, et Fulconem Marcilliacum, consilio Savarici, et abbatum S. Eparchii atque Coronæ majorisque Engolismensis, in deditionem Joannes accepit (3). Sed Engolismensis comitatus, brevi postea, bello et seditionibus iterum conturbatus est. Primum enim, Reginaldus castrum Compnacum sibi commissum retinere nisus est, « dicens esse suum ratione consanguinitatis « usque ad decimum ». Cui alius ex Santonum proceribus, Bos Mastacius, adjuvante illum comite Augi, comitis Marchiæ fratre, castrum illud abstulit, sicque Engolismensis provinciæ pars Anglis erepta est (4). Deinde, Savaricus Malileonis dominus ipse, Pictaviæ senescallus promissis regis Franciæ, a societate Anglorum aversus est : nam Philippus rex se ei daturum Compnaci castellaniam in Engolismensi comitatu et Alnisii partem pollicitus erat. Tunc, Savaricus se auxilium laturum Francorum principi adversus Joannem spopondit et comitem Marchiæ aliosque optimates fidejussores constituit (5). Quæ omnia, Bartholomæus Podius, fidelis Engolismæ senescallus, et Alix comitissa observabant, et ad Angliæ regem, ut eum de negotiis illis monerent, legatos mittebant (6). Sive eorum opera, sive forte, Engolismensis provincia inimicorum regis Angliæ conatus repulit. Itaque rex curavit, ut cives Engolismenses, amicissimum ejus Bartholomæum, majorem eligerent (7), eique curam bellum parandi adversus Franciæ regem mandavit. Eum, et abbates Coronæ et S. Eparchii atque episcopum Engolismensem ad quosdam Santoniæ et Engo-

(1) Apud Rupellam, 4 die novembris 1206, Rot. litterarum patentium, p. 167[b]. — (2) Rigord, édit. Delaborde, I, 154. — (3) 1207, oct., Rot. litt. claus., I, 94[b]. — (4) Comptes d'Alf de Poitiers, Arch. hist. du Poitou, IV, 21. — (5) Pactio inter regem Franciæ et Savaricum. Apud S. Germanum in Laia, 1209. Martène, Amplis. Collect., I, 1087, col. 2. — (6) Anno 1207, Rot. litt. claus., I, 90; maio 1209, quemdam Lysiardum monachum mittunt, Rymer, I[1], 105 : anno 1210, Guillelmum quemdam : Rot. de liberate, p. 118. (7) Rot. litt. claus., I, 117, 258. — Rot. litt. pat., p. 98[b].

lismæ milites misit, ut « cum eis et cum aliis qui ad servicium » Anglorum « venire vellent, pacem facerent » (1). Illis commeatus et arma commisit, eumque ad Merpinum et Burgum munienda legavit (2). Copiis illum præfecit, eique jussit ut stipendia militibus solveret, castra muniret, et omnes naves Francorum « de Picta- « via venientes » caperet (3). Anno 1212, regis Angliæ filius, Henricus ipse, Engolismam venit; atque, rege jubente, Bartholomæus Podius, senescallus majorque urbis, et omnes « milites et « libere tenentes de honore Engolismensi fidelitatem fecerunt » primogenito principis Anglorum (4). Deinde, Joannes in Aquitaniam misit Ernisium capellanum et Galfridum Novævillæ camerarium, ut senescallo Engolismensi « statum rerum anglicarum et « regni exponerent », atque consilia regis in Francorum regem suscepta explicarent (5). Anno postero, ipsa reginæ Anglorum mater, Alix, Angliam se recepit, « ut se poneret sub custodia « regis » ait auctor Annalium Wawerleiensium, sed potius, ut de rebus in Occidentali Francia gerendis cum rege ageret; nam, novembri mense, Dovera profecta est et Engolismam rediit (6). Omnibus tunc paratis, Joannes, recuperandarum provinciarum spe ductus, anno 1214, regina comite, Rupellam appulit (7), et cum optimatibus Galliæ varia fœdera fecit. Reginaldum Pontis ad componendam pacem cum dominis Berbezilli, Rollii, Amblavillæ, militibusque Castrinovi et Botavillæ, misit; fidelem senescallum Engolismensem, Podium, ad vicecomitem Turenensem, et Eschivardum Cabanesium legavit (8). Ipse rex Angliæ cum uxore ejus Isabelli, Engolismam et Compnacum mensibus martio et aprili venit (9). Conatus est quoque fœdus inire cum Hugone Leziniacensi, optimatum Pictaviæ potentissimo; qui enim Marchiam, Engolismam et Compnacum sibi vindicabat, et multa Anglis incommoda inferre poterat. Itaque, Joannes cum Hugone, ejusque filio et comite Augi aliisque baronibus, Partheniaco, vicesima quinta maii die, pacem composuit (10). Primum, Joannam filiam suam « genitam de Isabelli uxore sua », Hugoni, comitis Marchiæ filio, in uxorem promisit, « licet eam « rex Francorum ad opus filii sui peteret » illamque ipsi sponso custodiendam dedit. Hugoni autem, patri istius, totum comitatum Marchiæ, quem reges Angliæ antea possidebant, concessit, eum-

(1) 20 julii die 1212, Rot. litt. pat., p. 93. — (2) Rot. litt. claus., I, 132. — Rot. litt. pat., p. 92, anno 1212-1213. — (3) Rot. litt. claus., I, 117, anno 1212. — (4) Maio 1212, Rot. litt. pat., p. 92. — (5) 18 die augusti 1213, Nottingham, Rot. litt. clausarum, I, 130. — (6) Annales Monastici, II, 273. — Rot litt. claus., I, 155 (21 nov. 1213). — (7) Mense martio 1214. Rymer, I[1], 59. — M. Paris, édit. Luard, II, 572. — (8) Februario mense 1214, Rot. litt pat., 110, 111. — (9) Hardy, Itinerary of king John, Soc. des Antiq. de Londres, XXII, 125. — (10) Wendower, II, 99, 100. — M. Paris, II, 573.

que duobus millibus librarum « terræ » donavit. Prætera ei « baillivam » sive administrationem Santoniæ et insulæ Oleris commisit (1). Eidem quoque tribuit mille libras sterlingorum, et illi « per tres annos sequentes quingentas marcas pro excambio » Botavillæ et Castrinovi, se soluturum promisit. Hugo autem comitatu Engolismensi se abdicaverat. « Domino regi Angliæ, inquiebat, « remanebit totus comitatus Engolismæ, cum castro de Touvre; « pro duobus castris de Botavilla et Castronovo, rex dabit excam- « bium in terra vel pecunia, per consilium comitis Augi et vice- « comitis Towarcensis, qui dominum Burdegalensem archiepisco- « pum ad hoc vocabunt » (2). Deinde, Joanni comes auxilium adversus Francorum regem tulit, illumque in Andegaviam euntem, comitatus est (3). Interea, senescallus Engolismensis, obsides et prædam custodiebat, milites colligebat, qui ad Anglorum principis exercitum profisciscerentur, et oppida provinciæ muniebat (4). Rex ipse iterum comitatum percurrit; mense aprili, Lemovicensi comitatu viso, castra Carentoni superiori fluvio proxima, et præcipue Montemberulphi, cujus domini Anglicarum partium maxime studiosi erant, inspexerat. Dehinc, rursus Engolismam venerat, duosque ibi dies commoratus, septima die aprilis, Compnacum adiverat. Deinde, Santonia, Pictavia, et Andegavia lustratis, mense julio Engolismensem provinciam rediit, Jarnaco et clarissimo castro Botavilla mansit, Compnacum, Engolismam, Montiniacum visitavit. Denique, mense augusto, Engolismam et Compnacum postremum adivit (5). Comitatus omnes partes in ditionem ac potestatem suam redegerat, et omnium fidem sibi conciliaverat. Pro quadam pecunia, de Huberti Burgi Pictaviæ senescalli consilio, castrum Compnacum a Bove Mastacio paraverat (6), et castellaniam illam custodiendam Podio, Engolismæ senescallo, commiserat (7). Hoc ipso tempore, quum Audoenus, Berbezilli dominus, Merpinum sibi vindicaret, Joannes « pro « excambio de Merpis », Audoenum atque ejus heredes donavit tribus millibus solidis turonensium in castellania Archiaci et dimidia parte castellaniæ Botavillæ solvendis. Iterio, filio Audoeni, filiam atque heredem dominæ Montis Auserii, in matrimonium dedit, et veniam omnibus militibus comitatus, qui ad fidem Anglorum redirent, promisit (8). Deinde, cum comitissa Engolismensi,

(1) Fœdus apud Partheniacum initum, Rymer, I[1], 64. — Rot. Chartarum, p. 208[b]. — (2) Rot. Chartarum, p. 208[b]. — (3) Rot. Chart., 199, T., junio mense. — (4) Rot. litt. claus., I, 168[b], 173, 170, 171. — (5) Hardy, opus citat., p. 125. — (6) Comptes d'Alfonse de Poitiers, Arch. hist. du Poitou. IV, 21. — (7) *Ibid.*, Rot. litt. claus., I, 172[b]; septembri mense 1214. — (8) Ap. Engolismam, 24 martii 1214. — Rot. Chartarum, p. 196. — Postea, Joannes Audoeno dedit saisinam Calesii, 28 die junii 1216. — Rot. litt. pat., p. 189.

Alixe, pactionem fecit, eique tribuit Molinumnovum, sive quingentas libras Pictavensium quotannis solvendas, « pro dote sua « quæ eam contingebat de comitatu Engolismensi », et statim jussit ut duo millia et quingentæ libræ Gerardo Brocharto Templariorum magistro, qui per quinque annos sequentes prædictam pecuniam comitissæ solveret, darentur (1). Postea, Joannes, in Angliam reversus, comitatus administrandi curam non omisit, nam, anno 1215, ut animos Compnacensium sibi conciliaret, concessit eis « communiam et eligendi majorem » facultatem, sicuti « villæ de Niortio et de Sancto Johanne Angeliacensi faciebant » (2). Castrum senescallo Engolismæ custodiendum tradidit, et præcepit, ut Compnaci castellania olim a Ricardo rege Pictaviæ adjuncta, « balliviæ et comitatui Engolismensi appropriaretur » seu jungeretur (3). Eidem senescallo custodiam et administrationem urbis et castri Jarnaci dedit (4). Fidelissimum quoque illum Bartholomæum Podium, et Hubertum Burgensem, Santoniæ, Alnisii, Pictaviæque custodes et procuratores constituit, majoribusque civitatum mandavit, ut eis parerent (5). Hoc munus senescallus Engolismæ fideliter exsecutus est, atque omnem operam dedit, ut comitatus tranquillitas servaretur et mandata regis efficerentur, neque Joannis, qui ei « commodum et fidem » ejus commiserat, spem fefellit (6). Ita, per sexdecim annos, Engolismenses firmi et fideles Anglorum regis subditi fuerunt, et Joannes in comitatu Engolismæ omnem auctoritatem habuit. Sed, rege Angliæ defuncto, Angli hanc provinciam eodem fere repentino, quo eam acquisiverant, modo, amiserunt, et comitatus possessio ad novum dominum delata est.

PARS SECUNDA.

COMITATUS ENGOLISMENSIS COMITATUI MARCHIÆ ET GENTIS LEZIGNIACÆ POSSESSIONIBUS JUNGITUR. COMES ENGOLISMÆ ET MARCHIÆ REGNUM QUODDAM IN OCCIDENTALI GALLIA, MEDIUM INTER ANGLORUM ET FRANCORUM PROVINCIAS, CONSTITUERE CONATUR.

(1216–1242.)

Caput I. Isabellis, Angliæ regina, comitatui Engolismensi administrando impar, Hugonem comitem Marchiæ, in matrimonium ducit. (1216-1220.)

Post Joannis mortem, Anglorum potestas quotidie imminuta est. Primum enim, Ludovicus, filius regis Franciæ, maximam Angliæ

(1) 16 die julii 1214 apud Niortium, Rot. litt. pat., p. 119. — 6 sept., apud S Maxentium, Rot. litt. pat., 121 b. — Rymer, I, 124. — (2) 4 julii die 1215, Rot. litt. pat., p. 147. — (3) 12 die augusti 1215, Rot. litt. pat., p. 152. — Arch. hist. du Poitou, IV, 21. — (4) 15 die augusti 1215, Rot. litt. claus., I, 125. — (5) Rot. litt. claus., I, 125. — (6) Rot. litt. claus., I, 225 b, 258. — Rot. litt. patent., 141 b, 185, 195.

partem occupaverat. Deinde, quum Henricus rex ad legitimam ætatem non pervenisset, omnes provinciæ Occidentalis Galliæ invalidi principis mandata non exsequebantur, et bello seditionibusque exagitabantur. Engolismensis comitatus quoque, quem Isabellis regebat, calamitates illas passus est. Isabellis, quæ coronationi filii aderat (1), Anglos regere voluerat; sed, gubernatoribus regni suspecta, ab Anglia discedere coacta est. Itaque mense julio, anno 1217, vicecomiti Devoniæ rex jussit, ut « pararet naves, unde regina honorifice posset in partes suas transfretare » (2). Regina igitur, Dovera profecta est, et Aquitaniam vel Pictaviam adivit (3), atque Engolismam rediit. Antequam profisisceretur, terræ « quæ « assignatæ illi in dotem fuerant in comitatu Devoniæ, et saisina « civitatis Exonensis aliarumque possessionum » quibus Joannes illam donaverat, necnon et « medietas stangnariæ in comitatibus « Devoniæ et Cornubiæ » ab Henrico, illi confirmatæ sunt (4). Præterea, comitatus Engolismensis reginæ traditus est, eamque cum multo gaudio cives acceperunt, et ipse major Engolismæ, Helias Aurifontis, claves urbis comitissæ obtulit (5). Deinde, Isabellis fidei jusjurandum a militibus, clericis, civibusque provinciæ exegit (6), et Engolismensis comitissæ nomen et honores habuit. Bartholomæus Podius, qui usque ad hoc tempus senescalli munere functus fuerat (7), provincia se abdicavit, et reginæ castrum Compnacum omnemque comitatum tradidit (8). Sed, quamvis, jubente pontifice maximo Honorio, episcopus Engolismensis aliique multi proceres « terras et fideles » comitissæ defenderent, quidam optimates, spretis pontificis mandatis, Isabellim omnibus viribus aggressi sunt (9). Inter quos ferocissimi erant, Reginaldus Pontis dominus et Pontius Mirabellarum frater ejus, qui Merpinum castrum, quod a Joanne custodiendum acceperant, reginæ Angliæ restituere recusabant, obsidesque datos retinebant. Compnacum quoque acerrime oppugnabant, nam « dominium » hujus urbis, sicut antea, sibi vindicabant (10). Igitur Honorius pontifex maximus, episcopo Engolismæ, abbatique Nantolii et decano Burdegalæ præcepit, ut illos ad restituendum Merpinum cogerent, et si

(1) Eulogium historiarum, III, 113, 22 die octobris mensis, 1216. — (2) Oxoniæ, 23 die julii 1217. Rotuli litt. clausarum, I, 315. — Verum hujus rei tempus omnes Engolismenses historici nesciverunt. — (3) Burdegalam eam applicuisse narrant alii, alii vero Pictaviæ quemdam portum. Arch. hist. du Poitou, IV, 121. — F. Michel, Histoire des ducs de Normandie, p. 206. — (4) Rotuli litt. claus., I, 315, 293, 294; 1a die nov.-2 dec. 1216; 24 die julii 1217. — Specimen kal. of the rolls. Reports of the Deputy Keeper (1865), p. 75.— (5) Corlieu, p. 28.— (6) F. Michel, opus. cit., p. 206.— (7) Rot. litt claus., I, 306.— (8) Arch. hist. du Poitou, IV, 121. — (9) Epistola Honorii, 17 die januarii 1217. Historiens de France. XIX, 625. — (10) F. Michel, opus cit., p. 206. — Arch. hist. du Poitou. IV, 121.

necesse esset, eos « per censuram ecclesiasticam, appellatione « postposita » ad hoc compellerent (1). Sed neque Reginaldus neque Pontius, a bello incepto destiterunt. Præterea Isabellis accusabat et moleste ferebat Bartholomæi Podii, olim comitatus senescalli, artes et insidias; itaque, terras occupari et filios illius arripi jussit, nam, Podio curante, comes Augi et Hugo Lezigniacus baronesque quidam Engolismenses, adversus comitissam societatem fecerant. Podius ipse regem Franciæ adiverat, et illi « intelligi « fecerat quod terra (Engolismensis comitatus) manebat de feodo « suo », eumque rogaverat, ut comitissæ « mandaret, quod sibi » bona publicata, restituerentur (2). Tantis circumdata periculis, Angliæ regina a filio Henrico opem petiit, atque ad eum legatos misit, qui rerum ipsius statum explicarent : « Sciatis, aiebat, « quod sine auxilio vestro et consilio, terram nostram regere et « defendere non possumus, et si treugæ regis Franciæ ruptæ « fuerint, timendum est maxime de hac parte » (3). Angli tamen auxilium comitissæ Engolismensi ferre noluerunt vel nequiverunt; senescallus Pictaviæ ipse, Galfridus Novævillæ, optimatum seditionibus coercendis se imparem proclamabat : « Non me amplius « pretiunt (barones), scribebat, quam si essem unum garcio- « lum » (4). Imo, gubernatores Angliæ, proceribus Engolismensis provinciæ et præcipue Bartholomæo Podio parcere cupientes, jusserunt terras Podio restitui, et senescallo Pictaviæ Hugonique Lezigniaco, præceperunt, ut illum « contra comitissam manute- « nerent » (5). Eumdem Podium postea in Pictaviam ad optimates mittebant, illumque hoc ipso tempore quinquaginta marcis donabant (6). Tunc, Isabellis Anglorum ope destituta, optimatumque injuriis obnoxia, defensorem sibi constituere statuit, et Hugonem Lezigniacum, Pictaviæ quasi dominum, in matrimonium ducere decrevit. Hugonis pater, Hugo senior vel nonus nomine, crucesignatus nuper Ægyptum adierat, ibique « apud Damiatam », diem obierat supremum (7). Hugo decimus vel junior, totum igitur Marchiæ comitatum, aliasque Lezigniacensis gentis terras obtinuerat, et Galliam Occidentalem præcipueque provincias Anglicas regere videbatur. Itaque Anglorum regina ad eum confugit, et

(1) Epistola Honorii, 16 kal. febr (17 januarii 1217). Histor. de France, XIX, 625. — Rymer, I [1], 78. — (2) Epist. Isabellis ad episcopum Norwicensem. Shirley, Royal letters, I, 32-33, junio 1219. — (3) Shirley, I, 22-23, anno 1218, vel 1219. — (4) Shirley, I, 30; I, 37. — (5) Shirley, I, 32-33. — (6) Rot. litt. claus., I, 344; I, 408 b. — (7) Aldrici Chronicon. Pertz, Monum. Germaniæ, XXIII, 908. — M. Paris, éd. Luard, III, 41. — Wendower, II, 235. — Iterii Chronicon, éd. Duplès-Agier, pp. 105-106. — Annis 1218-1219. — Errorem eruditorum ordinis S. Benedicti qui Hugonem anno 1206, decessisse putabant, doctissimus L. Delisle, manifestam fecit. Chronologie hist. des comtes de la Marche, pp. 1-5.

matrimonium celebratum fuit Engolisma, circa finem anni 1219, aut potius initio anni 1220, mensibus martio vel aprili, rege Angliæ et rege Franciæ inconsultis nec etiam monitis (1). Ita, novum in Gallia Occidentali regnum constitutum est, novaque pericula Francorum et Anglorum principibus concitata sunt. Hugo enim atque Isabellis, dominationis cupidinibus flagrantes, Marchiæ et Engolismæ comitatibus, aliisque terris junctis, viribus et divitiis duplicatis, magnum constituere regnum decreverunt, quod modo pace, modo bello, tum fœderibus, tum armis augeretur, et medium inter Angliæ et Franciæ provincias locum obtineret. Quamvis Isabellis ad filium scriberet se Hugoni nupsisse, « magis pro utilitate Anglorum quam pro sua » (2), eam potestatis augendæ cupidine, non Angliæ regis amore ductam fuisse suspicamur; primis enim inter optimates Galliæ vicibus fungi dehinc conata est. Potestas quidem Isabellis maxime augebatur, toto Marchiæ comitatu, Pictaviæque parte, necnon et Santonia Olerique, quæ Lezigniaci obtinuerant, Engolismensi comitatui adjunctis (3). Hugo quoque, ipsa Anglorum regina in matrimonium ducta, provinciaque Engolismensi imperio juncta, Galliæ Occidentalis inter Ligerim et Garumnam maximam partem consecutus est. Tunc, regibus Angliæ et Franciæ modo amicus, modo inimicus, per decem annos, fidem suam vicissim commutavit, novasque terras possessionibus adjungere conatus est, et novum ac magnum constituere regnum tentavit.

Caput II. Comes Marchiæ et Engolismæ bellum gerit cum Angliæ rege, societatemque facit cum regibus Philippo et Ludovico, et Santonia Olerique ita servatis, Niortium consequitur (1220-1226.)

Jam, reges Anglorum et Francorum amicitiam et societatem comitis Marchiæ et Engolismæ sibi conciliare nitebantur. Henricus ab eo opem petiverat, ut Pictaviam conturbatam ad pacem deduceret, et « in puncto poneret meliori ». Senescallus Anglicus, « necessitate pecuniæ coactus nimia », ad Hugonem quoque confugerat, ut pro eo comes mercatoribus sponsionem daret (4). Itaque, Anglorum princeps, Alnisium et Aquitaniam, Rupellam et Burdegalam comiti custodiendas dederat, et magnatibus civitatibusque, necnon et ipsi senescallo præceperat, ut Hugoni « adhærentes et obedientes in omnibus, consilium et auxilium impenderent ». Eum simul propter constantiam et fidelitatem lauda-

(1) Errant historici Engolismenses. Corlieu, pp. 28-29. — G. de la Charlonye. Annot. à Corlieu, p. 71. — Vigier, p. 26. aliique, necnon et Annales Wawerleienses (Annal. Monastici, II, 91) qui matrimonium illud factum anno 1218 putant. — Iterius vero, éd. D. Agier, pp. 106-107, et Annales Dunstapliæ atque Wigorniæ, necnon et Chronicon Thomæ Wyke hoc connubium celebratum, anno 1220, putant (Annales Monastici, III, 57; IV, 412; IV, 390). Verum matrimonii tempus inducitur ab Henrici regis epistolis. Rymer, I[1], 159. — Shirley, I, 114. — (2) Shirley, I, 114. — (3) Anno 1220, Hugo decimus Engolismæ comitatum (4800 Kq), Marchiam (4900 Kq), Pictaviæ partem, Santoniam et Olerim possidebat. — (4) Shirley, I, 43, 44, 45.

verat, eique propter « affectionem fraternam » gratias tulerat (1). Rege etiam orante, Hugo comitissæ Engolismensi auxilio venerat, et Merpinum castrum, quod Reginaldus Pontis restituere recusabat, obsederat (2). Eodem tempore, Philippus, rex Franciæ, de fœderis conditionibus cum Marchiæ comite agebat, atque Exoldunum partemque Bituricensis comitatus se ei daturum promiserat. Hugo vero, spe majoris præmii ductus, oblata Philippi remisit, ita ut Henricus illi gratularetur, et se in perpetuum comiti insulam Olerim Santoniamque traditurum polliceretur (3). Neque matrimonium Isabellis regem Angliæ movit; ipsa enim Joanna, soror principis, matre forsan suadente, ad fratrem scripserat, « ne rumoribus infidelium » adversus Hugonem fidem adhiberet (4). Isabellis deinde filio connubii causas explicavit: « Significamus vobis, inquiebat, quod cum comites Marchiæ et Engo- « lismæ in fata decesserunt, dominus Hugo de Lezigniaco quasi « solus et sine herede in partibus Pictaviæ remansit, et non per- « miserunt amici ejus quod filia nostra lege maritali ei copulare- « tur, quæ tam teneræ ætatis est (5). Sed consilium ei dederunt, « quod talem duceret uxorem, de qua isti heres exiret, et perlo- « cutum fuit quod uxorem caperet in Francia. Quod si hoc fuis- « set, tota terra vestra in Pictavia et Vasconia et nostra amitte- « retur. Nos autem videntes magnum periculum quod potuit « emergere, si istud maritagium foret, et consiliarii vestri nul- « lum in hoc consilium nobis apponere voluerunt, dictum Hugo- « nem comitem Marchiæ duximus in dominum » (6). Rex Angliæ, hæc pro vero accipere coactus, Hugoni gratulatus est: « Gavisi « sumus et plurimum lætati, scribebat, de eo quod matrem nos- « tram reginam thoro vestro lege maritali copulastis. Exinde « ampliorem de vobis gerimus fiduciam et speramus subsidium, cui « nobis ratione tanti matrimonii et arctioris confœderationis estis « Anglorum obligati ». Ei igitur commisit iterum « negotia » regia « in partibus Galliæ, quæ etiam vestra sunt », aiebat rex, eumque ut in Angliam veniret « de his negotiis ad tractandum » rogavit (7). Sed comes Marchiæ et comitissa Engolismæ ante omnia commodis suis inservire et bona augere cupiebant, regique Angliæ opem ferre nequiverunt, nisi dimidiam Pictaviæ partem cum Niortio, quam Joannes olim Isabelli in dotem dederat, traderet, et tria

(1) Henrici epist., 24 julii die 1219. — Rymer, I¹, 78. — (2) Iterii Chronicon, éd. Duplès-Agier, p. 110. — (3) Epist. Henrici, 10 maii die 1220; Rymer, I¹, 159-160. — (4) Royal letters, p. p. Shirley, I, 92. — (5) Joanna enim vix ad decimum ætatis annum pervenerat, Annales Dunstapliæ (Annal. Monastici, III, 69); et principi Walliæ, deindeque Alexandro, Scotiæ regi, nupsit. — (6) Champollion, Lettres des rois, I, 27-28. — Shirley, I, 114, maio mense 1220. — (7) Epist. Henrici, 22 maii die 1220. — Rymer, I¹, 160.

millia marcarum pro residua dote reginæ in Normania, Andegavia et Turonia assignata et amissa, solveret, atque præterea castrum Exonense et Rockingham in Anglia illi restitueret (1). Eodem tempore, castrum Merpinum et Compnacum comitatui Engolismensi adjunxerunt, Henrico omnium Pictaviæ terrarum spoliationem minati sunt, Bernardum Pictavensem senescallum ceperunt, Joannam principis sororem dimittere recusaverunt, eam despondere cuidam ex proceribus Franciæ, præter fraternam voluntatem, statuerunt, denique Santoniam et Olerim insulam, invito rege, retinuerunt (2). Quæ omnia multaque his similia exsequebantur, ut Anglorum regem ad concedendum ea quæ ab illo petierant, cogerent. Gravissimum itaque bellum inter comitem Marchiæ et Anglorum principem oritur. Pictavia vastatur (3), urbes obsidentur, cives capiuntur, agri incendio traduntur, vineæ et frumenta et arbores fructiferæ evelluntur. Præcipui Pictaviæ optimates, vicecomes Thoarcensis, domini Ranconii, Partheniaci aliique, Hugoni et Isabelli operam dederant, et omnibus Alnisii, Pictaviæque urbibus, terrorem intulerant. Comes Marchiæ ipse, Rupellenses monuerat « se res « eorum ubicumque posset invenire occupaturum et damna quæ- « cumque posset illis laturum » (4). Sancto Johanni Angeliacensi et Niortio mala innumera attulerat. Quamvis inducias fecisset cum Niortii senatu, « per septem hebdomadas » duraturas, urbem obsedit, vias interclusit, et « incommoda multa in bonis ac personis » civibus fecit (5). Rex Angliæ ad summum pontificem Honorium confugere coactus, Romam misit magistrum Guillelmum Sancti Albini, et a pontifice auxilium postulavit, ut compelleret comitem Marchiæ ad Oleris et Santoniæ, atque Compnaci, necnon et Joannæ restitutionem (6). Episcopi igitur Santonum, Engolismensium, Pictavensium et Petrocoriorum, excommunicationis sententiam optimatibus Pictaviæ minati sunt (7), et Hugonem coegerunt ad inducias cum Niortii et Rupellæ civibus faciendas (8). Sed aliquot diebus postea, comes Rupellam et Niortium rursus aggressus est, et in Aquitaniam ipsam irrumpere statuit (9). Urbes enim fere omnes Anglorum regis partes sequebantur, et Burdegala, Niortium, Rupellaque præcipue, summa vi

(1) Epist. Isabellis. Shirley, I, 114. — Vide etiam Shirley, I, 132, et Annales Dunstapliæ (Annales Monastici, III, 75). — (2) Epistola Honorii pontificis, 25 sept. 1220. Shirley, I, 536-537, app.; Histor. de France, XIX, 708-709. — (3) Annales Dunstapliæ, III, 75. — (4) Epist. Rupellensium, maio mense 1220. Shirley, I, 124.— (5) Epist. Niortii concili, mense julio 1220.— Shirley, I, 140. — (6) Epist. Henrici ad pontif., 22 die maii 1220. — 20 die junii, Rymer, I[1], 160; I[1], 81; Hist. de France, XIX, 697. — (7) Histor. de France, XIX, 695. — (8) Burdegalensium epist. ad Henr., mense junio 1220. Shirley, I, 132-133. — (9) Julio-sept. 1220. Shirley, I, 146-148; I, 156.

comitis Marchiæ et Pictavensium impetum sustinere nitebantur. Cives ipsi Engolismenses, Jarnacenses et Compnacenses, novi domini Hugonis parum studiosi, ad majorem Rupellæ et Angliæ principem nuntium miserant, atque se « bona fide honori regis « intenturos, et in dominium Anglorum se conversuros » promiserant. Reginaldus Pontis quoque opem se Anglis laturum et fœdus cum urbibus initurum, si Compnacum ipsi restitueretur, spoponderat (1). Præterea, Henricus, pontificis maximi Honorii gratia et amicitia fultus, cum omnibus qui Engolismensi comitissæ et Marchiæ comiti infensi erant, societatem iniverat. Itaque, cives Lemovicenses et Lemovicum episcopus, Guidoque vicecomes, vicinus et infensus Hugoni, aliique multi optimates, Savaricus Malileonis dominus, vicecomes Rupiscavadi, vicecomes Thoarcensis, necnon et quidam Engolismenses milites, præcipueque Cabanesii et Montisberulphi domini, adversus Isabellim et Hugonem conjuraverant (2). Tunc, pontifex maximus comitissæ Engolismæ et comiti Marchiæ præcepit ut, sine mora, Santoniam, Olerim, et Compnacum, restituerent, sororemque regis atque Pictaviæ senescallum captum liberarent, et illos monuit se jussisse episcopis Santonensi, Lemovicensique, atque decano Burdegalensi, ut, « eos et complices eorum, « monitione præmissa per excommunicationis et interdicti senten- « tiam », ad hæc mandata exsequenda compellerent (3). Hugo igitur perterritus, animum principis Anglorum placare et de pace cum eo agere conatus est, spoponditque se Joannam, legatis regis traditurum (4). Henricus ergo ad eum misit Philippum Ulcot senescallum, atque Philippum decanum Burdegalensem, necnon et Gerardum Brochart, Templi magistrum, episcopumque Wintoniensem (5). Antequam legati « ad Pictaviæ partes accessissent », episcopi multi et « quamplurimi barones et alii probi homines Burdegalæ, Niortii, Sancti Johannis Angeliacensis, et Rupellæ », Engolismam convenerant et inducias fecerant. Quas regis Angliæ legati confirmaverunt, et pactione cum Hugone facta septembri mense, Londinium redierunt (6). Comes Marchiæ igitur, rege rogante, Joannam Anglis Rupellam mense novembri tradidit (7), sed Olerim, Santoniam et Compnacensem castellaniam retinuit. Quum Philippus decanus Pictavensis, ad eum missus, Olerim venisset, comes dissimulanter ei respondit, se

(1) Joannis Galernæ Rupellæ majoris epistola, sept. 1220. Shirley, I, 146-147. — (2) Epist. Honorii, VII kal oct. (25 sept. 1220). Shirley, I, 536-537. Historiens de France, XIX, 708-709. — (3) *Ibid.*— (4) 9 die augusti 1220. Rot. litt. claus., I, 425 b. — (5) Shirley, I, 149, 157. — Rymer, I1, 162. — (6) Epist. Gerardi Brochart ad Henricum. Shirley, I, 149. — (7) Epist. Henrici, 16 sept. 1220. Rymer, I1, 163. — Epist. decani Pictavensis ad regem, nov. 1220. Shirley, I, 157.

quidem « post servitium Jesu Christi, summo regi servire desiderio « cupire », spoponditque se in Angliam iturum, ut Henrico « fidelitatem et alia debita faceret » (1). Hugo ipse ad regem scripsit, ut promitteret se Londinium aditurum, « quum finem « ægrotandi haberet, ad homagium prætandum », juravitque se « res anglicas sedula circonspectione foturum, et honorem et « commodum regis amplexurum » (2). Sic fallacibus promissis rem eludere et extrahere comes conabatur. Neque solum Santoniam, Olerim et Compnacum retinebat, sed etiam Isabellis dotem sibi tradi a rege Angliæ postulabat. Inde, per longum tempus, legati utrinque societatis et pacis conditiones tentavere. Dum Anglorum princeps Bartholomæum Podium in Pictaviam mittebat, comes Marchiæ vicissim Robertum Boscum, et Hugonem Nedium milites, Guillelmumque et Aimarum clericos, nuntios ad regem legabat (3). Interea, induciæ in annum singulum datæ fuerant (4), sed comes, qui Anglorum moras moleste ferebat, « treugas » renovare recusabat. Eodem tempore, cum rege Franciæ de societatis conditionibus agebat, et Francorum amicitiam sibi conciliatam esse proclamabat. Initio enim anni ejusdem 1221, rex Francorum exercitui magno quem ad succurrendum Almaurico Montisfortis in « Albigesium » misit, archiepiscopum Bituricensem et comitem Marchiæ præfecit (5). Angliæ regis autem provincias rursus comes aggressus est, Pictaviæ castra occupavit, et Merpinum oppidum, quod Angli ceperant, obsedit, Merpinoque capto, hostes de omni Engolismensi comitatu depulit (6). Savarico Malileonis domino Pictaviæ custodiam et senescalliam committere, eique « pecuniam « ad defensionem terræ » tradere rex Angliæ cogitur (7), et possessiones Hugonis et Isabellis in Anglia interim capi jubet (8). Attamen, in fine anni ejusdem, et initio anni 1222, rursus de pace agitur, et episcopus Norwicensis in Franciam mittitur, ad « diffusas treugas » renovandas (9). Hugo vero regni augendi tantum cupidus, ad reges Angliæ et Franciæ simul legationes mittebat. Elyonem quemdam ad Henricum legabat, qui a rege Anglorum impetravit, ut dos Isabelli in Anglia constituta restitueretur (10). Sed, eadem tempestate, comes Marchiæ de

(1) Epist. Philippi decani Pictavensis ad regem Angliæ. Shirley, I, 157. — (2) Epist. Hug. comitis Marchiæ ad regem. Champollion, Lettres des rois, I, 28-29. — (3) A nov. 1220, usque ad julium 1221. Rot. litt. claus., I, 442, 446, 448, 457, 466 b. — (4) Sept. 1220, Epist. ad episc. Norwicensem. Rot. litt. claus., I, 477. — (5) Addenda et corrigenda in hist. Guillelmi Britonis. Histor. de France, XVII, 774 D. — (6) Iterii Chronicon, édit. D.-Agier, p. 110. — (7) Rot. litt. claus., I, 477 b. Epist. Henrici ad episc. Norwicensem. — (8) 29 sept., Excerpta e rotulis finium, p. 70. — (9) Epist. Henrici ad episc. Norwicensem, Rot. litt. claus., I, 477 b. — (10) Rot. litt. clausar., I, 492 b, 469 b, 499 b, 593 b. — Calend. rot. pat., p. 12, col. 2. — Rymer, I 1, 165; aprili-junio 1222.

fœderis vel societatis conditionibus cum Philippo rege Franciæ agebat, atque ab eo petebat, ut sibi singulis annis darentur duo millia librarum Parisiensium in tribus terminis, « quousque Niortium et Rupella et aliæ terræ a rege acquisitæ ipsi traditæ essent ». Pro Salmurio, quem Isabellis in dotem acceperat, postulabat in Turonia Langestum sibi tribui, « et si reditus Langesti non « valerent reditus Salmurii, ipsi in Langesto perfici ». Postquam Niortium, Rupella, aliæque Anglorum provinciæ a rege occupatæ essent poscebat comes, ut « valor redituum Salmurii et Niortii, « dotalitiique quod regina Anglorum uxor ejus habebat in An- « glia, apud Burdegalam » sibi restitueretur. Præterea, rogabat ut Santonia, insulaque Oleris ipsi et heredibus ejus in perpetuum traderentur. Rex Franciæ, « qualem securitatem comes Marchiæ « faceret » ab Hugone quæsivit, responditque comiti sibi mora aliqua opus esse, nam de his « consilium habere » cum amicis statuerat (1). Interim, Hugo et ejus socius, Guillelmus Pictavensis episcopus, Pictaviam vastare cæperant. Itaque, pontifex maximus Honorius, rogante Henrico, rursus Marchiæ comitem monuit, ut Santoniam et Olerim, Compnacum et Merpinum restitueret, infra « festum S[ti] Andreæ futurum proximo (scilicet infra mensem « novembrem) », injuriasque regi Angliæ illatas redimeret aut emendaret. Episcopis quoque mandavit, ut « pulsatis campanis et ac- « census candelis, singulis diebus dominicis et festivis, publicari « solemniter excommunicationis sententias facerent », atque Pictavensi episcopo jussit, ut principi Anglorum « de damnis satis- « factionem daret » (2). Tunc comes se inducias renovatas accepturum promisit (3), induciisque renovatis, iterum missi sunt legati de « concordia inter Hugonem et Angliæ regem firmanda ». Henricus igitur abbatem Boxlæ et Philippum Albiniacum ad comitem Marchiæ legavit, atque episcopis Santonum et Lemovicum decanoque Burdegalensi mandavit, ut « sententiam contra Hugonem « latam in suspenso tenerent » (4). Rursus quoque comes, in Angliam legatos misit, primum, militem quemdam nomine Pevel, aliumque deinde cui Elyonis nomen erat (5), sicque, per omnem fere annum 1223, inter comitem et regem de pace actum est. Sed comite Marchiæ negotium extrahente, pontifex Honorius illi « bulla « minatoria » præcepit, ut Joannæ dotem, Santoniam scilicet et Olerim, necnon et Compnacum atque Merpinum, Anglorum

(1) Anno 1222. Martène, Amplis. Collectio, I, 1162, col. 2. — Maichin, Hist. de Saintonge, p. 175, Hugonem putat hoc ipso anno pro Oleri fidem regi Franciæ præstavisse. — (2) Epist. Honorii, 3 nonas julii (5 julii 1222) — Rymer, I[1], 84; Histor. de France, XIX, 718. — (3) Harum induciarum renovatio memoratur ab Hugone, septembri 1223. Martène, I, col. 1179. — (4) Rymer, I[1], 167-168, 27 die augusti 1222. — (5) Rot. litt. clausarum, I, 514.

principi restitueret (1). Interea, Philippus rex Franciæ, qui jam mense septembri, superiori anno, testamentum fecerat, quotidieque valetudine minus bona utebatur, quarta decima die mensis julii, diem supremum obiit. Quam ob causam, comes Marchiæ negotia cum Angliæ rege trahere statuit, nam consilia Ludovici regis et Henrici simul exspectabat. Anglorum princeps enim, tunc speravit fore ut provincias, quas Joannes amiserat, recuperaret, regnante Ludovico octavo, atque auxilium potentissimi comitis Marchiæ sibi conciliare conatus est. Itaque ab eo fœdus vel societatem vehementer postulavit. Hugo vero, moram trahendi cupidus, senescalli Pictaviæ Savarici malitiam accusabat : « Qui « graves injurias et damna nobis intulit, aiebat, et a pravo propo- « sito non desistit..... Nullatenus sufferatis quod ipse nobis et nos- « tris injurias inferat, quia potius vestro servitio recedemus, « quam ipsius injurias sine vindicta taliter sufferemus ». Petebat igitur a rege ut constitueret senescallum Galfridum Novævillæ, virum optimatibus Pictaviæ deditum ; sic enim comes omnem illam provinciam ditioni ipsius se subjecturum sperabat (2). Interea, Henricus in Hugonem et Isabellim dona conferebat, feriam urbis Rockingham et Devoniæ « stangnaria » eis concedebat, atque munera et « joella » per Hubertum Burgensem justiciarum ad eos mittebat (3). Itaque, jam septembri mense, « forma pacis perlocuta « erat inter Hugonem et Angliæ regem, per Galfridum camera- « rium et magistrum Willelmum, clericum » regis ; fœdus a rege approbandum in Angliam tradebatur ; et paulo post Henricus « per « litteras patentes suas » promittebat, se pactionem cum Hugone et Isabelli factam, « a festo Pentecostes proxime venturo in qua- « tuor annos fideliter observaturum » (4). Rex quoque jussit ut Hugoni mille et quadringentæ marcæ, « pro excambio Niortii », et mille atque ducentæ marcæ pro tribus millibus librarum turorensium Isabelli, « de arreragiis » nimirum dotis comitissæ debitis, Parisiis solverentur (5). Princeps Anglorum igitur, opem ab Hugone se accepturum sperabat, et quum induciæ inter illum et Franciæ regem antea factæ dissolutæ fuerunt, anni 1224 initio, ipsi comiti mandavit, ut terras Ludovici fautorum occuparet (6). Comes Marchiæ et comitissa Engolismensis autem, commodorum regis cura abjecta, commodis suis tantum inservire conabantur. Quapropter, eodem tempore quo, cum Henrico, fœdus iniverant.

(1) Epist Honorii. Laterani, VII kal. julii 1223. — Rymer. I_1, 169. — (2) Epist. Hugonis ad Angliæ regem, augusto 1223. Shirley, I, 218. — (3) Sept. 1223-januario 1224. Rot litt. claus , I, 563^b; I, 581. — Epist. Hugonis ad Hubertum Burgensem. Shirley, I, 210.— (4) Epist. Hugonis ad Hubertum Burgensem. Shirley, I, 210.— Obligatio archiep. Cantuariensis. Rymer, I^1, 172. — (5) Rot litt. claus., I, 594^b; 26 die aprilis 1224.-- (6) Rot. litt. clausarum, I, 592.

inducias cum Ludovico Francorum rege renovaverant « usque ad « octabas instantis Paschæ » (1). Ab Anglorum igitur partibus facillicime discesserunt, spe augendæ potestatis ducti, quum rex Franciæ adversus Henricum bellum suscipere statuit. Ludovicus enim eorum animos sibi donis et promissis conciliavit, atque mense maio, anno 1224, « apud Biturim » fœdus et societatem cum comite Marchiæ fecit. Promisit rex se comiti daturum singulis annis duo millia librarum Parisiensium « pro dotalitio quod regina, uxor Hu« gonis, habebat in Anglia, quousque illa duo millia librarum « assignata fuissent eidem in comitatu Pictaviæ ». Pro Salmurio, Langestum Hugoni dabatur, ita ut, « si reditus Langesti non vale« rent reditus Salmurii, ei apud Langestum perficerentur ». Spopondit quoque princeps, se Burdegalam cum pertinentiis Isabelli et Hugoni traditurum, si civitas illa acquireretur, pro dotalitio reginæ Angliæ et pro Langesto, tunc regno Franciæ restituto. Santoniam omnem atque Olerim insulam, quam Henricus nuper occupaverat, comiti Marchiæ ejusque heredibus in perpetuum se concessurum Ludovicus pollicitus est. Præterea, si rex « persona« liter non iret in acquisitione prædictorum, provideret dicto comiti « ducentos milites vel eorum stipendia per quatuor anni menses et « per septem annos, nisi interim capta esset civitas Burdegala ». Juravit denique, se neque inducias neque pacem cum rege Angliæ facturum, nisi assensu comitis Marchiæ (2). Quo pacto, Hugonis et Isabellis possessiones maxime augebantur, nam Langestum in Turonia (3), atque Niortium in Pictavia, et præcipue Burdegalensem civitatem acquirebant vel acquirere brevi poterant. Pictaviæ et Aquitaniæ partem terris suis adjungebant, sicque de Garumna ad Ligerim Galliæ Occidentalis præcipuas provincias imperio ipsorum subjiciebant. Pro tantis commodis, comes Marchiæ regi Franciæ fecit homagium ligium « de omnibus terris « et oppidis quibus potiebatur in Marchia, Pictavia, Engolismensi « comitatu et in Santonensi civitate » (4). Auxilium quoque se regi præbiturum illique castrum Lezigniacum, in totum belli tempus, commissurum spopondit (5). Consobrinum suum Galfridum ad homagium, pro vicecomitatu Castri Eraudi et pro castro Vovento, Francorum principi præstandum impulit (6). Rex tamen, qui Hugoni parum confidere videbatur, per terras comitis Marchiæ iter facere non ausus est, quamvis huc aditus Pictaviæ et Aquitaniæ pateret, sed Thoarcium exercitum duxit. Comes tamen promissa fi-

(1) Septembri mense, anno 1223. Martène. I. col. 1179. — (2) Fœdus apud Biturim factum. Martène, I, 1184-1186. — Vide etiam Philippidos versus. Opera Guil. Britonis, édition Delaborde, II, 381. — (3) Langeais, chef-lieu de canton (Indre-et-Loire. arrondissement de Chinon). — (4) Martène, I, col., 1184-1186. — (5) Obligatio Hugonis, etc , coll. Fonteneau (Bibl. de Poitiers), I, 305. — Martène, I, 1186. — (6) Teulet, Layettes, II, 31, maio 1224.

deliter solvit, Niortii cives a Rupellensibus interclusit, sicque Niortio capto, omnem Pictaviam regi Franciæ tradidit. Alnisio quoque occupando opem dedit, et Rupellæ obsidioni adfuit. Itaque, Ludovicus, auxilio comitis contentus, pro Mausiaco castro fructus « re- « galium episcopatus Lemovicensis » Hugoni concessit, eique quadringentas libras quotannis solvendas tribuit (1). Olerim quoque insulam, nuper acquisitam, augusto mense, comiti Marchiæ restituit, comesque, rogante rege, usus, libertatesque quibus fruebantur Rupellenses, civibus insulæ dedit (2). Tunc Angli, « innatam « Pictavensibus proditionem » (3) accusantes, Hugonis et Isabellis cupiditatem et malitiam improbaverunt. Rex Angliæ jussit terras militum, qui comitis Marchiæ « inimici ejus » partes secuti erant, publicari, omniaque bona et castra quæ comes et uxor ejus in Anglia possidebant, occupari, et illa custodienda ministris regiis committi, præcepit (4). Ad pontificem romanum misit abbates Boxlæ et Pontis Roberti, ut ab eo postularent Hugoni litem deferri, propter matrimonium cum Isabelli, præter consanguinitatis gradum, factum, connubiumque Joannæ dissolutum, dotemque illius tamen occupatam. Honorius igitur, comitem Marchiæ in curiam ecclesiasticam vocavit, et quosdam episcopos judices constituit (5). Episcopis quoque Santonensi, Lemovicensi, Vasatensi, necnon et decano archiepiscopoque Burdegalensi mandavit, ut comitem Engolismæ et Marchiæ ad restituendas terras occupatas cum reditibus, « per sententiam excommunicationis et interdicti », sine dilatione cogerent. Regem Franciæ simul hortatus est, ut adversus Albigenses arma sumeret, pacemque cum Henrico componeret (6). Ludovicus tamen, curiæ regiæ sententia invocata, Pictaviam Alnisiumque retinuit, et cum comite Engolismensi fœdus renovavit. Eum exercitui quem in Vasconia reliquit imperatorem præfecit. Tunc Hugo, Sanctum Emilianum, Sanctum Macarium, Regulamque cepit, et Vasatenses atque quosdam Aquitaniæ optimates, præcipue Brageraci et Gavareti dominos, in societatem Francorum pellexit. Sed « nec prece, nec pretio » Burdegalæ cives allicere potuit, quumque eos rogaret, ut cum rege Franciæ inducias facerent, responderunt Burdegalenses, « quod cum inimicis regis « Angliæ nullas treugas vel pacem nulla ratione » inirent, « sed « illis pro posse suo impugnare et confundere resisterent » (7). Comes Marchiæ has repulsas male tulisse videtur, nam Burdega-

(1) Teulet, II, 38, nos 1667-1668. — (2) Bibl. Nat., coll. Moreau, t. DCLXXXVII, fo 107. — (3) Mathæi Parisiensis Opera, éd. Luard, III, 84. — (4) Rot. litt. claus., I, 603; II, 3b. — Shirley, I, 508, app. — (5) Epist., abbatum ad Hubertum Burg., junio 1224. Shirley, I, 228. — (6) Epistolæ Honorii, IV nonas augusti (3 augusti die 1224). Historiens de France, XIX, 754, 757, 758, 759. — (7) Epist. Burdegalensium ad episcopum Cicestriensem, 23 sept. 1224. Shirley, I, 238.

lam et Aquitaniæ partem, quam regno adjungere cupiebat, occupandi spem mox deponere coactus est. Angliæ rex enim cum copiis, Ricardum fratrem, et comitem Saresberiæ atque Philippum Albiniacum in Aquitaniam misit (1). Qui brevi castra amissa recuperaverunt, Regulamque obsederunt, et insidiis paratis, comiti Marchiæ atque vicecomiti Lemovicensi aliisque Pictaviæ optimatibus, qui ad hanc obsidionem solvendam venerant, maximam cladem intulerunt (2). Deinde novembri mense, anno 1225, Regula capta, Aquitania omni Hugonis milites depulerunt (3). Paulo post Ludovicus, rex Franciæ, inducias cum rege Angliæ, rogante romano pontifice, fecit, sicque comitis Marchiæ consilia in aliud atque incertum tempus dilata sunt. Quæ omnia Hugonis iram in pontificem et clerum ita concitaverant, ut cum optimatibus Pictaviæ, et Petro, comite Britanniæ, societatem iniret, « adversus intolerabiles clericorum molestationes », querimoniamque ad Ludovicum deferret (4). Præterea comes filio suo Hugoni despondere statuit Joannam, filiam comitis Tolosani, Raimundi, Albigensium ducis, atque, ut sponsalia celebrarentur, anni 1226 initio curavit (5). Inde inter Hugonem et pontificem romanum gravis contentio orta est : pontifex ad comitem scripsit, ut illum reprehenderet, quod « fidelitatis vinculum quo vassalus tenetur domino » violasset, atque ei præcipit, ut ad fidelitatem regi Angliæ debitam, sine cunctatione rediret (6). Legatum quoque ad eum misit, qui comitem cogeret ad filiam comitis Tolosani, sponsam Hugonis, dimittendam, matrimonioque obsisteret (7). Hortatus est simul vicecomitem Lemovicensem, optimatesque Pictavenses et Santonenses, comitemque Petragoricensem, necnon et ipsum episcopum Engolismensem, Aimericum Rupis, ut adversus comitem Marchiæ, si necesse esset, arma sumerent (8). Ipse Franciæ rex, metuens ne societate inter comites Marchiæ et Tolosæ, horum optimatum potestas nimis augeretur, Hugonem coegit, ad matrimonium Joannæ dissolvendum, eique persuasit, ut sponsam patri restitueret. Partibus tamen socii sui comitis Engolismensis favere visus est, nam, quum adversus Albigenses bellum gessit, Hugoni Pictaviam custodiendam commisit, et illum in protectionem ecclesiæ commendavit (9). Rogante etiam rege, pontifex Hono-

(1) Epist. ad Vasconiæ fideles. Rymer, I¹, 94. — (2) Wendower, II, 284. — Mathæi Paris. Historia major, éd. Luard, III, 83; Historia minor, éd. Madden, II, 270-271. — Chronicon Turonense, Hist. de France, XVIII, 413. — (3) Chronicon Turonense, *ibid;* et Pertz, Mon. Germaniæ XXVI, 412. — (4) Apud Thoarcium, decembri 1225. Teulet, Layettes, II, 62, nº 1734. — (5) Chronicon Turonense, Hist. de France, XVIII, 314; Pertz, Mon. Germaniæ, XXVI, 473. — (6) Epist. Honorii, VI idus januarii 1226. Hist. de France, XIX, 769-770. — (7) Chronicon Turonense, locis citatis. — (8) Epistola Honorii, Hist. de France, XIX, 770. Rymer, I, 284. — (9) Chronicon Turonense, locis citatis.

rius episcopis mandavit, ut « exsecutioni sententiæ excommunica-
« tionis supersederent » curarentque, « ut litigia inter Hugonem
« et Isabellim et Angliæ regem, dirimerentur » (1).

Caput III. Comitis Engolismæ et Marchiæ potestas augetur : cum Anglorum et Francorum regibus vicissim fœdera aut bella facit. (1226-1236.)

Comes Marchiæ tamen, hoc ipso tempore, potestatem et possessiones plurimum auxerat, nam, invitis Angliæ rege et pontifice romano, Compnacum, Santoniam, et Olerim retinuerat, et terris Langestum adjunxerat. Quod quidem, bello adversus Angliæ principem, et societate cum Franciæ rege obtinuerat. Sed, Ludovico octavo defuncto, octava die mensis novembris, anno 1226, Hugo et Isabellis, mutatis vicibus, cum Anglis fœdus inire statuerunt. Antea enim Ludovico opem tulerant, spe regni augendi, nam Henricum adhuc ætate minorem tot hostibus imparem fore putaverant. Nunc vero, novus Franciæ rex, sub tutela mulieris collocatus, optimatibus fœderatis resistere posse non videbatur. Itaque comes et ejus uxor se novas terras acquisituros, aut in regno Francorum aut in Anglorum provinciis, vel fœdere vel bello, speraverunt : sic, utrinque commoda eis obvenissent. Santoniam et Olerim se servaturos, consensu Henrici regis, putabant, et Pictavia regi Angliæ restituta, in hac provincia, Lezigniacensis gentis possessionibus possessiones alias adjuncturos se sperabant. Itaque, coronationi Ludovici noni, Francorum principis, comites Engolismæ, Britanniæ, et Campaniæ, qui potentissimi clientium regis habebantur, non adfuerunt (2). Petrus, Britanniæ gubernator, statim cum Henrico fœdus fecit, et Angliæ rex, rogante comite, « sub jura-
« mento concessit, quod conventionem dudum inter ipsum et
« comitem Marchiæ perlocutam, antequam recederet... ad servi-
« tium regis Franciæ, illi teneret » (3). Sed, Hugo et Isabellis, majora commoda ab Anglorum rege postulabant. Henricus igitur, provinciarum amissarum recuperandarum spe ductus, comitis Engolismæ animum sibi conciliare coactus est. Quapropter, rex concessit Hugoni, « Niortium tanquam dotem matris ejus (Isa-
« bellis), ad vitam ejusdem matris tenendam, et post obitum
« ipsius, si eam superviveret (comes), retinendum sibi et here-
« dibus suis de ipsa matre descensuris, donec jus suum conse-
« queretur de Issoudun, in quo jus sibi clamabat » (4). Præterea, dedit eadem die eidem comiti Marchiæ, « pro homagio et
« fideli servitio suo, ipsi et heredibus suis de Isabelli descen-
« suris, in feodo et hereditate », civitatem Santonum et Santoniam, et Pontem Albæ, et partem nemoris Braconæi quæ ad eum pertinebat, et insulam Olerim, « de rege Angliæ et heredibus illius

(1) Epistola Honorii, Hist. de France, XIX, 769. — (2) Tillemont, Hist. de saint Louis (édit. de la Soc. d'hist. de France), II, 35. — (3) 19 die octobris 1226. Shirley, I, 296. — (4) 18 decembris die 1226. Shirley, I, 302.

« tenendam ». Insuper, comiti « et heredibus suis concessimus, « aiebat rex, totum jus et hereditatem, quæ ad nos contingere « possent jure hereditario, in comitatu et in civitate Engolis- « mensi, qui ad nos descendere debuit post obitum matris nostræ. « Et cum præmissis concessimus præfato Hugoni et heredibus « suis præfatis, castra de Merpino et de Compnaco, cum perti- « nentiis, de nobis et heredibus nostris tenenda ». Præter hæc, Henricus Hugonem donavit « feodo, quod possidebat apud Mon- « temmorillum » in Pictavia, atque illi tribuit facultatem alia Pictavensia feoda emendi, et monetam comitatuum Marchiæ et Engolismæ cum Pictaviæ moneta æquandi (1). Matri suæ Isabelli, Engolismensi comitissæ, promisit se, totam dotem « quam habere « debebat in Anglia, sicut assignata fuerat Alienoræ, quondam « aviæ » ipsius, redditurum, « et rationabile excambium dotis, « in Normania, Andegavia et Pictavia se ei facturum » (2). Fidejussores quoque constituit, qui « promissa » spoponderunt. Legatos Eborum archiepiscopum, Carleolensem episcopum, atque Philippum Albiniacum, ut « negotium complerent », ad Hugonem misit, fratrique ejus Ricardo mandavit, ut concordissime cum comite Engolismæ omnia ageret (3). Sed, postquam Santoniam, Olerim, et Compnacum, prætereaque partem Pictaviæ, cum Niortio et Montemorillo, comes Marchiæ acceperat, de conditionibus tamen fœderis cum rege Franciæ agere ausus est. Jam, in fine mensis decembris, « die dominica proxima ante festum B. Thomæ », Lezigniacum venerat « ex parte reginæ Franciæ, Robertus de Corcen- « dio, pro parte illius multa offerens ». Callidus vero comes rem protulerat, et legato reginæ diem Purificationis edixerat, ad « lo- « quendum cum regina vel cum nuntiis » ejus (4). Eodem tempore, fœdus cum Theobaldo, comite Campaniæ, inivit, et se socios « adjuturum contra omnem hominem » promisit (5). Antequam optimates copias collegissent, regina, quæ tutelam Ludovici susceperat, Theobaldum in deditionem traxit, atque comitem Marchiæ bis terque in curiam vocatum (6), et moras afferentem, in Pictaviam persecuta est. Tunc, Theobaldo operam interponente, induciæ Thoarcio factæ sunt, secunda die mensis martii, anno 1227 (7). Interim, rex et regina Franciæ, Vindocinum venerunt, ibique pacis conditiones, decima sexta die mensis ejusdem, jactæ

(1) Litteræ regis Angliæ, ap. Westmen. 18 die decembris 1226. Rymer, I[1], 99. — (2) 18 die decembris. Rymer, I[1], 183. — (3) Londini, in vigilia S. Thomæ. Rymer, I[1], 184. — 13 die januarii 1226-1227. Rymer, I[1], 184; Rot. litt. claus., II, 206[b]. — (4) Epistola archid. Cicestriensis ad regem Angliæ. Shirley, I, 305. — (5) Morice, Mém. pour servir à l'hist. de Bretagne, I, 855, col. 2. — (6) Guil. Nangiaci, Vita S. Ludovici. Hist. de France, XX, 312[c]. — (7) Induciarum scriptura. Morice, I, 859, col. 1.

sunt (1). Novum inde comiti Engolismensi potestatis incrementum oriebatur, nam, regibus Franciæ affinitate jungebatur. Filiam comitis enim, Elisabeth nomine, Alfonso, fratri Ludovici regis, Pictaviæ et Arverniæ comiti designato, collocaturam, atque Isabellim, regis sororem, Hugoni Lezigniacensi, comitis ejusdem filio, in matrimonium daturam se regina promittebat. Quibus quidem connubiis, Gallia Occidentalis, de Garumna ad Ligerim, de Oceani littore ad Cebennas montes, Lezigniacensi genti subjecta fuisset. Præterea, rex Franciæ Isabelli, comitissæ Engolismensi, « competentem recompensam de dotalitio » illius « de consilio, vo-« luntate et assensu » Hugonis, se assignaturum pollicebatur (2). Comiti quoque « annuum reditum infinitamque pecuniam » (3), scilicet « quinque millia librarum turonensium », concessit (4). Nec pace facta, amicitiam regis Angliæ Hugo et Isabellis amiserunt. Henricus enim, molestiam dissimulare coactus est, atque, quum de pace reformanda, cum rege Franciæ ageret, « absque consi-« lio comitis » nihil ad effectum perduci posse obtestatus est (5). Ricardus igitur, principis Anglorum frater, inducias cum Ludovico paulo post inivit, sed assensu Engolismensis comitis, et utrinque, principes spoponderunt, « si quid interceptum esset in partibus « Santoniæ et Angolismi, infra terminum dictarum treugarum », hoc statim se emendaturos (6). Rex Angliæ enim sperabat, pace dirempta, auxilium ab Hugone se rursus accepturum. Brevi, quidem, contentio nova inter comitem Engolismensem et regem Franciæ orta est. Regina, mater Ludovici regis, timens ne magnum in Occidentali Gallia regnum a comite constitueretur, si matrimonium filiæ Hugonis, Elisabeth, et Alfonsi efficeretur, ad pontificem romanum recurrerat, nam antea, quadam Vindocinensis pacis conditione, pontificis approbationem se petituram esse nuntiaverat. Itaque, rogantibus regina et legato pontificis, reginæ amicissimo, Gregorius nonus, propter consanguinitatis gradum, se connubio promisso intercessurum declaravit, atque reginæ præcepit, ut « id penitus attemptari non permitteret » (7). Quod comes Marchiæ et uxor ejus ægre tulerunt, bellumque paraverunt. Engolismam munitionibus firmaverunt, et urbem jam castro et mœnibus, occidentem et orientem versus, munitam, novo castello

(1) Tillemont, I, 456-460. — (2) Teulet, Layettes, II, 161, nº 1924. — (3) Verba Chronici Turonensis. Hist. de France, XVIII, 320. — Ann Dunstapliæ (Ann. Monastici), III, 102-103. — (4) *Ibid.* — (5) Westm., 21 die martii 1227. Rot. litt. claus., II, 149; Epist. regis ad Hugonem. — (6) Litteræ comitis Ricardi, 11-30 die aprilis 1227. Teulet, II, 122, nº 1926. — Induciæ, 17 die julii 1227. Rymer, I¹, 186. — Cf. pacis Clicionensis conditiones. — (7) L. Auvray, Les Registres de Grégoire IX, Iᵉʳ fascicule, nºˢ 87-88; 25-26 die maii 1227, vide infra.

muniverunt (1). Consilia tamen dissimulare coacti sunt, nam anno 1228, decima octava die junii, inducias Novigento Heremberti renovaverunt. Comes Engolismensis, in totum tempus harum induciarum, « per omnia remanebat in tali statu, in quo « erat ea die qua alia treuga capta fuerat, tali modo quod dictus « comes non implicaretur nec vexaretur, nec in foro ecclesias- « tico, nec in foro locali » (2). Imo, paulo antea, sexta die junii, Hugo se fidejussorem pro Guillelmo Archiepiscopo, Partheniaci domino, constituit (3). Sed, quum societas nova adversus Franciæ regem facta fuit, comes Marchiæ statim cum comite Britanniæ, Petro Maloclerico, atque optimatibus Pictavensibus, necnon et Angliæ rege, Henrico, fœdus occulte inivit (4). Ægerrime tulerat enim, anno superiori, Joannam, filiam comitis Tolosani, ab Alfonso in matrimonium duci, dum connubium cum filia ipsius, Isabelli, promissum Vindocino, non efficiebatur. Itaque, comes, ulciscendi cupidus, Anglorum regem, ut Oceanum transiret, et ad provincias recuperandas veniret, concitavit (5). Rex Franciæ vero, alios optimates vicissim profligavit; tunc Hugo cladibus sociorum perterritus, arma sumere palam non ausus est. Cum Ludovico, de pacis conditionibus, tricesima die maii, anno 1230, Clicione egit (6). Comes Engolismensis se accepisse, pro Burdegalensi civitate quam illi conventione Bituricensi Ludovicus octavus promiserat, quinque millia et sexcentas libras, « tempore Ascensionis nuper præ- « teritæ », et quinque millia librarum turonensium, pro « dotali- « tio » reginæ Isabelli olim a Joanne in Andegavia, Normania et Pictavia assignato, confessus est. Præterea, Isabellis decem millibus et sexcentis libris « Turonensium annuatim in tribus terminis », usque ad septem annos, solvendis, a rege Franciæ donata est : sed, si « uxorem comitis infra septem annos forte mori contin- « geret, a die obitus ejus caderent annuatim quinque millia libra- « rum ». Si rex Franciæ pacem cum rege Angliæ componeret, et Isabellis recuperaret « dotalitium suum in Anglia, pro hac parte « dotalitii, duo millia et quingentæ libræ caderent annuatim ». His septem annis elapsis, tamen comitissa Engolismensis acciperet, quamdiu viveret, a rege, « pro dotalitio, quinque millia libra- « rum annuatim ». Sed, pro hac pecunia, comes Engolismæ et uxor ejus, Isabellis, regi « Franciæ et dominæ reginæ matri suæ et « hæredibus suis in perpetuum » concesserunt, « quicquid recla- « mabant vel reclamare poterant in Exolduno, in Langesto, et in

(1) Arch. Nat., P. 1405 (domaine d'Ang.), charta anno 1228 data. — (2) Teulet, II, 141, n° 1940. — Rymer, I[1], 192. — (3) Teulet, II, 140, n° 1968. — (4) G. Nangiaci, Vita S. Ludovici. Hist. de France, XX, 317. — (5) Epist. ad. Cicestr. episc., 18 julii die 1229. Rymer, I, 300, 1re éd. — (6) Clisson, chef-lieu de canton, arrondissement de Nantes (Loire-Inférieure).

« quadringentis libris quas percipiebant annuatim apud Turo- « nem » (1). « Quitamus etiam, aiebant, conventiones cum ipso « rege habitas de Burdegala (2), et nihil poterimus a rege vel « regina exigere amplius, occasione alicujus conventionis præ- « teritæ, præterquam ea quæ in præsentibus litteris et in aliis « quas habemus ab ipso rege super Mosteriolo in Gastinia, « Langesto, Sancto Johanne de Angeliaco et terra de Alnisio « continentur ». Per sacrosancta Evangelia juraverunt, quod regem et reginam et heredes regis adjuvarent contra omnes, quod inimicos eorum non « receptarent nec receptari permit- « terent », et « pro posse juvarent gentes illorum ad condu- « cenda victualia et alias mercandisias ». Omnes terras quas ceperant, post Ludovici octavi obitum, nisi e dono regis eas habe- rent, se restituturos promittebant. Jurisdictionem curiæ regiæ admittebant, et si malefacerent atque in jus vocarentur, se pari- turos dicebant. Si « comitem Engolismensem mori contingeret », tutela heredum ejus et administratio terræ uxori illius com- mittebatur; sed, uxore deficiente, hoc munus in quemcumque vellet, dummodo vir designatus non esset regno aut regi Franciæ inimicus, comes inferre posset. Pro omnibus terris et castris, quæ tenebat, in comitatu Pictavensi, in comitatibus Marchiensi et Engolismensi, in castellaniis Merpinensi et Compnacensi, et in « episcopatu » Santonensi, « exceptis feodis quæ tenebat « de ecclesia ». Hugo « homagium ligium fecit domino regi, « contra omnes homines et feminas qui possent vivere et mori », et idem jusjurandum heredes ejus daturos heredibus regis Franciæ promisit (3). Hoc quidem fœdere, non multum immi- nuebatur potestas comitis Engolismensis, quamvis pro Aqui- tania et Burdegala, et pro terris « dotalitii » (4), quamdam pecuniam a rege accipere cogeretur. Cum rege Franciæ strictio- ribus vinculis quam antea obligabantur comes et comitissa Engo- lismæ; auxilium ei contra omnes promittebant; curiæ auctorita- tem agnoscebant, et solemne fidelitatis jusjurandum præstabant.

(1) Issoudun, chef-lieu d'arrondissement (Indre). — Langeais, chef-lieu de canton, arrondissement de Chinon (Indre-et-Loire). — (2) Vide supra fœderis Bituricensis conditiones (1224). — (3) Litteræ Hugonis de Lezigniaco super pactionibus inter se et dominum regem habitis. Actum apud Clicionem, anno 1230, mense maio. Teulet, Layettes, II, 175, nº 2052. — Saint-Jean-d'Angely, chef-lieu d'arrondissement (Charente-Inférieure), La Rochelle, chef-lieu du département, Benon, etc., urbes præcipuæ Alnisii erant. De Alnisii provinciæ descriptione. Vide, Arcère, Hist. de La Rochelle, p. 55. — Montreuil-en-Gâtine (Vendée), Langeais (Indre-et-Loire). — (4) Hoc dotalitium constitutum fuerat Isabelli apud Chinonem, 30 die augusti 1200. Rot. Chartarum, p. 74. — Martène Amplis. Collectio, I, 1032. Huic Joannes addiderat (5 die maii 1203), multas in Anglia et in Normania terras. Rymer, I, 88.

Sed pro his concessionibus, comes Engolismæ et Isabellis, primum obtinuerunt decem millia librarum quotannis solvendarum. Deinde, rex nec inducias nec pacem cum rege Angliæ facturum se promisit, nisi comitis assensu. Præterea « ipse rex « et hæredes sui omnia feoda, aiebat Hugo, garantizabunt nobis « et hæredibus nostris, bona fide ». Alia conventione, comes Engolismæ a rege accepit civitatem Sancti Johannis Angeliacensis, Mosteriolum in Gastinia, Langestum, et totam Alnisii provinciam; quæ omnia, in « dotalitium » Isabelli, sponsæ Hugonis, filii comitis, sororique regis Franciæ, assignabantur (1). Has terras, comes retineret, consensu regis, si matrimonium non efficeretur; huic connubio, se omnem operam daturum rex promisit, et « dispensationem consanguinitatis a pontifice romano petitu- « rum infra duos annos: quibus elapsis, si non fieret matrimo- « nium, omnes terræ illæ in perpetuum habendæ » comiti Engolismensi tribuerentur. Rex denique has possessiones « garantire de « se et de fratribus suis, et maxime de illo qui esset comes Picta- « viæ » tenebatur (2)..Pro his provinciis, Santonia septentrionali et Alnisio, Isabellis et Hugo regi Franciæ tantum concedebant terras a comitatibus ipsorum semotas, et Exoldunum in Bituricensi pago (3). Hoc tempore, Marchiam, Engolismam, Santoniam, Alnisium et Olerim, atque Pictaviæ partem, comes et comitissa Engolismensis in ditionem ipsorum redegerant, et primum in Gallia Occidentali locum obtinuerant.

Attamen, iram Anglorum, post Clicionis pacem, diutissime metuit comes Marchiæ. Henricus enim in Armoricam egressus, cum optimatibus Pictaviæ et Santoniæ fœdus fecerat, sed comes Marchiæ, et Gaufridus Ranconensis, atque Thoarcii vicecomes ei succurrere noluerant (4). Regis Angliæ molestia gravis fuit, quum Hugo « omnino recedens ab Anglorum fidelitate », regem Franciæ in Britanniam euntem adversus Petrum Malumclericum, comitatus est (5). Comes Marchiæ auxilium optimatum Santoniæ præcipueque Reginaldi Pontis, et domini Brageraci, sibi conciliaverat. Præterea amicitia principis Francorum ab inimicitia Anglorum regis illum tuebatur (6). Haud multo post enim, induciæ pacis factæ sunt inter reges Angliæ et Franciæ, vicesima die mensis augusti, anno eodem, et anno postero, a co-

(1) Litteræ Hugonis, etc. Teulet. *ibid.* — (2) Litteræ Isabellis, comitissæ Marchiæ et Engolismi, de matrimonio contrahendo, etc. — Teulet, *ibid.* (3) Junio 1230. Teulet, Layettes, II, 183-184, nº 2068. — (4) Epist. G. de Wulward ad episcop. Cicestr., 27 die junii 1230. Shirley, I, 378. Epist. Henrici ad eumdem, 18 die julii. Champollion, I, 36-38. — (5) Epist. Rad., filii Nicol. ad episc. Cicestr., junio 1230. Shirley, 1-370. — (6) Epist. Reg. Pontis ad Henricum. Shirley, I. 389.

mitibus Britanniæ et Cestriæ, « per trium annorum spatium », prorogatæ sunt (1). Jura comitis Engolismensis, rogante Ludovico, his induciis in tuto collocata sunt, nam, rex Angliæ, dum pax staret, promisit se comitem, « sive in curiam civilem, sive in « ecclesiasticam » non vocaturum. Henricus tamen, Olerim comiti Marchiæ statim detraxit (2), atque propter matrimonium quod comes olim, jurejurando violato, cum Isabelli fecerat, eidem litem intendit. Episcopis igitur imperavit, ut Hugonem in curiam ecclesiasticam appellarent, et causam, annuente pontifice romano, archiepiscopo Turonensi, episcopo Carnotensi, et Petro Columpnæ canonico, judicandam commisit (3). Itaque, quum rex Franciæ inducias cum rege Angliæ renovare non posset (4), nisi consensu comitis, Hugo regi renuit facultatem inducias prorogandi, ultra festum Omnium Sanctorum, anno 1234, illique solum concessit, ut illas a mense augusto usque ad novembrem renovaret (5). Petebat enim Olerim insulam a rege Anglorum sibi restitui, atque jam bellum Anglis intulerat, filium Galfridi Rudelli, Anglorum amicum, ceperat, et Blaviam in Aquitania occupaverat (6). Rex Angliæ igitur, in octabis Sancti Hilarii, episcopos et comites congregavit « apud Westmonasterium », ut consilia ab eis de negotio « treugarum » postularet. « Visum fuit illis « quod nullo modo sine verecundia et opprobrio insulam de Ole« rone concedere potuerat rex comiti Marchiæ » (7). Tunc Anglorum princeps apud romanum pontificem « improbitatem » Hugonis accusavit (8). Gregorius, igitur legato suo præcepit, ut « remitteret jusjurandum quo illustris rex et Blanchia regina « Francorum tenebantur, de non facienda pace vel treuga cum... « rege Angliæ, sine voluntate comitis », comitemque cogeret, « ad « hoc remittendum, quum illud fuisset illicitum et propterea non « servandum, maxime quum per hoc posset fidei et pacis nego« tium impediri » (9). Jussit quoque archiepiscopo Cantuariensi, Petro Columpnæ et Hugoni Pisano, canonicis, ut comitem Marchiæ « ad præstandum assensum suum treugis cum Francia, per « censuram ecclesiasticam, monitione præmissa » (10), compelle-

(1) Rymer, I_1, 197; 20 die augusti 1230. — Teulet, II, n° 2141, 22 die junii 1231. — (2) Rymer, I^1, 108. — (3) Quæ historici nesciverunt; inducuntur tamen ex epistolis Henrici, 14 oct. 1235. Rymer, I^1, 219. — (4) Wallon, Hist. de saint Louis, I, 28-29, oblitus conditiones pacis Clicionensis, hoc comiti Marchiæ regem promisisse miratur. — (5) Litteræ Hugonis, etc., augusto mense 1234. Teulet, II, 270, n° 2037. — (6) Litteræ Henrici et Gregorii IX, 1235. — Rymer, I^1, 315; I^1 217. — (7) Epist. Henrici, 27 die januarii 1235. — Shirley, I, 457. — (8) Epist. Henrici ad pontificem rom., 25 februarii die 1235. Rymer, 1, 315. — (9) Shirley, I^1, 548, hanc epistolam scriptam fuisse anno 1228 putat: nos vero anno 1235 scriptam fuisse credimus. — (10) Epist. pontificis, 1a maii die 1235. Rymer, I^1, 217.

rent. Denique, mandavit archiepiscopo Burdegalensi et episcopo Vasatensi, ut Hugonem cogerent ad Blaviam restituendam, et Rudelli filium dimittendum (1). Eodem tempore, rex Angliæ, Simonem Langtonem, archidiaconum Cantuariensem, legatum ad comitem misit, et Hugoni ducentas libras quotannis solven- « das, treugis durantibus, pro insula Oleri », obtulit (2). Comes, quamvis invitus, excommunicationis sententiam vitandi cupidus, ut, induciæ renovarentur, assensum tandem regibus Franciæ et Angliæ præbuit, et « treugæ renovatæ sunt » mense julio, in quinque annos (3). Sed Henricus promiserat « quod treuga « caperetur in persona comitis Marchiæ in forma qua ultima treuga « capta fuerat » (4). Quapropter, spopondit se Hugonem in curiam « civilem vel ecclesiasticam » non vocaturum, et judicibus ecclesiasticis præcepit, ut lis comiti intenta propter Isabellis matrimonium, proferretur (5). Præterea, concessit Hugoni pro insula Oleri ducentas libras sterlingorum, vel octingentas libras turonensium, singulis annis solvendas, in quinque annos sequentes. Itaque, priori et fratribus domus Hospitalis in Anglia jussit, ut « centum libras in festo Omnium Sanctorum, et alias centum in « festo Ascensionis » comiti Marchiæ solverent (6).

Caput IV.
Comitis Marchiæ et Engolismæ in regem Francorum conjurationes. Comitis potestas imminuitur. (1236-1242.)

Ita, pax inter comitem Marchiæ et regem Angliæ, quinque annis elapsis, reconciliata est, brevique comes cum Henrico in gratiam rediit, propter communes inimicitias. Comes Engolismensis et uxor ejus, regem Franciæ nuper amicissimum eis, et socium atque protectorem, brevi enim odio habuerunt. Jam anno 1236, Ludovicum aggredi secreto statuerant, nam regis Franciæ negligentiam male ferebant. Illum enim accusabant, quod matrimonium Hugoni filii ipsorum et Isabellis regis sororis, ut fieret, non curavisset, neque jura comitis sustinuisset, quum Henricus Olerim insulam Hugoni restituere recusaret, neque ipsi auxilium dedisset adversus romanum pontificem, quum pontifex comiti excommunicationis sententiam minaretur. Quæ omnia de die in diem Hugonis et Isabellis invidiam in Francorum principem et præcipue in Blancam matrem ejus (7), concitabant, animosque eorum sollicitabant. Ad hoc forsan accedebat, quod novo bello terras et possessiones aucturos se sperabant. Itaque, quum Petrus comes Britanniæ, et Theobaldus, rex Navarræ Campaniæque comes, iterum

(1) Epistola ejusdem, 2 martii die 1235. Shirley, I, 559, app. — (2) Epist. regis Angliæ ad Simonem, 21 januarii die 1235. — Shirley, I, 457. — (3) Epist. Henrici, 13 julii die 1235. B. N., coll. Moreau, 687, f° 125. — (4) Shirley, I, 457. — (5) Epist. Henrici, 14 die octobris 1235. — Rymer, I, 344; 1re édit., I1, 219. — (6) 12 julii die 1235. Epist. ad Theod. mag. domus Hospitalis. Shirley, I, 476-478; epist. ejusd. ad Robertum, mag. Templi. Rymer, I1, 218. — (7) Mathæi Paris. Historia major, édit. Luard, III, 366.

regem Franciæ aggressi sunt, anno 1236 (1), Hugo et Isabellis, Theobaldo se auxilium laturos promiserunt : « Noveritis, aiebant, « quod si quis homo vivens moveret guerram domino Regi Navar- « ræ vel suis hæredibus, eos juvabimus per consilium karissimi Petri, ducis Britanniæ » (2). Eodem tempore, filius comitis Marchiæ. Yolendim, comitis Britanniæ filiam, in matrimonium duxit (3). Sed. comites Britanniæ et Campaniæ victi sunt (4). et comes Engolismensis fœdus Clicionense cum rege renovare coactus est. Quin imo, si nonnullis auctoribus fides habenda est, tria millia librarum turonensium a rege accepit, ut fines Aquitaniæ observaret (5). Quatuor annis sequentibus (1236-1240), comes auctoritatem in terris suis firmare conatus est; a matre Mathilde, uxore Hugonis noni, impetravit ut, omnibus juribus quæ sibi vindicaverat in comitatu Engolismensi illa se abdicaret, pro quingentis libris ab ipso et Isabelli quotannis ei solvendis. Quam pactionem fecerunt Hugo et Mathildis, vicesima nona die mensis augusti, anno 1238, adstantibus Laurentio, Sancti Juliani abbate, Philippo archidiacono, et Harduino Mallæo. senescallo Pictaviæ (6). Aliquot mensibus postea, Mathildis decessit, et comes omnem Engolismensem provinciam, omni controversia liberam, habuit. Eadem tempestate, Merpinum castrum Hugoni reliquit Iterius Berbeziliensis, qui hoc oppidum ad se pertinere jure dictitabat, pro omnibus juribus dominicis in Rossaco, Marvilla et Gensaco, quæ Hugo ei concessit. Iterius quoque, pro omnibus terris ipsius in Archiacensi castellania, comiti Engolismensi fidem suam obligavit (7). Quamvis comes Marchiæ et uxor ejus in ditionem regis Franciæ a pace Clicionensi redacti fuissent, optimatium tamen Galliæ Occidentalis potentissimi habebantur, propter finium amplitudinem. Reges et imperatores illorum affines erant, nam Isabellis, comitissa Engolismensis, Henricum, regem Angliæ, Ricardum, comitem Cornubiæ, Joannam, reginam Scotiæ, Isabellim, uxorem imperatoris Friderici secundi (8), genuerat. Inter socios et affines, numerabant comites Britanniæ, Tolosæ, Leycestriæ, multosque Pictaviæ totiusque Franciæ optimates. Itaque, superbia et augendarum terrarum spe ducti, Hugo et Isabellis novum atque ultimum inceptum experti sunt, ut Franciæ regis potestati crescenti obsisterent, et dominationem ipsorum in Gallia Occidentali

(1) Teulet, Layettes, II, nº 2320. — Tillemont. Hist., de saint Louis, II, 215. — Math. Paris, édit. Luard, III, 366. — (2) 13 die aprilis 1236. Teulet, II, nº 2443. — (3) Vide infra. — (4) Chroniq. de Saint-Denis, Hist. de France, XXI, 111. Pax apud Pontisaram (Pontoise), facta; aprili mense 1238. Teulet, II, nº 2705, — (5) « Pour garder les marces devers Bourdeaux ». Fragm. Chronique anonyme dite de Reims. Hist. de France, XXII, 310 e. b., — Baudouin d'Avesnes, *ibid.*, XXI, 164 F. — (6) Desbrandes, Hist. d'Angoumois, I, fº 321, manuscrit, Bibl. d'Angoulême. — (7) Marvaud, Études sur Cognac, pièces justif., 396-398. — (8) Nupserat ei anno 1236. — Rymer, I, 353.

firmarent. Auctoritate enim regis Franciæ de die in diem crescente, comes Engolismensis multique optimates Galliæ, regem eorum libertati imminere putabant. Hoc quidem periculum crevit, quum frater Ludovici, Alfonsus, in tutelam suam pervenit, et comitatibus Pictaviæ et Arverniæ potitus est. Vicesimum atque primum ætatis annum attigerat ille ; et in urbe Salmuriensi, adstantibus comitibus Engolismæ, Campaniæ et Britanniæ (1), vicesima quarta die mensis junii, anno 1241, equestrem dignitatem a rege accepit. Inde, rex Ludovicus Pictaviam visitavit, et Pictonum in urbe commoratus est (2); ibique novus Pictavensis comes Alfonsus a baronibus provinciæ fidem sibi dari requisivit. Novo isti domino juveni adhuc et potestatis avido, vicinoque finibus Engolismæ et Marchiæ, comes Hugo diffisus est, et ne Alfonsus ipsi libertatem adimeret, veritus est. Attamen, non protinus a comitis Pictaviæ amicitia discessit ; quamvis multi historici Hugonem narraverint ab Alfonso illico se removisse, illum comiti fidem obligasse scimus. Sed paulo post, Ludovicus rex Franciæ, iram Hugonis concitavit ; nam ab eo Alnisium, quod illi post Clicionis pacem, tradiderat, petivit. Rex enim a testamento Ludovici octavi patris sui, præter Arverniam et Pictaviam, Alnisium quoque olim comiti Towarcensi ereptum, Alfonso tradere cogebatur (3). Hanc provinciam tamen comes Engolismensis jure possidebat, nam regina Francorum Clicionensis pacis quadam clausula, promiserat se in perpetuum illam terram Hugoni tradituram, si matrimonium Isabellis, sororis regis, et Hugonis, filii comitis, non fieret, neque factum fuerat hoc connubium. Eapropter Ludovicus Pictavim venerat. Cum comite Marchiæ multa colloquia habuit, ut comitem ad restituendum Alnisium cogeret, quamvis legitime acquisitum, nam regina, aiebat rex, provinciam illam tribuere illi non potuisset, præter leges regni Franciæ. Per nonnullos dies, comes huic petitioni restitit ; tandem regi, quod a se postulabatur, concessit. Itaque, mense julio, Hugo promisit, nomine suo et reginæ uxoris ejus, se Alfonso restituturum « Sanctum Johannem de Ange-
« liaco, scilicet castrum et villam, et terram de Alnisio quæ
« fuerat Hugonis de Thoarcio », et comiti Pictavensi daturum tale
« jus quale habebat in prædictis ». Præterea, comes Engolismæ,
« homagia ligia fecit comiti Pictavensi contra omnes homines et
« feminas qui possent vivere et mori, de civitate Xanctonensi, de
« Mosteriolo in Gastinia, et de terris et castris omnibus quæ tene-
« bat in comitatu Pictavensi, in comitatu Marchiæ, et in episcopatu

(1) Joinville, édit. Natalis de Wailly, p. 34. — (2) Joinville, chap. XXII, p. 34. — Tillemont, II, 430. — (3) Boutaric, Saint Louis et Alfonse de Poitiers, p. 49.

« Xanctonensi » (1). Deinde, comes Engolismensis, regi Ludovico et Alfonso comiti, in castro Lezigniaco hospitium dedit. Sed Isabellis, uxor Hugonis, potestatem imminutam et Alnisium amissum ægre ferebat, atque comitissæ Pictavensi, olim reginæ Angliæ inferiorem, nunc vero superiorem locum occupanti, invidebat. Itaque, ira incensa, Hugonem concitavit, ut cum rege Franciæ bellum gereret. Castri Lezigniaci ornamenta et supellectilia, quibus rex et frater ejus usi erant, rapuit, et maritum consiliis obsistentem reliquit, seque in Engolismam recepit. Per tres dies, Isabellis Hugoni se reconciliare noluit, eumque uxorem secutum, in castrum urbis admittere recusavit. Postea, cum crebris injuriis et lacrymis eum lacessivit, et memorans Alnisium amissum et injuriam Pictavi sibi illatam a rege, quando rex ipsam reginam Angliæ sine honore debito receperat, maritum ad arma sumenda excitavit (2). Tunc, comes Engolismensis Partheniaco, cum affinibus ejus, Radulfo Exoldunensi, et Galfrido Lezigniaco et optimatibus Pictaviæ, societatem fecit. Inde venit Pontem in Santoniam, ibique cum senescallo Vasconiæ et Santonensibus baronibus et Aquitaniæ principibus, fœdus inivit. Omnes una putabant, si regis Franciæ subditi essent, omnem libertatem omnemque potestatem se amissuros. Angliæ vero regis dominationem laudabant, nam, Henrico regnante, omne quod vellent eis permittebatur. Simul, comes Marchiæ castra Pictaviæ aliaque terrarum suarum oppida muniebat, et Rupellam atque Alnisium nuper regi Franciæ traditum, ut frumento privaret et fame conficeret, nitebatur (3). Cum comite Tolosano, Raimundo, marchione Provinciæ, fœdus fecit, quo se juravit illi et Jacobo Aragoniæ regi auxilium laturum contra omnes (4). Aragoniæ enim et Navarræ reges comiti Marchiæ opem se daturos promiserunt (5). Ipse imperator Fridericus ad comites Engolismæ et Tolosæ scripserat, ut eos adversus regem Franciæ concitaret (6). Sed præcipuus Hugonis socius fuit Angliæ rex, Henricus. Conjuratione facta die Nativitatis, anno 1241, comes Engolismensis Pictavim venit, ibique, more temporis, Alfonsum comitem, ejus dominum ejuravit, et eum ad certamen vocavit (7). Comes Pictaviæ ad regem recurrit, rexque Hugonem in jus vocatum et vadimo-

(1) Conventiones inter comitem Pictavensem et comitem Marchiæ, apud Pictaviam, anno 1241, mense julio. Teulet, Layettes, II, 485, nº 2928. — (2) Lettre anonyme adressée à la reine Blanche, p. p. L. Delisle. Bibliothèque de l'École des Chartes, 4e série, t II, p. 513. — (3) Lettre anonyme adressée à la reine Blanche, p. p. L. Delisle, *ibid.* — (4) 15 die mensis octobris 1241, Teulet, II, 457, nº 2941. — (5) Chronique de Ph. Mousket, vers 30,689. Historiens de France, XXII, 76. — (6) Tillemont, II, 432. — (7) Math. Paris, Hist. maj., édit. Luard, IV, 178-179. — Hist. minor, édit. Madden, II, 460.

nium deserentem, condemnavit (1). Inde, anni 1242 vere, bellum acerrimum inter Francorum principem et comitem Engolismensem ortum est. Hugo a rege Angliæ auxilium postulavit, et Henricus, « de comitis Marchiæ mandato et consilio » (2), cum magna pecunia et trecentis militibus, necnon et Ricardo Pictaviæ comite designato, Aquitaniæ littus appulit (3). Rex Franciæ autem, classem miserat, quæ Anglorum naves a Pictavia avocavit, et apud Chinonem ingentem exercitum, scilicet viginti millia peditum et quadringentos milites, convocaverat (4). Tunc, Hugo et Isabellis, Ponte cum Angliæ rege fœdus fecerunt (5), et promiserunt se regem « fideliter adjuturos » ejusque fortunam « firmiter » secuturos, atque ei opem daturos, ad Pictaviam aliasque provincias recuperandas (6). Præterea, Alnisii et Santoniæ oppida præcipueque Mastacium castrum, Anglorum copiis tradiderunt (7). Rex Angliæ Hugoni concessit iterum Olerim insulam (8), Santoniamque omnem, invitis civibus, comitis Marchiæ filio dedit (9), Spopondit quoque rex, quod si Hugo amitteret aliquid terræ vél reditus, « propter bellum prædictum, ipse ei « emendam legitimam de amissis faceret ». Pollicitus est se daturum comiti, « dum viveret, et concessurum annuatim octo « millia marcarum argenti in Pictavia solvendarum, quamdiu bel« lum duraret inter reges Francorum et Anglorum » (10). Simul juravit, se comitem omnibus viribus adjuturum, ut matrimonium Margaritæ, Hugonis filiæ, et Raimundi Tolosani comitis fieret (11). Omnem Lezigniacensem gentem muneribus innumeris donavit : Isabelli matri ejus pro castro Mastacio quingentas marcas concessit. « Maximam pecuniam comiti ipsi, quem de more patrem carissi« mum appellabat contulit » (12). Hugoni, comitis filio, quem « fratrem » vocabat, quadringentas marcas, illi et heredibus ejus solvendas quotannis, tribuit. Aimaro, natu minori filio, concessit « litteras de presentacione ad ecclesiam de Nortflete vacantem, « et ad donacionem regis spectantem » (13). Eodem tempore, prope Taunaium, « in pratis supra Charentam, rex milites fecit

(1) Chron. de St-Denis, Hist. de France, XXI, 112. — (2) Epist. Henrici ad Frider. imperat., sept. 1242. Shirley, II, 25. — Math. Paris, édit. Luard, IV, 179. — Joinville, chap. XXII. p. 37, édit. de Wailly. — (3) 20 maii die 1242, M. Paris, IV, 189. — (4) *Ibid.*, 289-295. — Chroniq. de Saint-Denis, Hist. de France, XXI, 113, 26 aprilis die 1242. — (5) Epist. ad Fridericum, sept. 1242. Shirley, II, 25. — (6) *Ibid.* — (7) Champollion, I, 53. — Rôles gascons. I, col. 1. — (8) Coll. Moreau, 634. f° 41. — (9) Math. Paris, édit. Luard, IV, 217. — (10) Quas conditiones omnes historici nesciverunt. Illas inducimus ex verbis cujusdam petitionis ab Hugone XIII editæ. B. N., *coll. Moreau,* t. DCXC, f° 46. — (11) 30 junii die 1242, Rymer, I¹, 247. — (12) Math. Paris, édit. Luard, IV, 254 : rex secum tulerat septem millia sterlingorum. — (13) Rôles gascons, I, 46, n° 342 ; I, 46, n° 338.

« duos fratres suos, filios scilicet comitis Marchiæ (Guidonem et « Galfridum), et dedit eis quolibet anno de scaccario suo perci- « piendas, uni quingentas, alii sexcentas marcas, donec eis provi- « disset in terris certam æquipollationem » (1). Militibus etiam, qui partes Hugonis secuti erant, dona varia largitus est; sic, Eschivardo Cabanesio, centum marcas singulis annis ad scaccarium percipiendas tribuit (2). Deinde, de comitis Marchiæ consilio, regem Francorum rogavit, « ut interceptiones treugarum « emendaret » (3), et octava die junii, induciarum finem nuntiavit (4). Sed, rex Franciæ statim terras Hugonis invadit, Crosanum Marchiamque omnem occupat (5), et Pictaviæ castra capit : « Cum infinita tam equitum quam peditum multitudine « bellatorum, quibus facies terræ veluti locustis operiebatur, in « terram comitis introivit ». Primum Mosteriolum in Gastinia, deinde Berugiam turrem, obsidet et expugnat (6), postea Galfridum Lezigniacum cogit, ad castra munitissima Voventum et Merventum tradenda (7). Frontenaium per quindecim dies obsessum tandem ad deditionem subigit (8), et Prahecum, Taunaiumque « super Voto- « nem » occupat. Tunc, Pictavia capta, Santoniæ castra aggreditur, ibique primum ad Mastacium oppidum accedens, quod Robertus Montisberulphi dominus pro comite Engolismensi defendebat, illud capit et turrim funditus evertit (9). Aliquot diebus post, vicesima die mensis julii, comes Marchiæ apud Tailleburgum profligatur, et vicesima secunda die, rursus prope Santonum urbem cladem accipit (10). Quum autem, rege Angliæ inconsulto, pugnam inivisset, ab Henrico vehementer accusatus est, quod Anglos in errorem induxisset. Itaque, rex timens ne, in urbe Santonensi circumcluderetur, et forsan a comite Marchiæ Francorum principi traderetur (11), Berbezillum primum, posteaque Burdegalam fugit. Statim, optimates Santonenses, et in primis domini Pontis, Rupisfortis et Mirabellarum in deditionem veniunt. Ipse Marchiæ comes, omni spe abjecta, secreto de pace agere inci-

(1) Math. Paris, édit. Luard, IV, 209. — (2) Rôles gascons, I, 46, n° 342. — (3) Shirley, II, 25, epist. ad Fridericum, 25 sept. 1242. — (4) 8 die junii 1242 apud Pontem, Rymer, I[1], 233; lege in hoc libro, 8 die junii pro 13 maii die. — (5) Chroniq. anonyme dite de Reims. — Hist. de France, XXII, 310[eb]. — (6) G. Nangiaci, Vita S. Ludovici. Hist. de France, XX, 334[b.d]. — Math. Paris, édit. Luard, IV, 202-207 — (7) Teulet, II, n° 2975, 6 die junii 1242. — (8) 24 die maii-9 die junii. Alfonsus in hac obsidione vulneratus est, et quidam historici Isabellim Engolismensem comitissam narrant veneno regem et fratrem ejus occidere voluisse. Nangiacus, loc. cit., XX, 334, etc. — (9) G. Nang., *ibid.*, XX, 334. — Marvaud, Notice sur les seig. de Montbron. Bull. de la Soc. hist. de la Charente. 1851, p. 52. — (10) Math. Paris, édit. Luard, IV, 212-214. — Joinville, chap. XXII, p. 37, édit. de Wailly. — (11) Math. Paris, IV, 218.

pit, et a Petro comite Britanniæ « ab antiquo sibi familiari » postulat, ut « ipse, adjuncto sibi episcopo Santonensi, in gratiam « regis Franciæ eum restauret » (1). Primum ad Francorum principem filium mittit, qui, tricesima prima die mensis julii, de deditionis conditionibus agit, obsesque datur. Deinde, prima die augusti, comes ipse cum uxore Isabelli et duobus aliis filiis ipsius, colloquium cum rege habuit, in pratis prope Pontem ; ibique Hugo et uxor et filii ejus, simul ac regem et Pictaviæ comitem conspexerunt, ad pedes eis se abjecerunt, lacrymas profundentes et ab illis veniam petentes (2).

Non solum hanc contumeliam ferre, sed etiam omnia dominationis consilia dimittere, comes Engolismensis coactus est. Pacis conditiones apud Pontem jactæ sunt. Hugo et Isabellis, « nomine suo « et filiorum suorum, Hugonis, Guidonis et Gaufridi militum, ad « dominum regem venientes, se et terram suam alte et basse, « ipsius domini regis voluntati supponere » fatentur. Itaque, omnia armis parta regi concedunt, videlicet Santoniam, urbem Santonum cum castellania et « pertinentiis », Forestam, domum « de Lavergna », totum jus quod comes habebat in « Ponte La- « bai », Mosteriolum « cum appendiciis suis », Langestum, Sanctum Gelasium, Prahecum, Tauneium « super Votonem », Clausam, Bauceium, prætereaque feoda quæ comes Augi, Reginaldus Pontis, Gaufridus Ranconii, Gaufridus Lezigniaci domini, ab Hugone « tenebant », « et grande feodum Alnisii » (3). Insuper, regi tribuunt, ut « quitus et immunis sit de quinque millibus libris turonen- « sium, quas comitissæ dabat quolibet anno ». Conventionum Clicione factarum conditiones quasdam abrogari passi sunt, et præcipue regi Franciæ permiserunt, ut cum rege Angliæ pacem et inducias, sine assensu comitis Marchiæ, componere posset. Omnes tandem conventiones, olim initæ cum comite, rescindebantur, et præsertim fœdus Bituricense, pax Vindocinensis, et aliæ quæcumque societates (4). Duobus diebus post, novam pactionem cum comite Engolismæ fecerunt rex Franciæ atque comes Pictaviæ, et, pro securitate Francorum regni, munitissima castra ab Hugone sibi tradi stipulati sunt. Hugo igitur castrum Merpinum, prope Carentonum fluvium, in comitatu Engo-

(1) Math. Paris, IV, 214-216. — (2) M. Paris, *ibid.* — Joinville, chap. XXIII. — (3) Saintes, La Forêt, Pont-l'Abbé (Charente-Inf^re); Tonnay-Boutonne, chef-lieu de canton, arrond. de Saint-Jean-d'Angély, *idem.*: Prahec, chef-lieu de canton, arrond. de Niort (Deux-Sèvres); Montreuil-en-Gâtine (Vendée); Langeais (Indre-et-Loire). — Fiefs du comté de la Marche : Exoudun, au comte d'Eu ; Châtellerault, à Geoffroi de Lusignan ; Rancon et Pons, à Renaud et Geoffroi. — (4) Litteræ Hugonis, comitis Marchiæ, et Isabellis, reginæ Angliæ, de pace habita inter se et dominum Franciæ regem. Apud Pontem. 1^a die augusti 1242. Teulet, Layettes, II, 476, n° 2980.

lismensi, a militibus regis occupari, permisit (1), ita ut Aquitaniam et Santoniam, Anglorum possessiones, et Engolismam simul, Francorum legati observarent. In Pictavia, comes Alfonsus obtinuit Castrum Achardi (2), prope Lezigniacum, ut possessiones Pictavenses Hugonis specularetur et custodiret. In comitatu vero Marchiæ, castrum Crosanum (3), oppidum munitissimum, in quo decem millia armatorum collocare potuisset, rex Franciæ sibi dari jussit, ut omnem regionem in officio contineret. Comes Engolismensis quoque regi permisit, ut occuparet duo prædicta castra, scilicet Merpinum et Castrum Achardi, per quatuor annos, « qui inciperent in festo Assumptionis beatæ Mariæ proxime « venturo, anno 1242, et Crosanum similiter ». Imo, comes « quolibet anno tenebatur dare quadringentas libras Turonen-« sium, pro custodia castrorum, ducentas pro Merpino et Castro « Achardi, et ducentas pro Crosano ». Quatuor annis elapsis, rex juravit se duo castra, Merpinum et Castrum Achardi, comiti redditurum, et octo annis post, castrum Crosanum, restituturum (4). Deinde, Ludovicus, « recepit in hominem ligium comi-« tem Hugonem, de comitatu Engolismensi, et de castris et « castellaniis de Compnaco, de Jarnaco, de Merpino, de Alba-« terra, de Villaboen, et pertinenciis prædictorum, quæ comiti « et heredibus suis remanebant ». Alfonsus, comes Pictaviæ, idem fidei jusjurandum, pro comitatu Marchiæ et castro Lezigniaco, ab Hugone accepit. Præterea, quum comes Engolismensis timeret, ne regis Angliæ odio subjiceretur, a rege Franciæ petiit « ut eum non poneret sine libera voluntate sua in dominio regis « Angliæ, seu Richardi fratris ejus, vel heredum suorum » (5). Eadem die, comes Pictaviæ hanc conventionem litteris et sigillo confirmavit (6). Statutum est simul, ut liberi comitis Marchiæ, quum patris et matris terras dividerent, comiti Pictavensi « homagium præstarent, ea forma in qua ille receperat » comitem Hugonem « in homagium suum » (7). Permiserunt quoque Hugo et Isabellis, ut Reginaldus et Gaufridus, Pontis domini, regi Franciæ et comiti Pictaviæ, pro Montiniaco et Limelio, fidem præstarent (8). Conventiones illæ prope Pontem factæ, consiliis Engolismensis comitis et uxoris ejus Isabellis, finem imposuerunt.

(1) Merpins, commune du canton de Cognac (Charente) — (2) Château-Larcher, canton de Vivonne, arrond. de Poitiers (Vienne). — (3) Crosant, canton de Dun-le-Palleteau (Creuse). — (4) Litteræ Hugonis comitis Marchiæ, et Isabellis, uxoris ejus, de castris... traditis. Teulet, Layettes, II, 478, nº 2984. — (5) Teulet, Layettes, II, 476, nº 2980. — (6) Litteræ Alfonsi, etc., apud Pontem, 1ª die mensis augusti 1242. Arch. Nat., J. 270 (la Marche), nº 13, orig. scellé. — (7) Actum in castris juxta Planam silvam, mense augusto. Teulet, II, 478-479, nº 2985. — (8) Teulet, II, nºs 2986-2987.

Nam, non solum eas terras quas acquisiverant, Santoniam septentrionalem, Alnisium, et multas Pictavenses possessiones, sed etiam, quod maxime eis dolori fuit, spem ipsam augendæ potestatis, amiserunt. Præterea, regis Franciæ milites eorum castra occupabant, et Merpino, Castro Achardi, Crosanoque potiti, comitatum Engolismensem, Lezigniacum et Marchiam observabant, atque, signo dato, statim invadere poterant. Insuper his, Alfonsus comes, Pictaviæ dominus, intentiore cura, comites Engolismæ quibus diffidebat, custodivit. Rex Franciæ quoque, Engolismensem provinciam de die in diem magis in ditionem suam redigere conatus est, et comites libertate primum, deinde terris, spoliati sunt.

PARS TERTIA

COMITES ENGOLISMÆ ET MARCHIÆ, IN DITIONEM REGIS FRANCIÆ REDACTI ; ILLORUM POTESTAS IMMINUTA. EORUM CUM REGE ANGLIÆ SOCIETAS.

(1242-1270.)

Caput I. Divisio terrarum comitum Engolismæ et Marchiæ. Illorum opes et reditus minuuntur.

Post conventus anno 1242 apud Pontem factos, quotidie comitum Engolismæ et Marchiæ potestas imminuta est. Crescebat enim auctoritas regis Franciæ, et comites principi magis obnoxii erant. Præterea, terris inter heredes Hugonis noni et Isabellis partitis, comitum vires frangebantur. His curia regia aut affines, lites multas intendebant. Ne exercitum augerent, ne monetam « deteriorem » facerent, ne consuetudines malas cum regibus Angliæ aut cum aliis optimatibus jungerent, Francorum rex eos speculabatur.

Primum quidem, post Hugonis cladem, terræ Lezigniacensis gentis, quæ in unum collatæ potestatem comitum auxerant, inter filios et heredes Isabellis et Hugonis noni divisæ sunt, atque a comitatibus Engolismæ. Marchiæ et Lezigniaci disjunctæ sunt. Pace prope Pontem facta, Hugonis et Isabellis enim animi fracti sunt, rebus parum prosperis, et consiliis diremptis ; hanc quam prosecuti erant dominationem disturbatam, et hoc regnum quod in Occidentali Gallia constituere conati erant, diremptum nunc clade, videbant. Itaque, comes et comitissa has primas partes quas desideraverant, amplius se ferre non posse intellexerunt. Antequam de vita decederent, mense martio, anno 1243, testamentum fecerunt : « Volumus et præcipimus, aiebant, quod ista « divisio et dispositio, post mortem nostram, a filiis inviolabiliter « observetur », Statuerunt siquidem et voluerunt, filium suum primogenitum Hugonem, habere comitatum Marchiæ, comitatum Engolismæ, et Lezigniacum, et « monetas utriusque comitatus ». Hugo vero assignare coactus est Isabelli, sorori suæ, ducentas

libras, totidem Margaritæ, atque centum libras annui reditus Aleaidi: illæ sorores comitis designati erant. Filii alii quasdam terras obtinebant. « Guido habebit, inquiebant Hugo et Isabellis, « post mortem nostram, Compnacum, Merpinum, et Lebor- « leriam (1), et Archiacum in Santonia, cum pertinenciis « eorumdem ; Gaufridus (2), Jarnacum, Castrumnovum, Castrum « Achardi, Boscum Polverelli, cum suis pertinenciis et omni « dominio ». Si Sincaium (3) recuperare possunt comes aut heredes ejus, pro hac terra, Hugo præcipuus heres, Gaufrido solvet quingentos solidos. Si forte « contingeret », ut Gaufridus « per judicium aut bellum » Jarnacum amitteret, Hugo Gaufrido quinque millia solidorum annui reditus, apud Agedunum (4) et Pontarionem et portum Saunerium Compnacensem assignabit. Guillelmo Valentiæ, quarto filio, pro portione ejus, assignabantur Montiniacum, Bellacum, Ranco et Campiniacum, cum « suis pertinenciis ». Quinto vero filio Ademaro, comes et comitissa concesserunt « Choec » in Pictavia, cum pertinentiis (5). Quod testamentum factum fuit, « apud Engolismam, in domo « Fratrum Minorum », cum consensu comitis Pictaviæ, qui, anno superiori, mense augusto, hanc divisionem faciendam approbaverat (6). Comitissa Engolismensis Isabellis, postea vixit usque ad annum 1246 ; in cœnobium Fontisebraldi se receperat, ibique supremos dies consumpsit (7). Hic, quarta die junii, anno 1246, decessit, et sicut alii reges et reginæ Angliæ, in ipso cœnobio sepulta est (8). Hugo decimus autem, nonnullos adhuc annos post uxorem vixit; anno enim 1245, cum rege Franciæ Ludovico crucem sumpsit, et tribus annis postea, in Ægyptum profectus est. Graviter vulneratus, Damiata diem supremum, anno 1249, obiit (9), deindeque in cœnobio Valentiæ Pictavensi sepultus est. Antequam profisciseeretur, quum « in procinctu itineris trans-

(1) Les Borderies, près Segonzac, arrondissement de Cognac; ager vino insignis. — (2) Tertius filius. — (3) Saincaize, département du Cher. — (4) Ahun-les-Mines, chef-lieu de canton, département de la Creuse. — (5) Pontarion, chef-lieu de canton (Creuse): Bellac (Haute-Vienne); Champagnac, Rancon (Creuse); Montignac, canton de Saint-Amant-de-Boixe (Charente); Valence et Couhé (Vienne ; le Port-Saunier, à Cognac. — (6) Testamentum Hugonis X et Isabellis. Teulet, II, nº 3019. — (7) Corlæus, chap. XVI, p. 31. - Vigerius, p. 29; eam anno 1245 decessisse putaverunt. — L. Delisle, Chronologie, p. 5, verum decessus illius annum indicat. Eam videmus, mense junio anno 1246 superstitem. Arch. Nat., J. 270, nº 16; supplicatio facta regi Franciæ. — Math. Paris, éd. Luard, IV, 253; III, 298 — (8) Necrologium Fontisebraldi, citatum a Marvaud. Isabelle d'Angoulême, 1856, p. 247, note 1. — Montfaucon, Monum. de la Monarchie française, II, 114, fig. 7, planche XV. — (9) Math. Paris, éd. Luard, V, 89, 158; VI, 159. — Joinville, chap. XXIV, p. 40, éd. Wailly. — Nangiacus, Hist. de France, 208a, 352c. — In hoc errant Corlæus et Vigerius.

« marini » esset. Hugo novum testamentum, quinta aut octava die mensis augusti fecerat, quo confirmaverat bonorum divisionem antea statutam. « Heredes meos instituo, aiebat comes, Hugonem « Bruni, comitem Engolismensem, Guidonem, Gaufridum, Willel- « mum de Valencia, milites, et Ademarum clericum, filios meos, « in terram meam, secundum quod alias a me et Isabelli quon- « dam uxore mea, suæ cuilibet assignatæ sunt porciones » (1). Qua bonorum divisione potestas comitum Engolismæ imminuta est, nam præter Compnacum, Jarnacum et Merpinum, Castrumnovum et Montiniacum in Engolismensi comitatu, terras multas, scilicet Archiacum in Santonia, Valentiam, Choecum, in Pictavia, Ranconem, Campiniacum in Marchia amiserunt, easque, pro majori parte, nunquam recuperaverunt (2). Ita, Alnisio omni, Praheco, Cherveo, Montemaurilii, a comite Pictavensi occupatis, aliis terris ab ipso comite Engolismensi inter filios divisis, comitum auctoritas minoris momenti quam antea esse videbatur.

Præterea, comitum Marchiæ facultates et opes quotidie minuebantur, imminutis vectigalibus et reditibus. Primum enim, sive bello, sive terrarum amissione, centum millibus marcarum argenti, seu ducentis et quinquaginta millibus librarum, anno 1242, spoliati fuerant (3). Deinde quatuor millia et octingentas libras fere annui reditus, tertiam vel quartam scilicet partem redituum omnium amiserant, nam Alfonso Pictavensi magnum feodum Alnisii, Taunaium, Mosteriolum, Frontenaium, Prahecum, Montemmaurilii aliasque terras tradere coacti erant (4), Præter hæc, divisione terrarum post mortem cujusque comitis facta, reditus deminuebantur. Filiis et sororibus quoque comites constituere dotes, vel illis testamento annuam pecuniam tribuere solebant. Sic, Hugo duodecimus mille libras in pecunia numerata, et mille libras annui reditus Isabelli primogenitæ filiæ suæ, et sexaginta libras quotannis solvendas tribus aliis filiis assignavit (5). Hugo undecimus trecentas libras Isabelli sorori suæ, et Alienoræ comitissæ Leycestriæ materteræ ejus quadringentas libras annui reditus tribuere subactus est. Multam quoque pecuniam in administrandis provinciis consumebant; nam tres senescalli, in Engolismensi comitatu, in Marchia et in Pictavia constituti erant, quorum annua stipendia quingentis libris fere æstimabantur (6). Præpo-

(1) Testamentum Hugonis XI. Teulet, II, nº 3705. — (2) Postea, Fonteniacum ab Hugone XI, Guidoni filio ejus datum est, Marcilliacum Isabelli filiæ. — (3) Bibl. Nat., coll. Moreau, DCXC, fº 46. Petitio comitis Marchiæ (anno 1289). — (4) Comptes d'Alf. de Poitiers, p. p. Bardonnet. Arch. hist. du Poitou, IV, 29-32; 91, etc., recepta super conquestam comitis Marchiæ. — (5) Arch. Nat., J, 407, nº 4. Testamentum Hugonis XII. — (6) Senescallorum Marchiæ, Lezigniaci, Engolismæ mentionem invenimus in variis documentis. Arch. Nat., J. 407, nº 3. — Chroniq. de La Couronne, p. p. Castaigne, pièce

sitos quoque apud Lezigniacum, Karoffium, Choecum in Pictavia, Castrum Achardi, Crosanum, Guaretum, in Marchia, Tolvoram et Engolismam, instituerant (1), et præter hæc multos judices, servientes, vectigalium coactores regebant. Castra et ædes, quorum præcipua Crosanum et Engolismense castrum fuerunt, struebant magno pretio. Oppidorum custodia, castellanorum et militum stipendia ærario eorum oneri erant. Comites ipsi vitam agebant magnificam, splendorem magnum in epulis, et vestimetis, et aureis ornamentis, et armis et equis, ostendebant. Itinera sæpe suscipiebant, et militum atque ministrorum familia comitati ibant. Ad hoc accedebant, propter innumerabiles lites, impensæ factæ, mulctæque comitibus a regis curia edictæ. Hugo decimus enim pro mulctis solum, quingentas libras annui reditus, « de proventibus terrarum suarum » solvi, testamento jussit (2). Nec minus ærarium comitum inops factum est, immunitatibus urbibus concessis, nam urbium cives vectigalibus immunes comites faciebant (3). Sed præcipuas immunitates ecclesiis et cœnobiis concedebant : clericis et monachis vectigalium et pedagiorum vacationem, « usagium in silvis et « pascuis », juraque varia in terris « domanii » tribuebant (4). Multa quoque testamento ecclesiis, cœnobiis, eleemosynariis et leprosorum domibus comitatuum Marchiæ, Engolismæ et Pictaviæ legabant : Hugo enim decimus illis sexcentas libras et Hugo duodecimus circiter mille libras dedit (5). Quamdam pecuniam pro Terræ Sanctæ « subsidio » heredibus assignabant ; sic, Hugo decimus decem millia librarum Guidoni filio suo aliisque pro illo negotio tribuit (6). Legata innumera et maxima amicis et famulis testamento relinquebant, sicque Hugo decimus duodecim millia librarum, et Hugo duodecimus tria millia librarum legaverunt (7). Quum heredes sponsionem pro legatis præbere cogerentur, quumque ea raro solverent in integrum, paulatim debita comitum augebantur, eorumque opes pro maxima parte oppignerabantur.

Caput II. Comitum potestas litibus illis intentis imminuitur. Eorum jura negantur vel in incertum revocantur.

Nec minus comitum Marchiæ et Engolismæ potestas imminuta est, litibus intentis, quibus eorum terræ discrimini objiciebantur. Præcipua controversia eis ab Alienora, Leycestriensi comitissa, uxore illustris viri, Simonis Montisfortis, movebatur.

justificative, p. 131. — Boutaric, Saint Louis et Alf. de Poitiers, p. 153, stipendia senescallorum Alfonsi quingentis libris fuisse putat.

(1) Arch. Nat., J. 407, n° 3. Test. Hugonis X (1248). — (2) *Ibid.* — (3) Exempli causa, jura Compnacensibus concessa. A. Giry, Les Établissements de Rouen, I, 173 ; II, p. j., n° 27. — (4) Gallia Christiana, II, 1043. 1039, 1040, 1035, etc. — Docum. hist. sur le Limousin, p. p. Thomas et Leroux, I, n°s 53 et suiv. — Chronique de La Couronne, p. p. Castaigne, pp. 134-136. — (5) Arch. Nat., J. 407, n°s 3 et 4. — (6) Arch. Nat., J. 407, n° 3. — (7) Arch. Nat., J. 407, n°s 3 et 4.

Hæc, filia Isabellis comitissæ Engolismensis et Angliæ reginæ, petiit a comite Engolismensi Hugone duodecimo, et ab avunculis comitis, Guidone Compnacensi, Galfrido et Guillelmo, ut ipsi portionem ejus in comitatu Engolismæ, « ratione fraragii tribue- « rent (1) » Jam anno 1261, comitissa Leycestriensis litem Hugoni intenderat (2). Anno postero, jovis die post festum S. Martini, pactio facta fuerat inter Alienoram et Guidonem, pro castellaniis Archiaci, Compnaci et Merpini, et comitissa, pro quadam pecunia numerata, de jure suo discesserat. Sed Alienora, amissis in Anglia terris, rursus comitem Engolismensem, Hugonem, et Galfridum, Jarnaci dominum, in curiam Parisiensem vocavit, ut eos ad quamdam comitatus partem sibi tradendam, cogeret. Comes vero respondit, « comitissam Leycestris in tali peticione audiri « non licitum esse, cum dictus comitatus esset impartibilis, nec « unquam fuisset per quotus partitus, licet multi casus accidissent, « in quibus, si esset partibilis, debuisset partiri ». Curia tamen, inquisitione facta, jussit, quoniam inter filios et filias comitum antea, partitiones sive appanamenta constitutæ fuissent, ut Alienora quotannis « appanamentum quadringentarum librarum terræ mo- « netæ currentis in comitatu Engolismensi » haberet (3). Deinde, « pro duobus annis elapsis post appanamentum petitum, con- « dempnatus fuit comes in octingentis libris reddendis dictæ « comitissæ apud Turones ». (4). Domesticas enim lites gentis Lezigniacensis, curia regis Franciæ cognoscebat, et de rebus familiæ comitum Engolismensium statuebat. Ita, anno 1265, a regis judicibus judicatum est, « quod Guido frater comitis Hugonis » duodecimi, « haberet ab ipso comite pro provisione et victu suo, « sexcentas libras turonenses, et quando veniret ad hospitia « fratris sui, ipse et unus miles secum, haberent ipsi necessaria « pro se et familia sua, et robas et palefredos, pro se et ipso milite « suo haberet, et hoc fieret quousque haberet porcionem frater- « nam » (5). Duobus annis antea, curia regia eumdem comitem ad trecentas libras quotannis sorori ejus Isabelli solvendas condemnaverat (6). Petitiones etiam optimatum, comitatuum vel « domanii » partem sibi vindicantium, judices regis admittebant. Petro Baudrando enim heredi dominorum Jarnaci et Castrinovi permiserunt, ut primum Hugonem decimum, deinde Yolendim

(1) Deffensiones Guidonis Compnacensis, cit. a L. Delisle, Chronologie, p. 12. — (2) Bémont, Simon de Montfort, comte de Leicester, p. 77. — (3) In parlamento Candelosæ, 1267. Olim, I, 263, nº 10. — Boutaric, Actes du Parlement, I, nº 1195. — (4) L. Delisle, Fragm. inéd. du reg. de Nicolas de Chartres. Notices et Extr. des Mss., p. p. l'Acad. des Inscr., t. XXIII (1877), p. 113. — Boutaric, Actes, I, nº 1452; anno 1269. — (5) Anno 1265. Olim, I, 560, nº 6. — Boutaric, I. nº 781. — (6) Anno 1263. Boutaric, I, nº 763.

comitissam, uxorem viduam Hugonis undecimi, in jus vocaret. Qui petebat, pro Jarnaco et Castronovo, quibus Guillelmus quartus, comes Engolismensis, avum Petri, Ramnulphum, olim spoliaverat, « sexaginta et decem libratas terræ » quas comes Ademarus promiserat, et « quartam partem francorum hominum de castello » Mosnaco, sibi tradi (1). Itaque, curia Parisiensis præcepit, ut « pax « facta a comite (Ademaro) teneretur et adimpleretur » statim, et Petro Baudrando, pro amissis terris, darentur ea quæ ei promissa fuerant (2). Quibus litigiis, regis Franciæ auctoritas paulatim apud comites Engolismæ augebatur, nam curia regia optimatum potestatem imminuere, et eorum judiciis obsistere nitebatur. Princeps Francorum sibi conciliaverat præcipue cleri auxilium, et eum adversus comitum consilia protegebat. Jam anno 1242, Hugo decimus et Isabellis, Radulfo Engolismensi episcopo, bona ablata restituere, et « homagium præstare » coacti fuerant (3). Comites Engolismenses tamen, clericorum privilegiorum invidi, cum aliis optimatibus clerum aggrediebantur. Hugo undecimus igitur, præpositus fuit societati, quam omnes fere optimates Franciæ et in primis dux Burgundiæ, comes Britanniæ et comes Sancti Pauli fecerant, ut adversus « clericorum audaciam jura et terras « defenderent » (4). Postea, inter Hugonem duodecimum, et capitulum Engolismæ atque episcopum Robertum Montisberulphi, gravissima contentio, anno 1259, orta est. Decanus et capitulum ad Ludovicum, regem Franciæ, statim de injuriis a comite eis illatis scripserunt : « Cum ecclesia Engolismensis, aiebant, in bonis « et de bonis plurimis progenitorum vestrorum, illustrium regum « Franciæ, feudata et dotata fuerit ab antiquo, et in omnibus « afflictionibus et oppressionibus suis ad vos et prædictos proge- « nitores vestros, semper consueverit habere recursum, tanquam « ad suum refugium singulare ; idcirco, super multiplicibus « angustiis, oppressionibus et violenciis hactenus inauditis, quas « Hugo comes nobis et toti clero per senescallum et homines suos « inhumaniter intulit, ad solitam regiæ majestatis vestræ cle- « mentiam, duximus cum lacrymis fiducialiter recurrendum ». Comitem insimulabant, quod prohibuisset, bonorum publicatione proposita, ne panes vel vinum, carnes vel pisces, vel alia quæcumque victualia, clericis omnibus et eorum familiis et clientibus ullo modo venderentur vel darentur. Omnibus clientibus clerico-

(1) De his, vide testam. Hugonis X, 1243. — Olim, I, 422-424; anno 1254. — Boutaric, Actes, I, n° 13. — (2) Boutaric, *ibid.* — (3) Gallia Christiana, II, 1007-1008. — (4) « Pour pourchacier, requerre et deffendre nos drois..... envers le clergié », novembri mense 1246. Boutaric, Saint Louis et Alfonse de Poitiers, p. 424. — Cf., Mathæi Paris. Op., éd. Luard, IV, 590. — Chronicon Johannis de Oxenedes, p. 117.

rum, omni commeatu, peregrinatione, vel negotiatione interdixerat. Custodes portarum urbis Engolismensis, senescallo jubente, per tres hebdomadas clericos et eorum clientes non permiserant urbem adire. Quin imo, equis et aliis animalibus aquam et victum dari vetuerat senescallus, sicque omnia animalia fame et siti consumpta, interierant. Prohibuerat quoque, ne quis comitis subditus vineas, terras ac possessiones clericorum et clientium eorum excoleret vel ad excolendum eas locaret. Jusserat, ut porta urbis, quæ aditum ecclesiæ cathedralis præbebat, clauderetur, et corpora, clericis non adstantibus, sepelirentur, neque latrones qui multas ecclesias et prioratus diœcesis prædati erant, persecutus fuerat. Itaque, capitulum duos canonicos ad regem misit, ut opem Ludovici invocarent (1). Curia regis, inquisitione facta ab Almaurico Meduntis, comitem Engolismensem condemnavit, illique mulctas regi et capitulo atque episcopo Engolismensi solvendas « ad voluntatem domini regis » edixit. Eadem sententia, judices præceperunt ut comes rescinderet mandata antea senescallo data, fidejussoresque constitueret, et omnia damna capitulo et episcopo illata expleret (2). Deinde, episcopi Lemovicum et Cadurcorum, Ludovico jubente, arbitri constituti sunt, et sententiam ultimam pronuntiaverunt. Dies festa indicta est, reducendis in urbem episcopo ac clero, et tunc Hugo publice pœnam passus est. Die festa enim Sancto Ausonio dedicata, comes ecclesiam cathedralem adiit, nudus caput et pedes, neque cinctus, sed saga tantum vestitus; coram omni populo, culpas confessus est, veniam ab episcopo supplex petiit, neque se postea clerum aggressurum juravit. Portam quam clauserat in platea ante cathedralem ecclesiam comburi præcepit, quingentas libras solvit, et insuper reditum annuum basilicæ Engolismensi assignavit, qui cereis tribus ante majus altare, dum sacra fierent, perpetuo accendendis, sufficeret (3). Paulo post, quum comes Engolismæ Thomam archidiaconum Engolismensem « et nuncios suos de domibus archidia-
« conatus violenter expulisset, ac amicis ipsius Thomæ occasione
« hujusmodi multiplices injurias irrogavisset, eos in carcere
« detinendo », Alfonsus Pictavensis comes, rogante pontifice romano, Hugoni mandavit, ut « dictum negocium taliter faceret
« emendari, quod propter defectum suum, aliud consilium appo-

(1) Litteræ decani et capituli ecclesiæ Engolismensis ad Ludovicum regem Franciæ de injuriis sibi illatis a comite Engolismensi. Teulet, III, 469-471, n° 4497 (21 die junii 1259). — Tabulæ ceratæ Joh. Sarraceni mentionem faciunt doni cujusdam (14[l], 19[s]) quo rex donavit legatos decani Engolismensis. Histor. de France, XXI, 388 F. — (2) In Parlamento B. Martini hyemalis, anno 1259. Olim, II, 93. — Boutaric, Actes, I, n° 386. — (3) E tabulario ecclesiæ cathedralis. Sententia die S. Clementis festa pronuntiata (anno 1259, novembri mense) citata a Corlieu, chap. XVII, p. 45.

« nere non cogeretur » (1). Iterum quoque, Ludovicus rex et curia Parisiensis clericis Engolismensibus contra comitem patrocinati sunt. Præcepit enim princeps Francorum Hugoni comiti, ut quamdam societatem « quam comes fecerat cum optimatibus et « militibus terræ suæ, de qua conquerebantur episcopus, capi- « tulum et totus clerus civitatis, cassaret et penitus irritaret, nec « de cetero (ea) uteretur » (2).

Rex Franciæ non solum adversus comites clericos protegebat, sed etiam in multis causis judicandi jus comitum imminuere et eorum imperium negare conabatur. Sic, curiam regiam et ipsos principis Francorum senescallos videmus, judicia curiæ comitum Engolismæ rescidisse, et ad regem a judicibus illorum optimatum provocasse. Anno quidem 1264, Aymoldis quædam Argentiæ domina, quæ in judicium vocaverat Bertrandum Ciconiarum, militem, « occasione terræ defuncti nepotis sui », curiæ Engolismensis sententiam admittere noluit, et ad curiam regiam provocavit. Judices regii statim, « pravam », sententiam judicum comitis resciderunt, causamque senescallo Petragoricensi commiserunt, ut « de principali cognosceret et jus partibus redderet » (3). Qui, duobus annis postea, terram Bertrando Ciconiarum tradendam esse judicavit (4). De feodis lites intentas curia regia enim sæpe judicasse videtur. Sic, abbati Sancti Eparchii concessit « saisinam « homagii » dimidiæ partis feodi Jarnaci, pro quo Galfridus Castrinovi regi fidem fecerat (5). Subditis et clientibus comitum judices regii permiserunt, ut de injuriis aliisque litibus « personam » spectantibus « se submittere possent regis jurisdictioni, quum sit, « aiebant, libera persona » (6). Querebantur quoque comites quod in comitatu Marchiæ, Alfonsi Pictavensis legati et judices optimatum justitias invaderent, jurisdictionem ipsius comitatus domini impedirent, et a clientibus ejus fidem acciperent (7). Jura etiam quæ antiquitus comites Marchiæ et Engolismæ possidebant, rex Franciæ auferre comitibus nitebatur. Quorum præcipuum erat jus monetæ instituendæ et mutandæ; comes enim Engolismensis inter triginta optimates Franciæ qui hoc privilegio fruebantur, numerabatur (8). Alfonsus tamen, Pictavensis comes, vetuit ne « moneta marchesiorum, quæ cursum habebat per ter-

(1) Boutaric, Saint Louis et Alfonse de Poitiers, p. 482 (anno 1262). — (2) Olim, I, 642, n° 18. — Boutaric, I, n° 1013 (anno 1266). — (3) Argence, commune de Champniers, canton d'Angoulême. — Aymoldis illa homagium fecit comiti (anno 1264). Arch. Nat., P. 721, f°s 2-3. — De lite vide Olim, I, 210. — Boutaric, Actes du Parlement, I, n° 897 (anno 1264). — (4) Boutaric, I, n° 1050. — Olim, I, 250, n° 2 (anno 1266). — (5) Boutaric, I, n° 868 (anno 1264). — (6) Boutaric, I, n° 782 (anno 1255). — (7) Boutaric, Saint Louis et Alfonse de Poitiers, p. 498, note 1. — (8) Chopin, De Domanio Franciæ, liber II, p. 235.

« ram suam quotidie, præcipue apud Rupellam » et apud Santonenses, acciperetur (1). Aliquot annis antea, episcopus, decanus et capitulum, abbates et clerus diœcesis et urbis Engolismensis, conquesti erant, quod Hugo comes « mutavisset pluries monetam « suam et eam fecisset deteriorem in pondere et lege quam fecis- « sent comites Engolismenses prædecessores sui », et damnum ita civibus terræ totius maximum intulisset. Inquisitores duo, decanus Sancti Martini Turonensis et ballivus Turonum, ad comitem missi sunt; comes confessus est se monetam deteriorem fecisse, et decem millibus libris clerum mulctavisse, nam clerici monetam accipere noluerant; sed affirmavit, ad se, secundum consuetudinem, pertinere jus « meliorandi et deteriorandi monetas suas, « quotiens sibi placebat, et se et prædecessores suos juris hujus « in longa possessione fuisse » memoravit. Attamen, curia præcepit, « quod caderent monetæ taliter mutatæ et deterioratæ, et « quod comes eas cassaret, nec ultra faceret currere, atque, si « vellet facere monetam, bonam monetam faceret de pondere et « lege » (2). Nec ipsum jus belli concitandi, comites Engolismenses retinere potuerunt, nam a rege Franciæ leges de bellis privatis observare coacti sunt. Viarum securitatem et mercatorum vitam et res custodire, a judicibus regiis quoque subacti sunt. Anno quidem 1263, curia Parisiensis Hugonem comitem condemnavit, ad merces, quibusdam mercatoribus Berbeziliensibus in Engolismensis provinciæ itinere spoliatis, restituendas (3). Paulo post, quum alii mercatores ab Oliverio Calesii domino, comitis vassalo, despoliati fuissent, judices præceperunt, ut comes de reditibus Oliverii eis damnum sarciret (4). Alfonsi Pictavensis curia, eadem disciplina utebatur, nam, Guidoni, Compnaci domino, qui terras Pontii Mirabellarum invaserat et vastaverat, mulctam magnam edixit (5). Ita, rex Franciæ Ludovicus, et ejus frater Alfonsus Pictavensis, paulatim potestatem comitum Engolismæ et Marchiæ minuerunt; sed, consuetudines et justitiam colentes, præcipua tamen jura, et libertatem quamdam comitibus reliquerunt.

Caput III. Rex Franciæ comites Marchiæ observat et eos ad fidem servandam compellit.

Attamen rex Franciæ et Alfonsus comes, comites Engolismæ observabant, et eos ad fidem servandam cogebant. Post enim pacem apud Pontem factam, milites regis Francorum et Pictavensis comitis, munitissima castra comitatuum Engolismæ, Marchiæ et Pictaviæ, Merpinum, Crosanum, et Castrum Achardi, occupaverunt. Hugonem decimum et ejus filium primogenitum, compulerunt rex et comes Pictavensis, ut quotannis quadringen-

(1) Boutaric, opus cit., p. 212 (anno 1268). — (2) Olim, I, 638-639, nº 12. — Boutaric, Actes, I, nº 1007 (1265), parl. Candelosæ. — (3) Boutaric, Actes, I, nº 798 (anno 1263). — (4) Boutaric, Actes, I, nº 1099 (anno 1265). — (5) Boutaric, Saint Louis et Alfonse de Poitiers, p. 501.

tas libras pro stipendiis militum solverent (1). Præterea, princeps Francorum et frater ejus, cum summa diligentia inquirebant comitum societates cum aliis Franciæ optimatibus et cum Angliæ regibus factas. Itaque, si famæ fides habenda est, comes Pictavensis Alfonsus, ipsum comitem Marchiæ, Hugonem decimum coegit, ut secum in Aquitaniam veniret, ad comitem Tolosanum comitis Engolismensis amicum et socium debellandum (2). Matrimonium Margaritæ, filiæ Hugonis, et Raimundi comitis Tolosani, antea promissum fuerat; anni 1243 initio, Raimundus Engolismam venerat et sponsalia celebrata fuerant (3). Eodem tempore, Tolosanus comes ad pontificem romanum miserat Pontium Astoaldum, cancellarium suum, ut ab illo facultatem, Margaritam, quamvis sibi affinem, in matrimonium ducendi peteret. Quod Alfonsus Pictavensis ægre tulerat, nam hereditatem Raimundi, Joannæ uxoris ipsius nomine, sibi vindicabat; regi quoque Franciæ, hoc Hugonis et comitis Tolosani consilium et illa societas, parum grata erant. Itaque, metuentes ne hoc connubium fieret, ad romanum pontificem Innocentium confugerunt, et ab eo postulaverunt, ut, propter consanguinitatis gradum, Raimundo et Margaritæ matrimonio interdiceret. Tertio idus julii igitur, anno 1245, inquisitio de hac consanguinitate facta est ab Octaviano, cardinali diacono, pontificis legato, interrogatique fuerunt Petrus Gualdinus clericus, quem comes Marchiæ et Margarita procuratorem constituerant (4), Raimundus comes Tolosanus, episcopusque Leodiensis, aliique testes. Ex eorum responsis patuit, reginam Constantiam, aviam comitis Tolosani, et Petrum Cortiniacium, proavum Margaritæ, filiæ comitis Marchiæ, fuisse eadem matre genitos (5). Tunc, legatus pontificis, voluntati regis Franciæ obsequens, tertio nonas augusti, Lugduni, sponsalia abrogavit, et ne matrimonium fieret vetuit, atque mense septembri, pontifex Innocentius hanc sententiam confirmavit (6). Princeps Francorum et Alfonsus a rege Anglorum comitem Marchiæ alienare quoque conati sunt. Post fœdus anno 1242 initum, inter amicissimos comitem Engolismensem collocabant, et eum in induciis Burdegala initis, inter socios designabant (7). Sed, quum Hugo decimus et

(1) Bardonnet, Comptes d'Alf. de Poitiers. Arch. hist. du Poitou, IV, 19 b, 23, 26, 55, 145, 171, etc.; pro tertio solo custodiæ castri Crosani 66 libras solvebat comes. — (2) Math. Paris, édit. Luard, IV, 216. — Boutaric, Saint Louis et Alf. de Poitiers, p. 55. — (3) Hist. du Languedoc, nouv. édit., t. VII, note 35, n° 4, pp. 105-106. — (4) Litteræ Hugonis et Margaritæ, 13 junii die 1245. — Teulet, II, 571-572, n°s 3360-3361. — (5) Instrumentum inquisitionis factæ. Hist. du Languedoc, t. VIII, n° 270, col. 1176-1183. Lugduni, 13, 17, 29 diebus julii. — Teulet, II, n° 3367. — (6) Hist. du Languedoc, *ibid*. — Teulet, II, n°s 3371 et 3382. — (7) 7a die aprilis 1243. Teulet, II, 505, n° 3075.

filii ejus in gratiam cum Angliæ principe rediissent, a rege Franciæ et a comite Pictavensi observati sunt. Conditiones pacis diutissime et fideliter exsequi coacti sunt, neque tamen suspicionem vitare potuerunt. Ludovicus enim et Alfonsus comitum testamenta et terrarum partitiones approbationi ipsorum subjecerunt (1). Societatem periculosam inter comitem Marchiæ et Tolosanum principem impediverunt, et anno 1248, prohibuerunt Guidonem, Compnaci dominum, quominus Anglorum copias in Terram Sanctam duceret (2). Itaque fama ferebat Ludovicum et Alfonsum præcipue, nunquam odium in Marchiæ comitem deposuisse. Mathæus Parisiensis, exempli causa, narrat comitem Pictavensem, Hugonem decimum, quamvis senem et invalidum coercere voluisse, ut quemdam militem qui illum mali facinoris insimulaverat, ad certamen provocaret, neque per aliquot dies consilium abjecisse, et tantum a proposito, optimatibus rogantibus, discessisse (3). Tanto igitur demissius se gerebant comites, quo rex Franciæ magis eis diffidebat. Eos apud se Ludovicus sæpe vocabat, sicque anno 1245, post Lugdunense concilium, Hugonem decimun ad crucem sumendam impulit (4). Anno eodem, circa « octabas Purificationis », Isabellis ipsa comitissa, quondam Anglorum regina, superbiam deposuit, et Lutetiam humillime venit. In capella regis « constituta, attente et submisse regem supplicavit, quatenus filios « comitis Engolismensis et suos de terra sua, rex reciperet in « suos homines, unumquemque pro porcione, quæ eum contingeret ». Rursus, anno postero, ad regem scripsit, atque ad eum misit abbatem Coronæ et magistrum militiæ Templi, ut ab eo rogarent, filios Hugonis « in homines ligios » principis accipi (5). Antequam e vita decederet, regina Angliæ iterum in memoriam regis Franciæ reduxit promissum antea factum, nam, Ludovicus « liberaliter hoc quod petiverat » Isabelli concessurum se spoponderat. Sic, mutatis temporibus, comites Marchiæ, nec regere provincias, nec in possessionem terrarum venire, nec societates inire, nisi eis a rege licentia daretur, poterant. Antea enim, omnia fere arbitrio suo faciebant, nunc vero, vassalorum officiis fungi in omnibus cogebantur.

Anno quidem 1246, filii Hugonis decimi et Isabellis ad fidem præstandam regi admissi sunt; sed antea, confirmaverunt pacem initam apud Pontem cum rege Franciæ. Hugo undecimus, comes Engolismensis, Guido Compnacensis, et Galfridus Jarnacensis, litteras de pacis conditionibus servandis dederunt, juraveruntque

(1) Vide testamentum Hugonis X, anno 1243 factum. — (2) Vide infra, caput quartum. — (3) Math. Paris, IV, 253, édit. Luard (anno 1243). — (4) Guil. Nangiacus, Vita S. Ludovici. Histor. de France, XX, 352 C. — (5) Supplicatio facta regi Franciæ ab Isabelli (2 junii die 1246). — Teulet, II, 622-623, n° 3523.

se omnia olim statuta firmiter observaturos, et « contra per eos « aut alios non venturos in futurum ». Promiserunt, ipsorum fratres, Guillelmum et Audemarum, quum ad ætatem legitimam pervenissent, eadem concessuros et idem jusjurandum juraturos. Quod fœdus factum est in cœnobio Sanctæ Mariæ Regalis, juxta Pontisaram, mense junio (1). Deinde Hugo pro comitatu Engolismensi, Guido pro Compnaco, Merpino et Archiaco, Galfridus pro Jarnaco et Castronovo, « homagia » præstiterunt. Post matris obitum, mense augusto. Hugo undecimus, cum regis consensu, comitatu Engolismæ potitus est, et nomine comitis Engolismensis. magistrique palatii Franciæ usus est (2). Postea, antequam Hugo decimus iter transmarinum susciperet, ab Alfonso Pictavensi consecutus est, ut filium ipsius, comitem Engolismensem, comes Pictavensis « reciperet in hominem ligium de Lezigniaco et co- « mitatu Marchiæ, exceptis et retentis sibi omnibus proventi- « bus et dominio in prædictis, quamdiu viveret ». Promisit se Alfonso traditurum castra sua, quotiescumque ab ipso comite Pictaviæ vel ejus legato, « super hoc esset requisitus » (3). Tunc, decima tertia die novembris mensis, anno 1248, « post « festum Sancti Martini hyemalis ». Hugo XI, comes Engolismensis, pro comitatu Marchiæ et castro Lezigniaco, Alfonso, comiti Pictaviæ, « homagium fecit » (4), salvis juribus comitis Pictavensis et regis Franciæ. et exceptis castris a comite et rege occupatis. Præterea, juravit iterum se traditurum castrum Lezigniacum et Marchiæ oppida comiti Pictaviæ, « quotiescumque « requisitus esset » ab eo, dummodo « præsens esset in comitatu « Marchiæ, vel in terra Lezigniaci ». Si pater ejus aut ipse, movere bellum vellent adversus regem Franciæ aut Alfonsum aut heredes illorum, regi aut comiti aut heredibus prædictis liceret, Lezigniacum castrum et comitatum Marchiæ « tanquam forefacta » publicare. Quotiescumque Hugo undecimus aut heredes ejus mutarent castellanos, ii castellani jusjurandum præstarent, de castris comiti Pictaviæ tradendis, toties quoties comes illud requireret. Imo, si accideret, ut comes Engolismensis bellum moveret contra regem Franciæ vel ejus heredes, aut contra comitem Pictavensem, et si vocatus in jus, juxta consuetudinem

(1) Litteræ filiorum Hugonis de Lezigniaco pro confirmatione tractatus initi a præfato Hugone cum domino rege, mense junio, anno 1246. — Teulet, Layettes, II, 623-624, nº 3526. — (2) Hoc nomine utebatur in documento quodam, mense julio anno 1247 (Dom Morice, Preuves, I, 931); et in testamento Hugonis decimi, anno 1248, sic vocatur.— (3) Mense augusto, anno 1248. Obligatio Hugonis de Lezigniaco, qua se Alfonso, comiti Pictavensi, cum ei libuerit, castra sua redditurum pollicetur. — Teulet, Layettes, III, 47, nº 3712. (4) Litteræ Hugonis undecimi. — Teulet, *ibid.*

curiæ, ad vadimonium non veniret, clientes ac milites comitatuum Engolismæ et Marchiæ, patrono auxilium adversus regem vel Pictaviæ comitem non ferrent (1). Sic, intenta cura Ludovicus et Alfonsus caverunt, postquam comiti Marchiæ Merpinum, Castrum Achardi et Crosanum restituta fuerunt, ne comes ille libertatem recuperaret. Hugonem undecimum et heredes ejus coegerunt ad oppida tradenda, si bellum adversus eos moverent, vel movere conarentur, prohibueruntque, ne illi novam cum optimatibus societatem componerent. Eodem tempore, Alfonsus « superioritatem » castellaniarum Compnaci et Merpini sibi vindicavit (2), et quamvis terræ illæ a Joanne et Isabelli comitatui Engolismensi adjunctæ fuissent, dominique Compnacenses homagium comitibus Engolismæ præstarent, Guidonem Compnaci dominum, coegit, ut Pictaviæ comiti, fidem daret, et castrum, ipsi se traditurum, si necesse esset, promitteret (3).

Rex Franciæ et Pictavensis comes ad expeditiones transmarinas comites Marchiæ quoque impulerunt, et eos in Africam secum adduxerunt. Hugo decimus, Hugo undecimus atque Hugo duodecimus, sic bellorum sacrorum participes fuerunt. Neque solum Francorum princeps, ut comites secum duceret, pietate movebatur, sed etiam quodam occulto sive inconsulto consilio, nam eos apud se morantes obnoxios habebat, et ab hostium artibus avertebat. Itaque, Hugonem decimum quamvis senem, et ejus filium, ad crucem sumendam hortatus est (4). Hugo decimus cum ipso rege anno 1248 profectus est, sed regi suspectus adhuc erat; sicque, apud Damiatam, « temerarius et prodigus sui », quia « dubiæ fidei videbatur, in prima acie versatus est, et medios in « hostes se ingessit », atque graviter vulneratus diem supremum obiit (5). Hugo undecimus vero comitem Pictavensem comitatus est, et antequam proficisceretur, conditiones itineris, vicesima nona die mensis julii, anno 1249, conscripsit. Promisit se duodecim milites secum ducturum, et comiti Pictavensi opem daturum, atque « se ei serviturum per annum singulum cum prædicto numero mi- « litum » juravit. Si contingeret ut comes Engolismensis decederet, « substituendus ei erat alius qui dicto comiti Pictavensi » bello serviret. Pro stipendio, Alfonsus comiti Engolismæ sexcentas libras Pictavenses quotannis se soluturum, et eamdem pecuniam Hugonis heredibus se daturum, spopondit (6). Quo pacto, comes Marchiæ,

(1) Obligatio Hugonis de Lezigniaco, comitis Marchiæ. Actum Parisius, anno 1248. Teulet, III, 50-51, n° 3728. — (2) Comptes d'Alf. de Poitiers, p. p. Bardonnet. Arch. hist. du Poitou, IV, 20-21. — (3) Augusto mense 1248. Arch. Nat., J. J. 34, n° 6. — (4) G. Nangiacus, loco citato, anno 1245. — (5) Epistola Guidonis, militis vicecomitis Meldensis. Mathæus Parisiensis, éd. Luard, VI, 159. — (6) Arch. Nat., J. 407, n° 13.

clientis vicibus fungi, et principis olim inimici partes sequi, stipendiaque ab illo accipere, cogebatur. Comes vero Pictaviæ, secum in Ægyptum vel Syriam ducendo virum metuendum, tranquillitatem Galliæ Occidentalis confirmabat. Neque enim Hugo undecimus Galliam reversus est, nam cum Alfonso profectus, vicesima quinta die mensis augusti, aliquot mensibus postea, anno 1250, in Ægypto graviter vulneratus est, et e vita discessit (1). Guido Compnacensis comitem Pictaviæ quoque comitabatur, nam quadam epistola apud Accon data, Alfonsus fatebatur Hugonem et Guidonem sibi in expeditione auxilium multum tulisse (2). Eadem die, sexta ante nonas julii, in eadem urbe, comes Pictavensis ab Yolendi, uxore vidua Hugonis undecimi et comitissa Engolismæ et Marchiæ, « homagium » de tutela sive « ballo » liberorum comitissæ accepit (3). Non difficile fuit regi Franciæ et comiti Pictaviæ, apud mulierem et puerum auctoritatem servare, neque contentio inter Ludovicum aut Alfonsum et Engolismensem comitissam orta est. Rex Francorum eam admisit « ad homagium præstandum » de ballo liberorum Hugonis, sine ulla controversia (4), et Alfonsus Yolendi pecuniam quam Hugoni undecimo promiserat diligenter exsolvit (5). Avunculos tamen comitis Marchiæ, Ludovicus et frater ejus, observabant, nam Lezigniacensium optimatum apud Anglorum regem auctoritas, Francorum regi suspecta erat. Itaque, Blanca regina, cui Ludovicus administrandum regnum commiserat, Guidonem Compnacensem et alios Henrici regis fratres coegit, ut quotannis ab illa, morandi in Anglia et principi Anglorum inserviendi facultatem, peterent (6). Deinde, quum rex Angliæ secum duxisset in Vasconiam Guidonem, Galfridum et Guillelmum fratres suos, iique pro eo milites in Pictavia collegissent, timuerunt regina et regni gubernatores ne, absente Ludovico, Pictaviæ optimates et Lezigniacensis gentis proceres, societatem adversus Francorum regem facerent, bellumque illi inferrent. Quidam enim milites in terras comitis Pictavensis Alfonsi impetum dederant, et vicos aliquos diripuerant. Itaque, statim regina in Pictaviam copias misit, et castra Pictavensium, atque forsan comitis Marchiæ oppida, occupari jussit (7). Rex Angliæ

(1) G. Nangiaci Chronicon, éd. Géraud, I, 205. — Hist. de France, XX, nota 10[a], 218. — Guill. Podii Laurentii Historia, *ibid.*, XX, 772 D. — Math. Paris, éd. Luard, V, 158 et 89. — Decessit apud Damiatam, aprili mense 1250. Historici Engolismenses, et eruditi ordinis S Benedicti, falso putaverunt Hugonem XI usque ad annum 1260 vixisse. — (2) Arch. Nat., J. 407, n° 11, 3 die julii 1250. — (3) Arch. Nat., Teulet. III, 102, n° 3880, 3 julii 1250. — (4) Teulet, III, 123, n° 3932. — (5) Teulet, III, 225, n° 4130, anno 1254. — (6) Epist. reginæ Franciæ ad Guidonem, aprili 1252. B. N., coll. Moreau, 687, f°s 211-212. — (7) M. Paris, éd. Luard, IV, 440-442. — Boutaric, Saint Louis et Alf. de Poitiers, p. 89.

septem millia librarum Alfonso solvere pro damnis illatis coactus est, et postea aliæ « treugarum interceptiones » Compnaco reformatæ sunt (1). Hæc tamen Lezigniacensis gentis cum Angliæ rege societas, Francorum principem sollicitabat, nam Guido Compnacensis, Guillelmus Valentiæ et Galfridus Castrinovi domini, magis Angliæ quam Franciæ partes sequi videbantur. Eis Henricus multas in Anglia terras concesserat, illisque maxima officia committebat; sic, eos in Franciam misit anno 1258, ad inducias renovandas (2). Insuper, fratres regis Anglorum male loquebantur de regina Angliæ, reginæ Francorum sorore, quod Ludovicus male tulit. Quum igitur, Guido, Guillelmus, Galfridus et Aimarus, Anglia expulsi, Bononiam fugerunt, et a rege Francorum iter faciendi per Franciam facultatem postulaverunt, primum rex eis hanc veniam negavit; deinde, misericordia ductus, transeundi licentiam illis tribuit, sed eos, ut Pictaviam redirent, statim coegit (3). Eodem tempore, post Yolendis tutelam, Hugo duodecimus administrationem comitatuum Engolismæ et Marchiæ suscepit, sed solitas cautiones regi Franciæ et comiti Pictaviæ dare coactus est. Itaque ab Alfonso « in hominem ligium receptus », apud Longumpontem, vicesima secunda die mensis septembris, anno 1257, « quamvis ad ætatem legitimam non pervenisset », comes Marchiæ, castra comiti Pictavensi se traditurum pollicitus est, quotiescumque ab illo vel a legatis illius requisitus foret. Deinde, spopondit se præfato Pictavensi comiti decem millia librarum turonensium soluturum, « ultra pœnas quæ sibi de jure pos« sent infligi », si ipsum contingeret bellum movere adversus « comitem, aut inimicis illius auxilium vel favorem præbere, aut « ei castra tradenda recusare ». Guido, Compnaci dominus, Hugonis patruus, pro comite Marchiæ fidejussorem se constituit (4). Postea, non solum regi Franciæ fidem servare Hugonem decimum coegerunt ministri Ludovici et Alfonsi, sed etiam jura illius imminuerunt, lites illi intenderunt, et clerum adversus eum protexerunt. Comes Marchiæ tamen voluntati Ludovici regis semper obsecutus est, et cum principe illo, anno 1269, crucem sumpsit. Decima septima die mensis maii, post dominicam « quæ dicitur « Cantate », sabbato, a portu Aquarum Mortuarum in Africam conscendit, et apud Carthaginis rudera, simul ac Ludovicus rex atque alii multi optimates, anno 1270, pestilentia laborans, brevi vitæ exitum invenit (5).

(1) Rôles gascons, p. p. F. Michel, I, nº 2547, anno 1254. — (2) Teulet, III, nº 4418. — (3) Math. Paris, éd. Luard, V, 703-710. — (4) Litteræ quibus Hugo de Lezigniaco, comes Marchiæ, Alfonso comiti Pictavensi, castra sua redditurum pollicetur, 22 die septembris, anno 1257. Teulet, III, 375, nº 4. — *Ibid.*, III, 376, nº 4573. — (5) G. Guiart, La Branche des royaus lignages. Histor. de France,

Caput IV.
Potestas comitum Engolismæ et Marchiæ, quamvis imminuta, non spernenda.
Comitum societas cum optimatibus Franciæ et regibus Angliæ.

Quamvis potestas comitum Engolismæ et Marchiæ, post pacem apud Pontem factam, paulatim imminueretur, tamen eorum auctoritas non spernenda erat. Comites Engolismenses adhuc inter potentissimos Francorum optimates numerabantur, et cum ducibus Aquitaniæ, comitibusque Britanniæ primum in Occidentali Gallia locum obtinebant. Amiserant quidem, anno 1242, terras multas, Alnisium, partem Santoniæ, possessiones quasdam Pictavenses, et Hugo atque Isabellis, anno postero, alias partes Engolismensis et Marchiæ comitatuum inter filios diviserant. Sed, deinceps, comites novas possessiones acquisiverunt, quæ præcipue in dotem ab uxoribus eis allatæ fuerunt. Primum quidem, Hugo undecimus in matrimonium duxit Yolendim, comitis Drocensis Petri, qui olim Britanniam gubernaverat, filiam, eaque marito in dotem comitatum Penthevriæ dedit (1). Hæc, post obitum mariti, per sex annos tutelam filiorum et administrationem comitatuum Engolismæ et Marchiæ suscepit; anno 1266 superstitem eam scimus (2), et quidam auctores ferunt illam decima die octobris, anno 1272, Botavilla decessisse, ibique sepultam fuisse (3). Deinde, Hugo duodecimus, cum alia uxore stirpis ejusdem connubio junctus fuit; uxorem enim duxit Joannam, Fulgeriarum dominam, filiam et heredem Radulfi, Fulgeriarum domini, et Isabellis Credonum dominæ, idque matrimonium circa annum 1257 factum est (4). Huic comitissæ in dotem multæ possessiones datæ sunt: ita, comites Engolismenses, Fulgeriis in Britannia, Feria in Leodiensi pago, Chilliaco et Longogemello in Parisiensi regione, et comitatu Porhoet, quem Joannes Britanniæ comes, Joannæ sorori ipsius tribuerat, potiti sunt (5). Joanna, uxor Hugonis duodecimi, testamentum suum fecit vicesima atque octava die mensis maii anno 1269 (6), sed vixit aliquot annos post,

XXIII, 204. — Baudouin d'Avesnes, *ibid.*, XXI, 177 C. — Majus Chronicon Lemovicense, a Petro Coral, *ibid.*, XXI, 776 A. E. — Corlæus et Vigerius, eruditique ordinis S. Benedicti errant qui putant Hugonem XII, anno 1282, decessisse.

(1) Chartæ Henrici III, 8 decembris die 1241, et annis 1243 et 1245 datæ, citatæ a L. Delisle. Bibl. de l'École des Chartes, 4ᵉ série, t. II, p. 532, nº 3; 542, nº 13. — Charta., 11 nov. 1255. Dom Morice, Preuves, I, 961, *ibid.* — (2) Olim, I, 249. — (3) Bouteville, canton de Châteauneuf, arrond. de Cognac (Charente). — Vigier, p. 31. — (4) Vigier, p. 31, annum 1235 indicat. — L. Delisle, p. 12, ante annum 1257 hoc evenisse ait. — (5) Fougères, chef-lieu d'arrondissement (Ille-et-Vilaine); La Fère-en-Tardenois, chef-lieu de canton, arrond. de Laon (Aisne); Chilly, commune, canton de Longjumeau; Longjumeau, chef-lieu de canton, arrond. de Pontoise (Seine-et-Oise). Præterea comitissa habebat Gometz (Seine-et-Oise), canton de Limours, arrond. de Rambouillet; Pesquieuse. *ibid.*: Bretonville, Vibert et Malassis, *ibid.*, canton de Dourdan, Boutaric, Actes du Parlement, I, 400, app., nº 580. — (6) Bibl. de Poitiers. Mss. Fonteneau, I, 321.

tutelaque filiorum ipsius, Hugonis tertiidecimi et Guiardi, functa est. Illas tamen terras in Britannia aut Francia septentrionali collocatas, et a præcipuis possessionibus comitum semotas, cum amissis terris, Santonia, Alnisio et Pictaviæ castellaniis æquare nemo poterat. Attamen, propter finium amplitudinem, propterque adhuc magnam et antiquam gentis famam, et illorum cum optimatibus societates, Engolismæ et Marchiæ comites Franciæ regibus suspecti erant. Quæ suspicio maxime augebatur, eo quod vetus amicitia inter Engolismenses comites et Angliæ regem cladibus non dissoluta, sed potius confirmata fuerat. Primum quidem, post bellum anno 1242 adversus Francorum principem susceptum, rex Angliæ Hugonis decimi defectionem male tulerat, et illum perfidiæ insimulaverat (1). Henricus tamen iram brevi deposuit, nam Willelmum Lungespee et Hugonem Vivonæ dominum misit, ad « loquendum » de pace cum Guidone, filio comitis Marchiæ, novembri mense, anno eodem (2). Tunc Hugo decimus et filii ejus in gratiam Angliæ regis rediisse videntur, Guidoneque curante, legati Anglorum principis pacem cum optimatibus Pictavensibus composuerunt (3). Itaque, rex Angliæ, paulo post, Hugoni, filio primogenito comitis Marchiæ, eunti in Hispaniam, ad Sanctum Jacobum, licentiam « salvo et secure transeundi » Vasconiam, dedit (4). Imo, ut cum Hugone et filiis ejus societatem renovaret, Henricus, septembri mense, anno 1243, concessit in perpetuum pro se et successoribus ipsius, « ad instantiam carissimæ matris « suæ reginæ Angliæ, comitissæ Engolismensis », comiti Marchiæ et comitissæ « et liberis de ea et de Hugone procreatis, quidquid « juris habebat vel habere poterat in posterum, in communitate « et comitatu Engolismensi, et in omnibus pertinentiis eorum- « dem ». « Similiter fieri faciemus, aiebat rex, a carissimo fratre « nostro comite Cornubiensi et ab Isabelli imperatrice, et comitissa « de Peneburg, Alienora, ipsis sororibus ». Præterea, princeps Anglorum liberis comitissæ Engolismensis et eorum heredibus dedit, « quidquid jurisdictionis habebat vel habere poterat in « castris et castellaniis de Jarnaco, Compnaco et Merpisio, cum « omnibus juribus et pertinentiis ». Item, donavit eos omnibus juribus, quæ possidebat « in castro et communitate Santonensi, « et in castro Cannensi super Vultrum », et illis tribuit quidquid ad ipsum « et homines suos pertinebat in Oleris insula, quod est, « aiebat rex, quarta pars de domanio Engolismæ ». Cessit eis quoque « quicquid juris possidebat in toto comitatu Marchiæ et

(1) Epist. ad Fridericum imperatorem, 8 jan. 1243. Rymer, I, 414, 1re édit. — (2) Rôles gascons, I, 81, n° 635, 6 nov. 1242; *ibid.*, n° 673. — (3) Rôles gascons, I, n° 829, februario 1242-1243. — (4) Rôles gascons, I, 131, n° 988, 29 die maii 1243, apud Burdegalam.

« in Mosteriolo Bonnay et pertinentiis, et in Bituricensi, Lemo-« vicensi, Petragoricensi, Engolismensi, Santonensi et Pictavensi « provinciis. Volumus, inquiebat, quod (liberi comitis Engolis-« mensis), ea de cetero possideant pacifice, tanquam sua, faciendo « nobis et successoribus nostris homagia et servicia nostra, prout « feoda et responciones exigunt et apportant » (1). Ita, rex Angliæ, amicitiam comitis Marchiæ sibi et Anglis conciliavit, et gens Lezigniacensis Anglorum partes dehinc secuta est. Henricus illam gentem summa benevolentia complexus est, et præcipue matri ipsius Isabelli, favorem præbuit. Illius memoriam piissime servavit, et eam voluit cum aliis Angliæ principibus in Fontisebraldi cœnobio sepeliri, atque corpus ejus propria manu e capitulo in ecclesiam deportavit. Præterea, anniversariam diem mortis Isabellis quotannis celebrari ab episcopis et monachis, præcepit (2). Hugonis undecimi quoque, Henricus studiosus erat, nam ei quadringentas marcas quotannis ad scaccarium percipiendas concessit, et Hugonem duodecimum ducentis et quinquaginta marcis singulis annis solvendis postea donavit (3). Curavit quoque rex, ut comiti Marchiæ quinque millia librarum turonensium, de legatis et vectigalibus provinciæ ecclesiasticæ Burdegalensis, pro expeditione sacra collectis, darentur et tribuerentur (4). In omnes filios et filias Hugonis decimi et Isabellis beneficia maxima contulit, eos apud se vocavit, et illis ita favit, ut post aliquot annos, Pictavini (quod nomen eis historici imponunt), divitiis superbiaque in odium Anglorum incurrerint. Anno enim 1247, regis fratres, scilicet Guido, Compacni dominus, Guillelmus Valentiæ, et Aimarus clericus in Angliam venerunt, « ut uberrime « de divitiis et deliciis Angliæ dilatarentur. Tædebat enim eos, ait « Mathæus Parisiensis, et pudebat in Pictavia commorari, quam « Franci miserabiliter cœperant conculcare. Quibus adventanti-« bus dominus rex cum omni gaudio occurrens ruit in fraternos « amplexus et oscula, promittens munera preciosa cum amplis « possessionibus, et promissionem suam uberius quam promisit « fideliter adimplevit » (5). Guidonem in primis diutissime bene-

(1) Litteræ regis Angliæ, etc., 8 die septembris, anno regni 26. Champollion, I, 62-64. Ille auctor errat, nam hoc privilegium anno 1243, non anno 1242 datum fuisse putamus; annum 26 Henrici scimus a 23 die octobris 1242 ad 23 diem octobris 1243 currere; præterea litteræ datæ sunt apud Badingium (Bath in Anglia, et septembri mense 1242, Henricus non Badingio sed Burdegalæ morabatur. — (2) Math. Paris, éd. Luard, V, 475, anno 1254. — Necrologium Fontisebraldi, a Marvaud (Isabelle d'Angoulême, p. 249) citatum. — (3) 15 januarii die 1249, augusto mense 1254. Rôles gascons, I, n° 3897. — (4) Registres d'Innocent IV, p. p. E. Berger, I, n° 3730, 19 martii die 1248. — (5) Math. Paris, éd. Luard, IV, 627-628. — Annales Dunstapliæ (Annales Monastici), III, 171.

volentia summa prosecutus est, nam ei antea militaria arma apud Taunaium dederat, et ab eo monitus, Francorum insidias vitaverat Santonumque ab urbe discesserat (1). Eum itaque Anglorum copiis quas in Ægyptum mittere statuerat, ducem præficere conatus est, et pontificem romanum rogavit, ut Guidoni sacrum iter proferendi, et cum Anglis ad bellum proficiscendi, licentiam daret. Sed rex Francorum et ejus mater Blanca, timentes ne dominus Compnaci, dux Anglorum factus, principi Franciæ par videretur, Guidonem coegerunt, ad comitandum Pictavensem comitem, et veniam quam ab eis pontifex postulaverat abnuerunt (2). Antequam Guido ab Anglia discederet muneribus tamen multis donatus est ; implevit arcas tanto sterlingorum pondere, ut numerum equorum augere coactus sit (3). Duobus annis postea, quum dominus Compnaci « de Terra Sancta festinus, de prælio fugitivus, ait Mathæus « Parisiensis, aut... de custodia Damiatæ prudenter elapsus », in Angliam rediit, a rege lætissimis animis acceptus est; ei, tanquam principi, cives Londinienses, regis jussu, obviam iverunt, et Henricus iterum illum innumeris donis donavit. Jam Angli, Guidonis et fratrum ejus avaritiam accusabant, et querebantur, quod apud regem Pictavini venirent « vacui, ut divitiis implerentur » (4). In Guidonem enim rex magna beneficia contulit. Ei concessit in « tallio trescentas marcas annuas e scriniario » (5), et quingentas libras de thesauris Judæis ereptis percipiendas (6), feodumque annuum centum librarum sterlingorum, quod Galcherus, Castellionis dominus, « percipere consueverat » (7). Præterea illi dedit « balliam » sive administrationem insulæ Oleris, centumque libras sterlingorum quas probi homines Oleris pro exercitu Vasconiæ concesserant (8). In expeditione adversus Vascones, pecuniam maximam et munera eidem Guidoni solvit, scilicet triginta et sex libras pro trium mensium stipendio, quadraginta marcas pro singulo equo amisso, sexaginta libras sterlingorum « ad sustentacionem suam »; pannos duos « unum de scarleto et alium « de russeto de pulcrioribus pannis garderobæ regis »; trecentas marcas « de primis denariis qui ab Anglia venturi erant », tandem « centum marcas de arreragiis denariorum quæ illi debe« bantur, et pro quibus regis jocalia impignorata erant » (9). Jam,

(1) Math. Paris, éd. Luard, IV, 650. — (2) Registres d'Innocent IV, p. p. E. Berger, nos 4054, 4056, 4057; epistolæ datæ, 8 augusti die et 30 augusti die 1248. — (3) Math. Paris, éd. Luard, IV, 650. — Hist. minor. éd. Madden, III, 26. — (4) Math. Paris. éd. Luard, V, 229. — (5) Calendar. rotul. patent., I, 22, col. 1, anno 1247. — (6) Math. Paris, éd. Luard, V, 229 (1251). — (7) Calendar. rot. pat., I, 26, col. 1. — Bibl. Nat. coll. Moreau, 687, fo 55, nov. 1253. — (8) Shirley, Royal letters, II, 85, anno 1252. — Rôles gascons, I, nos 4152, 3867, 3422, 3381, anno 1254. — (9) Rôles gascons, I, nos 3119, 2806, 2604, 2489, 2472, octobri 1253, aprili 1254.

antea Henricus domino Compnaci concesserat « ducentas libras « hereditarie percipiendas ad scaccarium, pro quibus illi ducentas « libras terrarum Henrici de Hastinga » dedit. Huic pecuniæ additæ sunt postea. « trecentæ libræ de vastis Hiberniæ, vel « centum libræ de incremento ad scaccarium hereditarie perci- « piendæ » (1). Guidonem quoque quasi ministrum consiliorum rex Angliæ habuit; eum enim in concilium vocavit (2), eique officia multa injunxit. Anno 1253, illum in Vasconiam misit, captivos apud Regulam et Benaugias custodiendos illi commisit, illum Simoni Leicestriæ domino comitem addidit (3), ut cum Amaneo Labretensi pacisceretur (4). Quum dos assignata est Alienoræ, regis Castellæ filiæ, Eduardique principis uxori, Guido cum fratribus ejus Galfrido et Guillelmo, pactionis testis fuit (5). Ei committitur munus occupandi terras domini Pontis, post Heliæ Rudelli mortem, et Compnacum, Guidonis urbem, legati Anglorum regis et Alfonsi Pictavensis, ad « interceptiones treuga- « rum » emendandas conveniunt (6). Deinde, in Angliam reversus, favorem regis et Eduardi principis per quatuor annos servavit; consilia illis afferebat, sicque Eduardum et Ricardum, ut Siciliæ et Germaniæ regna acciperent, hortatus est (7).

Nec minus favit Henricus rex natu minori filio Hugonis decimi, Aimaro clerico, Guidonis fratri. Quamvis scientia et ætate ecclesiasticas dignitates habere non mereretur, Aimarus mox ecclesiæ Angliæ summos honores adeptus est. Angliam adolescens venerat; rex statim illum divitiis ornavit, atque in eum reditus episcopis ereptos contulit, ita ut « ditior episcopo » videretur (8). Ei concessit ecclesias et beneficia innumera, nam « nec numerum « eorum nec valorem Aimarus cognoscebat » (9). Deinde, Henricus, illum abbatem Abindonensem et episcopum Dunelmensem constituere conatus est, sed frustra; itaque, novas ecclesias et terras multas in Anglia septentrionali, quæ senescallo perito commissæ sunt, illi dedit (10). Defuncto tandem Guillelmo episcopo, princeps Anglorum ipse capitulum venit, et monachos Wintoniensis ecclesiæ, sive blanditiis, sive minis, ad eligendum Aimarum induxit (11). Postea, electum Wintoniensem ad pontificem romanum misit, atque a pontifice rogavit ut lectionem confirmaret,

(1) Rôles gascons, I, n° 2479, anno 1254. — (2) Shirley, II, 68-69, anno 1252. — (3) Math. Paris, éd. Luard, V, 410. — Annales Monastici (Burton), I, 317. — (4) Bibl. Nat., coll. Moreau, 687, f°s 266-269; 2 decembris die 1253. — (5) Rôles gascons, I, n° 4277; 20 julii die 1254. — (6) Rôles gascons, I, n°s 4301, 4297. — (7) Math. Paris, éd. Luard, V, 602. — (8) Math. Paris, éd. Luard, IV, 627, 628, 650; Histor. minor., éd. Madden, III, 26, 31, 301. — (9) Math. Paris, éd. Luard, V, 39. — (10) Math. Paris, éd. Luard, V, 39, 55; V, 91; V, 179, 183. — Histor. minor., éd. Madden, III, 67, 86. — Gerv. Cant. Opera, II, 203. — (11) Math. Paris, éd. Luard, V, 183, 184, 240, 241, 244, anno 1251.

reducemque fratrem cum summo gaudio accepit, et itineris exitum epulis splendidis celebravit (1). Ita, Aimarus Wintoniensis episcopus, unus ex optimatibus Anglicæ ecclesiæ factus est; reditibus tantis quotannis utebatur, ut cum archiepiscopis ipsis æquari potuisset: quos reditus ad mille marcas et amplius pervenisse historici narrant, omnesque clerici querebantur, quod illarum divitiarum partem maximam Aimaro præbuissent (2). Insuper, multis donis a rege donabatur; sic ei tribuuntur ducentæ marcæ pro custodia terrarum dispensarii regii, atque « nundinæ « Wintoniensis civitatis », aliaque vectigalia cœnobiis imposita (3). Præter hæc, negotia Aimaro committebantur gravissima, sicque in Vasconiam venit ad disceptandas de Blavia controversias, ab ipsis Vasconiæ optimatibus vocatus (4). Aliquot annis postea, a clero Angliæ legatus est ad regem, ut libertates Ecclesiæ defenderet; jam, anno 1252, in concilium principis admissus fuerat, et anno insequenti, Henricum in Aquitaniam euntem comitatus est (5). Familiarissimus Eduardi et Ricardi, Germaniæ regis, consiliarius fuit, et ab Henrico legatus est in Franciam ad Ludovicum, ut induciæ renovarentur (6). Sed propter divitias et superbiam, electus Wintoniensis in Anglorum odium incurrit, et nomen ac memoriam perosam reliquit.

Alius autem Hugonis decimi filius, Guillelmus Valentiæ et Montiniaci dominus, unus ex optimatibus Angliæ factus, stirpem clarissimam in Anglia edidit. Vix apud regem venerat, quum idibus augusti anno 1247, jubente rege, Joannam ditissimam heredem et filiam Warini Montis Camisii domini in matrimonium duxit (7). Anno eodem, quum Guillelmus militaria arma Londiniis apud Westmonasterium suscepit, omnes milites et Angliæ barones, jussu regis, convenerunt, ut novum militem colerent (8). Duobus annis post, Henricus Guillelmo « honorem Herfordiæ » cum multa pecunia concessit (9), atque eodem tempore, ei « manerium de Newton, et in general tallio quingentas libratas terræ « per annum » dedit (10). Omnes denique terras et comitatum ipsum Pembrokiæ, quæ olim Walterus Marescallus habuerat,

(1) Math, Paris, éd. Luard, V, 227, 229, 240, 241. — (2) Math. Paris, éd. Luard, V. 241. — Calend., rot. pat., I, 26, col. 1. — (3) Rotulorum orig. in curia Scaccarii abbreviatio, p. p. Playford, I, 11, col. 2. — (4) Ch. Bémont, Simon de Montfort, p. 30, note 2. anno 1250. — (5) Math. Paris, éd. Luard, V, 373-374; VI. 283. — Shirley, Royal letters, II. 68-69. — (6) Math. Paris, V, 602, 611, 620, 659, annis 1256-1258. — Ch. Bémont, opus cit., p. 154. — (7) Math. Paris, éd. Luard, IV, 628. Annales Monastici (Dunstapliæ), III, 171. — (8) M. Paris, éd. Luard, IV, 640-644. — (9) M. Paris, éd. Luard, IV, 650. — Éd. Madden, II, 30. — Erant in Anglia tantum 86 honores. Bémont, p. 53. — (10) Calendar. rot. pat., I, 11, anno 1250.

Guillelmo tradidit (1). Præterea, muneribus multis illum donavit : illi custodiam Rogeri, filii Johannis, commisit, quamvis mater Rogeri, pro hac custodia habenda, mille et ducentas marcas regi offerret (2). Ei permisit, ut « boscum de Newton imparcaret in- « fra metas forestæ Southon et quietus esset de vasto » (3). Illi dedit « manium de Bampton cum pertinentiis, et assignavit « feodum mille et ducentarum marcarum ad scaccarium perci- « piendarum quotannis » (4). Mandavit quoque episcopis Norwicensi et Cirencestrensi, abbatique Westmonasterii, decimæ fructuum exactoribus, ut de denariis crucesignatorum, « auctoritate « domini papæ », duo millia et ducentas marcas Guillelmo sine dilatione solverent. Eum deinde donavit, in bello Vasconiæ, custodia et « maritagio heredum David et Isabellis et terrarum » eorum, necnon et quingentis libris sterlingorum « in prima « custodia qua rex frueretur in Angliæ regno » (5). Illi tribuit terram Witham in comitatu Suffolciæ, cujus reditus ad trecentum et quinquaginta marcas perveniebat. Permisit omnibus « hominibus Guillelmi et Johannis uxoris ejus de Hibernia, « Anglia et Wallia, ut secure negotiarentur cum rebus et « mercandisiis suis per totam (Anglorum) potestatem » (6). Itaque, Mathæum Parisiensem vere locutum fuisse putamus, qui Henricum accusat, quod Guillelmum divitiis ornavisset, et inter ditissimos Angliæ optimates illum collocavisset (7). Guillelmus quoque, regis familiaritate quotidie utebatur. Henricus illum comitem in itinere Terræ Sanctæ designavit, et cum eo crucem sumpsit (8). Eum quamvis adolescentem in concilium vocavit (9), et illum secum in Vasconiam adduxit, atque ei multa et gravissima negotia commisit (10). Eduardi, Siciliæ regis, et Ricardi, imperatoris, amicitia fruebatur Guillelmus, et Angliæ rex ipse mandabat, ut Guillelmi conciliis parerent legati et ministri regii, eumque optimatibus potentissimis Anglorum, Gloucestriæ et Leycestriæ comitibus, æquare conabatur (11).

Post Guidonem, Guillelmum, et Aimarum, Galfridus dominus Castrinovi et Jarnaci, in Angliam venerat. Quem Henricus « militem fecerat » apud Taunaium, anno 1242, eumque postea

(1) Calend., rotul. pat., I, 23, col. 1, anno 1250. — (2) Rotul. orig. abbreviatio, p. p. Playford, I, 12, col. 1. — Math. Paris, éd. Luard, V, 92. — (3) Playford, I, 29, col. 2. — Calendar, rot. pat., I, 24, col. 1. — (4) Rôles gascons, n°s 3750 et 2699. Pro dimidia enim parte solvuntur Guillelmo sexcentæ marcæ. — (5) Rôles gascons, I. n°s 3586, 3653, 2427, 2401, anno 1254. — (6) Rôles gascons, I, n°s 3309, 3318, 2530, anno 1254. — (7) Math. Paris, éd. Luard, V, 229. — (8) 6 martii die 1250. M. Paris, éd. Luard, V, 101. — Le livre de Reis de Engleterre, p. 286. — (9) Shirley, II, 68, 69, anno 1252. — Bémont, p. 154. — (10) Rôles gascons, I, 2944, etc. — Bémont, p. 278. — (11) Shirley, II, 114.

in Angliam vocatum beneficiis cumulavit. Primum enim, anno 1251, pontificem romanum Innocentium rogavit, ut Galfrido tribueretur pecunia olim Hugoni undecimo comiti Engolismensi concessa, « de redemptionibus votorum crucesignatorum et de « legatis in provinciis Burdegalensi et Auscensi » factis (1). Deinde illi concessit baroniam Hastingiæ illumque donis locupletavit (2). Ei enim tribuit ducentas libratas terræ, prætereaque trecentas « marcatas », et quatuor cantreda « atque dimidium « in Connacia, et cantredum ac dimidium in Totinone », Hiberniæ pagis, « ad annualem valorem quingentarum librarum », aut trecentas libras sterlingorum quotannis solvendas (3). Illi quoque dederat « in tallio trecentas marcas per annum e scaccario », sai- « sinam manerii de Hamme », manerium Graftonis in comitatu Northumbriæ, ducentas marcas quas regi solverat uxor vidua quædam, « ut se maritare posset », custodiam quinque maneriorum in comitatu Surreiæ, « sicut dominica regis propria » (4). Multa etiam dona in eum conferebat; sic, in Vasconia illi tribuit « ducentas « marcas ad se sustentandum in servicio regis », pretium equorum amissorum solvit, stipendia quinque militibus Galfridi concessit, illum pretio redemptionum captivorum donavit, duos pannos aureos, omniaque necessaria « ad papilliones et tentoria » illi dari jussit, vina, coria et merces alias « ad satisfactionem » illius vendi Burdegala præcepit (5). Multa quoque negotia et munera Galfrido committebantur; anno 1253, in Franciam missus est, ut, cum Guillelmo Calviniaci domino, milites, equos, armaque Turonum urbe pararet, deindeque in Vasconiam exercitum duceret. Burgum et Burdegalam itaque adivit, et legati regis vices explevit. Coram illo tradebantur Henrici litteræ (6), de pace agebat cum Amaneo Labretensi (7), regemque postea Aquitaniam percurrentem comitabatur (8). Eum denique rex in concilium vocaverat (9), et illi senescalliam Vasconiæ, munus gravissimum, commendaverat (10).

Omnes filias Hugonis decimi et Isabellis, Henricus eadem diligenti cura fovebat. Aelesiam, sororem suam, Hugonis filiam, cum fratribus in Angliam venientem, anno 1247, lætissime

(1) Epist. ad decan. et archid. Engolism. Berger, Reg. d'Innocent IV, II, nº 5215. — (2) M. Paris, éd. Luard, V, 205, 229.— (3) Calend., rot. pat., I, 26, col. 2. — Rôles gascons, nºs 2152, 2164, 3813, 3823, 3829, 3832, annis 1253-1254. — (4) Calendar. rot. pat., I, 24, col. 1; I, 29, col. 2. — Rotul. orig. abbreviatio, I, 15. — Rôles gascons, nºs 2741, 3231, annis 1253-1257. — — (5) Rôles gascons, I, nºs 2460, 2970, 3315, 3322, 3301, 3813, 3823, 3017; annis 1253-1254 — (6) Epist. legator. regis., martio 1252-1253, Shirley, II, 76-77. — (7) Bibl. Nat., coll. Moreau, 687, fº 226; decembri 1253. — (8) Bémont, p. 154. — (9) Rymer, I¹, 174. — (10) M. Paris, éd. Luard, IV, 627-628.

acceperat (1). Eodem anno, idibus augusti, eam nobilissimo viro, Johanni Plesseto, comiti Varennæ, tunc adolescenti in matrimonium dedit (2). Qui, unus e præcipuis Angliæ optimatibus habebatur, posteaque comes Surreiæ et Wessexiæ, legatus regis apud Scotos, consiliarius principis fuit, et in concilium baronum vocatus est (2). Aliam sororem Alixem, quam multi eruditi scriptores pro Aelesia habuerunt (3), rex alii optimati collocavit. Anno enim 1253, a Ricardo, comite Gloucestriæ, optimatum Angliæ potentissimo, postulavit, ut filium Alixi in matrimonium daret, eique promisit se in dotem concessurum quinque millia marcarum, pro quibus abbates ditissimi sponsionem dederunt (4). Vere primo igitur, Gilebertus, filius comitis Gloucestriæ, cum patre, et Guillelmo Valentiæ domino, in Franciam conscendit. Sponsalia celebrata sunt cum magno apparatu, et comes spopondit coram Theokesberiæ abbate, legato regis, se undecim millia librarum soluturum, « si se de maritagio retraheret » (5). Isabellim quoque, quam Hugo decimus olim Alfonso Pictavensi desponderat, deindeque in matrimonium Mauritio vel Petro Credonum domino collocaverat (6), rex Angliæ donorum participem fecit. Concessit enim « dilectæ sorori suæ » tunc viduæ centum marcas singulis annis ad scaccarium percipiendas, quamdiu viveret (7). Præterea, illi dedit maneria Hammæ, Waletonæ et Willæ, quæ Petrus Credonum dominus habuerat, atque ei tribuit pro manerio Burnæ sexaginta marcas annui reditus, liberamque warennam in omnibus, facultatemque ea omnia testamento liberis relinquendi (8). Imo, illam anno 1256, in matrimonium dare duci Burgundiæ conatus est (9). Margaritæ, alii sorori suæ, uxorique Aimerici vicecomitis Thoarcensis, princeps Anglorum annuum sumptum constituit; eam enim donavit centum marcis sterlingorum singulis annis percipiendis ad scaccarium, quamdiu viveret, « ad voluntatem suam « inde omnino faciendam » (10). Agatham quoque, filiam Hugonis decimi, uxoremque Guillelmi Calviniacensis, Castri Radulphi domini, summa benevolentia complexus est. Guillelmo maxima munera commisit, illumque copiis in Vasconiam missis præfecit, atque postea Agathæ concessit « ducentas marcas sterlingorum » quo-

(1) M. Paris, éd. Luard, IV, 629; éd. Madden, III, 29. — (2) P. Anselme, Hist. généal. de la mais. de France, etc., III, 79. — Bémont, p. 154. — (3) Inter quos doctissimus vir, L. Delisle, Chronol. hist. des Lusignan, pp. 9-10. — (4) M. Paris, éd. Luard, V, 364-366. — (5) M. Paris, éd. Luard, V, 366. Annales Monastici (Theokesberiæ), I, 151. — (6) L. Delisle, Chronologie historique, etc., pp. 9-10, hunc vocat Mauritium, Rotuli vero Vasconiæ, Petrum. — (7) Rymer, I 1, 278. — Rôles gascons, I, n° 3082, julio 1251. — (8) Rôles gascons, nos 3865, 3868, julio 1254. — (9) Calend. rot. pat., I, 28, col. 1. — (10) Julio 1254, Rôles gascons, n° 3864.

tannis solvendas, « ad vitam suam » (1). Filiam Hugonis undecimi sororemque comitis Engolismensis, Hugonis duodecimi, Mariam, in Angliam vocavit, illamque in matrimonium dedit anno 1253, Roberto, filio et heredi Guillelmi, Ferrariarum domini, Derebiæ comitis. Ei assignavit in dotem centum et quinquaginta marcas quotannis ad scaccarium percipiendas (2), Guillelmoque permisit, ut Mariam manerio Stanfordi in comitatu Northumbriæ donaret (3); sicque, paulo post, Guillelmo defuncto, Maria comitissa Derebiæ facta est (4).

Per decem annos, filii et filiæ comitis Engolismensis, atque eorum ministri aut milites, Anglos omnes superbia avaritiaque vexaverunt. Angli enim Pictavensium cupiditatem exprobrabant, atque regem accusabant, quod semel, anno millesimo ducentesimo quinquagesimo quarto, Pictavenses triginta millibus marcarum, scilicet dimidia parte reditus regni (5), præter terras, custodias, et equos, donavisset (6). Anno igitur 1258, optimates tandem adversus Pictavenses societatem fecerunt, ut « intolerabiles eorum fastus » (7), et superbiam avaritiamque refrenarent. Concilium quoddam instituerunt, quumque rex in illud vocavisset Guidonem, Guillelmum, Aimarum, atque Johannem Varennæ, tanta fuit optimatum iracundia, ut in Parlamento Oxoniensi omnia castra et omnes reditus Pictavensibus eripi statuerint (8). Fratres regis statim Wintoniam fugerunt, quumque in jus vocati, « parium suorum convocationi stare noluissent » (9), Anglia pulsi sunt. Doveram ducti in naves conscenderunt quinta decima die ante kalendas augusti, Bononiam paulo post venerunt, deindeque Pictaviam regressi sunt (10). Tunc, omnia bona quæ antea acquisiverant, aliquot diebus amiserunt; eorum castra atque terræ publicata sunt; ærarium quod in Templo Novo, Londiniis, possidebant, ab optimatibus captum est (11). Constabularius Doveræ cepit tria millia marcarum, quas rex ad « dilectum fratrem » ipsius, Guillelmum, miserat (12), atque

(1) Rôles gascons, I, nos 2496, 2540. — (2) Rôles gascons, I, n° 3897. — (3) 6 febr. die 1353. Excerpta e rotulis finium, p. 156. — (4) Guillelmus decessit ante annum 1254; nam vocatur hoc anno comes quondam Derebiæ. Rôles gascons, I, n° 3897. — (5) Ille reditus ad 60,000 marcarum quotannis perveniebat. Hume, t. IV, p. 64, note T. Hist. d'Angl., trad. française, in-12. Amsterdam, 1765. — (6) M. Paris, éd. Luard, IV, 628. — (7) Annales Monastici (Wawerleiæ), II, 350. — (8) M. Paris, V, 697. — Gerv. Cantuar. Opera, II, 207. — Bémont, 158-161. — (9) Calend., rot. pat., I, 30, col. 2. — Annales Londinienses, éd. Stubbs (Chronicles of the reigns of Edward I and Edw. II), I, 50-51. — (10) Rymer, I1, 374. — M. Paris, V, 699, 701, 710. — (11) M. Paris, V, 704. — (12) Epist. Henrici ad abb. de Waltham, 10 die julii 1258. Rymer, I1, 374.

mille marcas quas Aimarus Dovera reliquerat (1). Guillelmi Valentiæ domini reditus publicati sunt, præter quingentas marcas quas optimates uxori ejus Joannæ restituerunt (2) ; Guidoni « bailliva » Oleris erepta est, et donatio insulæ quam Eduardus illi fecerat, petentibus proceribus, rescissa est (3). Annui sumptus, quos rex affinibus concesserat, lati fuerunt, et « de speciali mandato et « consilio baronum ». Galfrido Vasconiæ senescallia detracta est (4). Præterea, quatuor milites ad pontificem romanum missi sunt, ut Aimarum electum Wintoniensem accusarent, eique diœcesim administrandi jus detrahi postularent (5). Interea, comitis Engolismensis avunculi, omnibus viribus, Henrico opem ferre conabantur. Aimarus a baronibus petierat, « temporalia « episcopatus Wintoniensis sibi restitui », et pontificem romanum rogaverat, ut Velascum capellanum romanæ curiæ in Angliam mitteret. Eduardum, filium regis primogenitum, « a filiali « devotione subtraxerat », et cum eo adversus optimates Angliæ societatem occulte fecerat (6). Jam Aimarum Alexander quartus pontifex, optimatum invitis petitionibus, inter episcopos admiserat, sed paulo post episcopus Wintoniensis Parisius quarta die decembris, anno 1260, diem supremum obiit (7). Alii tamen Lezigniacenses proceres, quamvis rex vetuisset, « ne illi Angliæ « regnum ingrederentur » (8), Angliam mox redierunt. Primum enim, Henricus Guillelmum, Valentiæ dominum, quem Eduardus secum adduxerat, apud se vocavit, illique castra, terras, thesauros, et Herefordiense oppidum restituit (9). Deinde, nova Galfrido et Guidoni dona concessit, eisque amissa bona et officia tradidisse videtur (10). Itaque, Isabellis Credonum domina, hoc ipso tempore, « permaxima necessitate compulsa, summam pecuniæ quam sin- « gulis annis a rege accipere consueverat », sibi restitui postulabat (11). Galfridus, recuperata regis gratia, affines et amicos, sicut antea, principi commendabat (12). Rex Angliæ autem a fratribus suis et affinibus eorum opem sibi ferri petebat ; Galfrido enim, Guillelmoque, et ipsi Hugoni duodecimo comiti Engolismensi, curam optimates Aquitaniæ in societatem Anglorum trahendi commisit. Eos quoque rogavit, ut duo millia librarum

(1) M. Paris, V, 713. — (2) M. Paris, V, 721-726. — (3) Bémont, 167, note 4. — Rymer, I¹, 374, 378, 388. — (4) Rymer, I¹, 418 ; I¹, 374. — (5) M. Paris, V, 708, 739, 747 ; VI, 401-403. — Gerv. Cantuar., II, 201-212. — (6) Shirley, Royal letters, II, 138 ; II, 151 ; septembri 1259-januario 1260. — (7) Shirley, II, 202. — Gerv. Cant., II, 201-212. — Stubbs, Episcopal succession in England, p. 44. — (8) Calendar. rot. pat., I, 32, col. 1, anno 1260. — (9) Ch. Bémont, p. 190. — (10) Calendar. rotul. patent., I, 33, n° 1, annis 1262-1263. — (11) 25 aprilis die 1262. B. N., coll. Moreau, 688, f°s 133-134. — (12) Rymer, I¹, 409-410, anno 1262.

turonensium vicecomiti Turenæ, aliisque militibus et episcopis, « qui ad fidem et homagium regis Angliæ venire proponebant », solverent (1). Quum igitur inter Henricum et Anglorum optimates bellum ortum est, Guido Compnacensis, Galfridus et Guillelmus, regis partes cum summo studio secuti sunt, atque secum ad principis societatem Johannem Varennæ, ipsumque Gloucestriæ comitem, olim procerum fautorem, adduxerunt (2). Hac tempestate, rex Angliæ ab ipso comite Engolismensi auxilium postulavit, atque ad eum nuntium misit, et ab eo petiit, ut « ad succursum « et relevationem status sui cum decenti comitiva veniret, et « sub omni festinatione Angliam accederet ». Comes vero, quem nuntius prope Carnutum urbem invenerat, promisit se post exitum litis, quam Leycestriæ comitissa illi intenderat, in Pictaviam « cum omni festinatione reversurum et festinaturum ad « veniendum ». « Si vero, inquiebat, adventus esset valde necessarius, ita quod res non posset sine me finem sortiri prosperum, « rogo excellentiam vestram, quatinus istud sine diffugio mihi « intimet, ut accelerem interim motum et adventum » (3). Antequam Hugo duodecimus proficisceretur, rex Angliæ in pugna acerrima apud Lewes profligatus est; Guido, Guillelmus et Galfridus, necnon et Johannes Varennæ et Robertus Derebiæ comes, qui prælio adfuerant, in Franciam aut in Walliam fugerunt (4). Tunc Guillelmi Valentiæ, comitisque Varennæ, et aliorum Pictavensium terræ publicatæ sunt; custodia castrorum Guillelmi, uxori ejus erepta est, uxorque ipsa « ad aliquem locum reli« giosum recedere » coacta est. Castra et possessiones Roberti, Derebiæ comitis, Engolismensis comitis leviri, « in manu regis « saisita sunt, nam in curia accusatus, judicium exspectare non « ausus fuerat » (5). Sed paulo post, anno 1265, Guillelmus et Johannes aliique patria exsules, Angliam rursus adeunt, optimatesque « requirunt de liberatione terrarum suarum », atque societate cum Eduardo filio regis facta, Leycestriæ comitem apud Evesham profligant (6). Pictavenses victoria usi sunt; atque in eos, præcipueque in Guillelmum, Eduardi principis amicissimum, rex beneficia rursus contulit. Bona enim Guillelmo restituta sunt, atque terræ multæ in Hibernia, et « quamplurima maneria » in variis comitatibus, præcipueque castrum Wintoniense, concessa

(1) Shirley, II, 240; epist. regis ad comitem Engolism., 5 febr. 1263. — (2) Gerv. Cantuar., II, 216. — (3) Shirley, II, 317; hanc epistolam anno 1267 scriptam fuisse putat; nos vero circa annum 1264. — (4) 14 die maii 1264. Rishanger, p. 44. — Annales Monastici, IV, 152, 452, 235, 160. — Gerv. Cant., II, 237. — (5) Calendar. rotulorum patentium, I, 35, col. 1; I, 37, col. 1 et 2. — (6) Anno 1265. Calendar. rotul. patent., I, 37, col. 1. — Shirley, II, 282-288.

fuerunt (1). Officia gravissima ei committuntur; mittitur enim in Franciam « de negotiis expediendis super facto pacis », et anno 1268, cum Eduardo principe cruce sumpta, copiis Anglorum in octava sacra expeditione præficitur (2). Tunc quoque, Galfridus et Guido Compnacensis, et Mauritius Credonum, Isabellis filius, et Maria, comitissa Derebiæ, comitis Engolismensis soror, Guidoque ejusdem comitis frater, eorumque milites, beneficiis et donis regis Angliæ iterum usi sunt. Guillelmo Calviniacensi, domino Castri Radulphi, feodum ducentarum marcarum e scaccario percipiendarum restituitur (3); sicque, dum Henricus vixit, comites Engolismæ omnesque Lezigniacensis gentis affines, magis Angliæ quam Franciæ studiosi visi sunt. Propter hanc cum Anglorum rege societatem, gens Lezigniacensis Francorum principibus suspecta erat. Ipsi enim Angliæ regi, aliisque Anglorum optimatibus, comitibus Pembrokiæ, Varennæ, Derebiæ, Gloucestriæ affines facti, comites Engolismenses in Aquitania et in omni Gallia Occidentali, Anglis opem maximam ferre poterant. Inde Francorum regi suspicio oriebatur. Adde quod multi Franciæ optimates comitibus Engolismæ affinitate jungebantur. Domini enim Pontis et Brageraci, qui Santoniæ præcipui proceres habebantur, Ranconiique optimates, filias Hugonis decimi et Hugonis duodecimi in matrimonium duxerant (4). In Pictavia, cujus non minimam partem Lezigniacenses aut eorum fratres vel consanguinei possidebant, comites inter affines numerabant vicecomites Thoarcii et Castri Radulphi, dominos Bellevillæ, Belverii et Quimiquerii (5). In Andegavia et Britannia atque Normania, propinquitate cohærebant dominis Credonum, optimatium Andegaviæ potentissimis, vicecomitibus Castribriantis, Pratellorum dominis (6). Sed, eorum firmissimus et præstantissimus socius fuit comes Britanniæ. Jam enim circa annum 1238, Hugo undecimus in matrimonium duxerat Yolendim, filiam Petri Drocensis comitis, qui olim Britanniam administraverat. Deinde, Hugo duodecimus nupserat Joannæ, Fulgeriarum dominæ, sorori Joannis Britanniæ comitis et Richemontis domini, Henricique regis Angliæ generi (7). Itaque, comites Engolismenses,

(1) Shirley, II, 311; II, 345. — Calendar. rotul. patent., I, 42, col. 1. — (2) Rymer, I, 811-812, 1re édit.; Annales Monastici, II, 109, 376; IV, 218, 459. — (3) Calendar. rotul. patent., I, 38, col. 2; I, 39, col. 1; I, 40, col. 2; I, 42, col. 1. — (4) Isabellis, Hugonis X filia, uxor fuit domini Ranconii: Yolendis, Hugonis XII filia, in matrimonium duxit dominum Pontis. — (5) Margaritam et Agatham, filias Hugonis X, et Isabellim, filiam Hugonis XI, in matrimonium duxerant vicecomes Thoarcensis, vicecomes Castri Radulphi, et dominus Bellavillæ. — (6) Isabellis et Margarita, filiæ Hugonis X, Yolendis, filia Hugonis XI, dominis Credonum et Pratellorum, atque vicecomiti Castribriantis nupserant. — (7) Rymer, I², 476.

ducis Britanniæ, regisque Angliæ, multorumque optimatium Franciæ et Angliæ affines facti, Francorum principi in Occidentali Gallia periculum quoddam inferre videbantur. Horum optimatum amicitia et propinquitate freti, et Aquitaniæ aditus servantes, quamvis a rege Franciæ observarentur et antiquæ potestatis partem amisissent, invidiam tamen Ludovico et Alfonso Pictavensi commovebant. Quid mirum, si post Ludovici mortem, reges Franciæ omni ratione comitum Marchiæ et Engolismæ auctoritatem imminuere et possessiones consequi conati sunt.

PARS QUARTA.

DE HUGONIS TERTIIDECIMI ET GUIARDI, ULTIMORUM COMITUM VITA; QUOMODO REGES ANGLIÆ ET FRANCIÆ ERGA ILLOS SE GESSERINT.

(1270-1308.)

Caput I. De Hugone tertiodecimo; quid egerint erga illum reges Franciæ.

Eodem tempore, quo rex Franciæ diem supremum obiit, Hugo decimus, comes Engolismensis, quoque e vita decessit. Antequam comes ille crucesignatus Africæ iter susciperet, testamentum fecerat « in vigilia Purificationis beatæ Mariæ » februario mense, anno 1270. Heredem et successorem constituit Hugonem filium suum primogenitum; filiis ipsius, Yolendi, Mariæ et Isabelli pro dote pecuniam quamdam quotannis solvendam assignavit; Guiardo vero, natu minori filio, mille libras annui reditus in castro et castellania Archiaci ponendas indixit; uxori denique ipsius Joannæ, Fulgeriarum dominæ, dotis ratione, castrum Agedunum in comitatu Marchiæ tribuit. Tutelam autem heredum et terrarum administrationem, Galfrido, avunculo suo, Castrinovi et Jarnaci domino, commisit; si autem Galfridum « mori contingeret », præcepit ut Yolendis, mater ipsius, uxor vidua Hugonis undecimi, aut Guido frater ejus, dominus Coyeci et Praheci, hoc officio fungerentur (1). Sed, regis Franciæ legati, comite Engolismensi defuncto, sibi oblatam esse occasionem ad comitatum occupandum, arbitrati sunt. Itaque Petrus Salicium, miles, senescallus Petragoricensis, castrum Engolismense et omnem provinciam cepit, « pro securitate terræ et defectu hominis », et cives comitatus coegit, ut regi Franciæ fidem obligarent. Joanna igitur, Fulgeriarum domina, uxor vidua Hugonis duodecimi, conquesta est, pro se et pro liberis ejus, apud regis curiam, atque ab ea petiit, ut civitas a senescallo male parta ipsi restitueretur, « cum nun- « quam alias neque rex neque alius pro eo juramentum ibidem « recepisset seu habuisset ». Philippus rex, habito consilio,

(1) Testamentum Hugonis XII; in vigilia Purificationis... anno 1269-1270. Arch. Nat., J. 407, n° 4.

« juramentum hujusmodi revocari, et irritum esse ac nullum « voluit ». Præterea « ad instantiam comitissæ, præcepit senes- « callo prædicto quod in comitatu ipsius, non teneret servientes « suos residentes, nec cognitionem suam de suis subditis impe- « diret, nec de emendis pro facto armorum aut quibuscumque « aliis justiciis in terra ipsius se intromitteret, nisi per ressor- « tum, in defectum comitissæ prædictæ » (1). Sic, comitatus Engolismensis, Joannæ et Hugoni filio ejus restitutus fuit. Paulo post, comitissa Engolismæ, anno 1272, Philippum tertium iter per Galliam Occidentalem facientem, Compnaco, vicesima septima februarii die, hospitio accepit (2). Deinde, quum rex Franciæ adversus comitem Fuxensem bellum gessit, a comitissa Marchiæ, Turonum urbem et Appamæum missi sunt milites decem, inter quos erant Bertrandus Confluentis, Bertrandus Crecii, Guillelmus Cabanesii domini, ut cum exercitu Francorum se jungerent (3). Tribus aut quatuor annis, Joanna Fulgeriarum tutela functa est (4), sed circa annum 1275 hoc munere se abdicasse videtur. Tunc Hugonem tertium decimum Philippus apud se vocavit, illumque in regum Franciæ partes trahere conatus est. Comes enim Engolismæ et Marchiæ, unus ex duodecim regni magnatibus habebatur (5), et cum ducibus Aquitaniæ aut Burgundiæ, vel Britanniæ comite fere æquandus erat. Itaque, rex, mense augusto, anno 1276, Hugoni in matrimonium dedit Beatricem, filiam Burgundiæ ducis, jussitque ut Parisius connubium celebraretur (6). Quo matrimonio comes Marchiæ, affinis factus est comitibus Campaniæ et Catalaunensium, Borboniique dominis (7) et vicecomitissæ Lemovicensi, Margaritæ, Beatricis sorori (8) quorum studium erga Francorum regem notissimum erat. Præterea, dux Burgundiæ, pater comitissæ Marchiæ, et Robertus, frater ejusdem Beatricis, amicissimi Philippi tertii semper fuerunt, et Beatrix, nomine amitæ sive materteræ ipsius reginæ Franciæ, Mariæ, gloriari potuisset (9). Quapropter, Hugo tertiusdecimus dehinc in omnibus negotiis et temporibus, Francorum partes secutus est, et regi Franciæ fideliter operam dedit. Nonnullis diebus post connubium Parisius

(1) 24 die maii 1271. Boutaric, Actes du Parlement, I, nos 1690-1691. — Olim, I, 854-855, n° 8. — *Ibid.*, 1057, note 127. — L. Delisle, Essai de restitution, etc., p. 723 A (loco citato). — (2) Mansiones et itinera Philippi tertii. Hist. de France, XXI, 424. — Langlois, Essai sur le règne de Philippe le Hardi, p. 58. — (3) Historiens de France, XX, 542 C. — La Roque, Traité du ban, pp. 34-35. — (4) Anno 1275, tutricis nomine, Joanna homagium fecit episcopo Engolismensi pro feodo vicecomitali Rupis Fulcaudi. Gallia Christiana, II, 1010. — (5) Ch.-V. Langlois, opus citat., pp. 207 et 433. — — (6) Anonymum S. Martialis Chronicon, éd. Duplès-Agier, p. 174. — Hist. de France, XXI, 803. — (7) Ch.-V. Langlois, opus cit., p. 214. — (8) Anon. S. Martialis Chronicon, loc. cit. — (9) Ch.-V. Langlois, opus cit., p. 24.

celebratum, comes Engolismensis, septembri mense, Philippum euntem ad Navarræ exercitum, Engolisma excepit (1). Postero anno, Hugo Lutetiam venit, et cum aliis optimatibus subscripsit petitioni, qua rex a pontifice romano Nicolao postulavit, sibi tribui vectigal de bonis ecclesiasticis percipiendum, ut bellum sacrum susciperet (2). Conciliis Bituricensi et Parisiensi de negotiis Castellæ et Aragoniæ vocatis, forsan comes Engolismæ adfuit (3). Pro certo referre licet, Hugonem et ejus fratrem Guiardum, cum militibus Engolismensibus et Pictavensibus, regem Franciæ Petro Aragoniæ principi bellum inferentem, comitatos fuisse (4). Illis traditi sunt apud Narbonem Martium et Geronam commeatus (5), et cum aliis proceribus, Geronæ obsidioni adfuerunt. Quinta decima die augusti, anno 1285, comes Engolismensis cum Radulfo Nigello, Franciæ constabulario, Petro Aragoniæ regi insidias paravit, in quibus rex graviter vulneratus est (6). Philippo tertio defuncto, quamvis Philippus quartus optimatum gratiam sibi conciliare non conaretur, nunquam tamen Hugonem a Franciæ regis partibus discessisse putamus. Mense martio enim, anno 1286, comes regem euntem in Vasconiam ad Tarbellorum Aquas, Engolisma libenter accepit (7). Rex igitur comiti Engolismensi opem tulit adversus Almauricum Montisfortis et Eduardum, Anglorum principem, illique permisit, ut, post mortem Guidonis, castellaniis Compnaci, Merpini et Archiaci, quas Almauricus et Eduardus sibi vindicabant, potiretur. Postea curia regis, actionem ad damna sarcienda in Eduardum ab Hugone intentam, admisit, et de his damnis, inquisitionem fieri jussit. In bello inter Eduardum et Philippum commisso, e documento quodam nuper edito, Hugonem partes Francorum secutum fuisse scimus. Anno enim 1295, comes Engolismensis, Carolum Valesium, regis Franciæ fratrem, et Radulfum Nigellum constabularium, adversus Anglos in Vasconiam euntes, cum militibus comitatus est (8). Angliæ rex ad partes anglicas comitem trahere nequidquam conatus est. Anno 1297, quum comes testamentum fecit, Philippi amicitiam servavisse videtur, nam regi curam ultimas voluntates exsequendi committit. Duobus annis post, comes Marchiæ

(1) Mansiones et itinera Philippi tertii. Hist. de France, XXI, 427. — Langlois, opus cit., p. 106. — (2) Ch.-V. Langlois, opus cit., p. 289. — (3) *Ibid.*, p. 290. — (4) Martio-octobri 1285. — (5) Comptes de Jehan d'Aups. Hist. de France, XXII, 677 e et 703 k (pro 1738 libris). — (6) G. Nangiac, Gesta Philippi tertii; ejusd. Chronicon. Hist. de France, XX, 534 d, 570 d. — Contin. Gir. de Fracheto, *ibid.*, XXI, 60. — Chroniq. anonyme, *ibid.*, XXI, 101 c; Guiart, *ibid.*, XXII, 215 d. Cf. Ch.-V. Langlois, p. 165 et suiv. — (7) Mansiones et itinera Phil. IV. Hist. de France, XXI, 430. — (8) Mémoire anonyme sur la guerre contre l'Angleterre, p. p. Boutaric. Notices et extraits des Mss., XX², 123-129.

Parisius venit, rogante rege, et cum aliis optimatibus promisit se curaturum, ut servaretur lex qua Joannæ reginæ tutela regnorum et filiorum regis, si forte rex e vita decessisset, commendabatur (1). Anno 1301 eidem regi, pro quibusdam debitis, Chilliaci et Longigemelli terras in Parisiensi pago concessit (2). Insequenti anno, jubente rege, comes mercatoribus permisit, ut libere « irent « et commeatus in Flandriam ad exercitum Francorum defer- « rent (3) ». Præterea bello adversus Flandrenses et Corteriacensi pugnæ interfuit, nam primum pro stipendio, secunda die septembris, tria millia librarum, deinde octobri mense, mille libræ illi concessæ fuerunt (4). Exercitu dimisso, mense octobri, eodem anno 1302, comes Engolismam rediit. Quamvis clarissimus et valde eruditus vir L. Delisle, eum hoc ipso anno decessisse putaverit (5), e nonnullis documentis patet Hugonem adhuc anno 1303 vixisse. Regi enim Franciæ adversus pontificem romanum Bonifacium jurgio contendenti, comes Engolismæ sucurrit. Itaque, aprili mense, cum optimatibus regni subscripsit epistolæ quam Philippus ad pontificem misit, ut illius consilia vituperaret et concilii convocationem exspostularet (6). Clero quoque et monachis Engolismensibus et Compnacensibus, decano atque capitulo Engolismæ, cœnobiis Coronæ et Nantolii persuasit, ut Philippo regi appellationem interponenti auxilium ferrent, et ad concilium provocarent (7). Vicesima prima die mensis augusti, cum affinibus ejus, Guidone, Guiardo, Reginaldo Pontis domino, comes Engolismensis ad exercitum vocatus est. Itaque quibusdam peditibus et equitibus comitatus, Atrebatum urbem, prima die septembris, venit (8). Deinde Engolismam rediit, ibique circa festum Omnium Sanctorum, anno 1303 decessit, atque in ecclesia fratrum Minorum Engolismensium sepultus est (9). Comitatus Engolismæ et Marchiæ per triginta atque tres annos administraverat, neque unquam a fidelitate regibus Francorum debita discessisse videtur.

Attamen, quamvis principibus Franciæ semper deditus fuisset, comes Engolismensis auctoritatem imminutam et jura tentata viderat. In magnis angustiis versatus est, sive propter litium multi-

(1) Anselme, Hist. généal. de la maison de France, III, 80. — (2) Dupuy, Traité des droits du roi, p. 759. — (3) Arch. hist. du Poitou, XIII, pp. 2-3, nº 184. — (4) Anselme, III, 80, se vidisse apochas testatur. — (5) L. Delisle, Chronologie historique des comtes de la Marche, p. 17 (Soc. arch. de la Charente). — (6) Dupuy, Preuves du différend, p. 90. — Sismondi, Hist. des Français, IX, 90. — (7) Septembri 1203 ; reperiuntur appellationis scripturæ in Arch. Nat., J. 488, nº 594 ; J. 489, nºs 651, 680, 687. — (8) Litteræ regis, etc., 21 augusti die 1303. Arch. hist. du Poitou, XIII, 10, nº 192. — (9) Johannis a S. Victore, Excerpta e Memoriali historiarum. Hist. de France, XXI, 642 bc, verum exitus tempus indicat. Cf. Ger. de Fracheto Contin., *ibid.*, XXI, 22 h. — Chroniq. de Saint-Denis, *ibid.*, 675 b.

tudinem, sive propter injurias et molestias a ministris regum Franciæ sibi illatas. Primum enim, Philippo tertio et Philippo quarto regnantibus, multæ lites Hugoni tertiodecimo intentæ sunt. Affines, optimates, ipseque princeps Francorum cum comite Engolismensi de possessione terrarum sæpissime certabant, et comes de re eadem cum aliis optimatibus et rege ipso in jus disputabat. Patre comitis vix defuncto, anno 1271, Isabellis, amita Hugonis tertiidecimi, filiaque primogenita Hugonis undecimi, atque uxor Mauritii Bellavillæ domini, a curia omnes terras defuncti Hugonis duodecimi, scilicet comitatus Engolismæ et Marchiæ, sibi tribui petiit, et « tanquam primogenita ad homagium regis se admitti » postulavit. Curia tamen illam ad homagium regis admitti non licitum esse, quoniam in dotem « aliquam porcionem terrarum patris et « matris » recepisset, et Joannam Fulgeriarum autem, uxorem viduam Hugonis duodecimi, pro Hugone tertiodecimo, cujus tutela fungebatur, fidem regi præstare posse judicavit (1). Sed comes Engolismensis, fratri suo Guiardo concedere « in appanamentum, « ratione freyreschiæ suæ » coactus est, feodum vicecomitale comitatus Engolismæ, quod castro Rupe Fulcaudi et aliis quamplurimis parochiis circumvicinis constabat (2). Neque Guiardus contentus fuit hoc appanamento, sed comitem Marchiæ in curiam vocavit anno 1298, atque ab illo « saisinam medietatis terræ et « hereditatum » sibi dari petiit; curia vero, ad concedendum mille libras Guiardo « de dicto appanagio » debitas, comitem coegit (3). Itaque, comes nempe pro illis mille libris, Archiaci castellaniam in Santonia fratri assignavit. Antea, Helias Rudellus, dominus Pontis, maritus Yolendis, Hugonis sororis, postulaverat a comite quingentas libras terræ sibi assignari, nomine uxoris ipsius. Anno igitur 1283, judices regis præceperunt, ut quotannis quingentæ libræ ab Yolendi perciperentur, de Fulgeriarum reditibus, jusseruntque baillivo Constanciensi, ut terra illa Yolendi traderetur (4). Interea, comitissa Leycestriæ defuncta, Almauricus Montisfortis, filius et heres comitissæ, capellanusque sedis apostolicæ factus (5), feodum olim matri concessum obtinuit. Quod ripas Carentoni fluminis, minagiique domum, « pedagiumque, et « costumam salis apud Engolismam », Garennæque silvam, « molendinum, villas, vineas apud Tolvoram, et varios census in « parochiis circumvicinis » continebat (6). Ei quoque Philippus

(1) Circa festum Omnium Sanctorum, anno 1271. Olim, I, 872. — Boutaric, Actes du Parlement, I, nº 1744. — (2) Homagium Guidonis, citat. a Gallia Christiana, II, 1010. — (3) Boutaric, Actes du Parlement, I, nº 928. — (4) Olim, II, 230, nº 10. — Boutaric, Actes, I, nº 2494. — (5) Rymer, II, 144; bulla pontificis Nicolai IV, anno 1280. — (6) Quid fuerit feodum illud, primum novimus e quodam documento inferius citato. B. N., coll. Moreau, 690, fº 81.

tertius concessit, ut portum faceret « in riparia subtus Engolis-« mam, ubi altam justiciam » Almauricus « se habere dicebat » (1). Almauricus enim, qui captus fuerat a rege Angliæ, dum sororem in Walliam duceret, et arcta custodia inclusus (2), deindeque rogante romano pontifice liberatus (3), Franciam venerat et feodum quod mater habuerat, sine controversia occupaverat. Sed, partem quoque urbis et comitatus Engolismensis ab Hugone petivit, et eum coegit, ut pactionem faceret, litemque judicandam committeret duobus militibus. Simoni Beaudemet et Petro Engery, qui Guidonem, Compnaci dominum, si necesse esset, ad disceptandum vocarent, et causam ad curiam regiam deferrent, si nihil de re judicare possent (4). Quæ fuerit arbitrorum aut judicum sententia, nescimus. Sed postea, anno 1288, Almauricus cum Hugone rursus in jus certavit, de successione Guidonis Compnacensis. Curia vero regis, « auditis partium rationibus », præcepit, ut, « non obstantibus propositis a dicto Almaurico, comes reciperetur « in homagium de castris Compnaci, Merpini et Archiaci » (5). Rex Franciæ ipse comitem Engolismensem in jus vocavit, atque ab eo petivit castellaniam Sanctæ Severæ in Bituricensi pago sibi tradi (6). Antea jam, capitulum Remense postulaverat ab Hugone tertiodecimo, et a Guidone avunculo comitis, et a Petro Pratellorum domino, qui in matrimonium duxerat Hugonis undecimi filiam, ut, viginti libras terræ olim ecclesiæ Sancti Remigii concessas, sibi tribuerent (7). Comes Engolismensis quoque optimatibus lites intendebat. Diutissime enim, cum duce Burgundiæ, comite Catalaunensi, aliisque leviris ejus in jus certavit, de dote Beatricis uxoris ipsius, sororisque ducis Roberti secundi (8). Judices liti inceptæ anno 1276, finem non imposuerant anno 1292, nam Hugo et Beatrix, illo tempore, castrum Montembarri et « eschaetam » terræ dominæ Montisregalis sibi vindicabant (9). Paulo antea, maximam pecuniam comes ab Eduardo Angliæ rege sibi solvi postulabat, indeque orta est lis nova, quæ novas molestias comiti exhibuit. Quibus litibus innumeris judicandis, non solum sumptus magni exhauriebantur, sed etiam libertas comitis imminuebatur, et ejus auctoritas frangebatur. Detrimentum quoque gravissimum comiti afferebant contentiones cum clero, injuriæ et molestiæ a ministris regum ei illatæ, leges et præcepta a regibus edicta. Primum, ani-

(1) Julio 1281. Babinet de Rencogne, Bulletin de la Soc. hist. et arch. de la Charente, 3e série (1860), t. Ier, p. 40. — (2) Chroniq. de Saint-Martial, p. 175, éd. Duplès-Agier. — (3) Rymer, II, 178, 188, 192, 197. — B. N., coll. Moreau, 689, fo 169, anno 1282. — (4) Arch. Nat., J. 270, no 20. — (5) Novembri 1288, Olim, II, 283-284. — Boutaric, Actes, I, no 2657, in quo legendum Archiacum pro Aulniaco. — (6) Boutaric, I, nos 2306, 2560. — (7) Anno 1274, Olim, II, 255. — (8) Ch.-V. Langlois, pp. 214-215. — (9) Boutaric, I, nos 2766, 2976.

madvertere licet Hugonem, in omnibus litibus, quas clerus comiti intendit, semper causa cecidisse. Per viginti annos et amplius, cum priore Grandimontis (1) de justitia Montismaurilii coram judicibus regiis certavit (2), neque jus ejus curia admittere voluit. Anno 1287, petentibus monachis cœnobii Saviniacensis. Cisterciensis ordinis, judices comitem damnaverunt ad reditum annuum decem librarum turonensium, in feria Montis Martini, illis assignandum, eumque sic coegerunt, ut testamentum Yolendis comitissæ Engolismensis defunctæ exsequeretur (3). Aliquot annis post, mulcta Hugoni indicitur, in quadam lite, quam monachi et custos cœnobii Karoffensis illi intulerant (4). Februario mense, anno 1301, actio instituitur in eum ab abbate et capitulo Doratensi, de justicia urbis hujus, rursusque damnatur comes (5). Antea in judicium adductus, propter injurias illatas prioribus Botavillæ et Burgi, bis a curia regis condemnatus fuerat (6), et justitiam Mosnaci, priori Botavillæ tributam, amiserat (7). Judices regis episcopo Engolismensi, Guillelmo, Blaviæ domino, et clero hujus urbis, de monetarum comitis mutatione conquerentes, auxilium quoque tulerunt. In omnibus igitur negotiis, et variis temporibus, reges Franciæ clerum magnum adjutorem habuerunt, et paulatim, clericis opem eis ferentibus, comitis auctoritatem imminuerunt.

Præterea, jura ipsa quæ comes ad se pertinere, ut dominus comitatuum, putabat, reges et eorum ministri quotidie invadebant. Philippus tamen tertius modum quemdam in optimatum potestate deprimenda adhibuit, nam anno 1275, comiti Marchiæ et quibusdam aliis proceribus jus vectigal quoddam percipiendi, in feodis a clero vel a plebeiis acquisitis, concessit (8). Jus tamen mutandi monetas, quod comes Engolismensis sibi vindicabat, nunquam rex admittere voluit. Multi quidem proceres, inter quos erant dux Burgundiæ et comes Britanniæ, monetas sæpissime mutabant (9), et comes Marchiæ exemplum illorum secutus, bis, anno 1280 et anno 1282, « monetam suam in deteriorem « renovaverat » (10). Itaque, Guillelmus episcopus Engolismensis, capitulum et clerus urbis, conquesti sunt « quod comes « pluries mutaverat monetam suam et eam fecerat deteriorem « solito in pondere et lege ». Curia regis comitem in judicium

(1) Grandmont, commune de Saint-Sylvestre, arrondissement de Limoges. — (2) Quod refertur in pactione quadam, anno 1310 facta. Arch. Nat., J. J. 45. — (3) Boutaric, I, nº 2595; nov. 1287; in quo legendum Yolendis pro Isabelli. — (4) Olim, III, 52, anno 1300. — (5) Boutaric, II, nº 3088. — (6) Annis 1279-1295, Boutaric, I, nºs 382 et 884. — (7) Anno 1298, Boutaric, I, nºs 884-923. — (8) Ch.-V. Langlois, Essai sur le règne de Philippe le Hardi, pp. 207 et 433. — (9) Langlois, *ibid.*, p. 358. — (10) Anonymum S. Martialis Chronicon, éd. Duplès-Agier, pp. 176-177.

vocatum, et affirmantem sibi jus esse « mutandi, meliorandi « et deteriorandi monetam suam », vetuit, ne amplius « eam « deteriorem faceret » (1). Philippo tertio defuncto, injuriæ comiti Engolismensi illatæ creverunt, nam Philippo quarto regnante, jura optimatum quotidie tentata sunt. Non solum monetæ regis procerum monetis anteponuntur, sed etiam regem dominum omnium bonorum et terrarum regni, jurisperiti proclamant. Itaque, optimates coguntur aurum et argentum ad thesaurum regium deferre, sicque, rege jubente, anno 1302, Hugo tertius decimus, cum affinibus ejus, Galfrido et Aimaro, argentea vasa regi tradere cogitur (2). Auctoritas quoque curiæ regiæ augetur, libertas vero et potestas judicum comitis Marchiæ imminuitur. Clerus sæpissisme a judicibus comitis ad regis judices provocat, et milites atque cives, fereque omnes subditi Hugonis, clericorum exemplum sequuntur. Sententiæ, a judicibus comitis latæ in curia regia reformantur, quamvis æquæ videantur. Ita, anno 1291, quum Iterius quidam, Turris Albæ dominus, peteret a regiis judicibus judicium, quod Hugonis ministri tulerant, temperari, curia illum merito ac jure damnatum fuisse confessa est, nam « corpus et bona Iterii comiti tradi » præcepit, sed jussit quoque, ut Iterio « daretur tempus ad transfretandum, quod « nisi faceret comes, curiæ liceret circa hoc remedium apponere « quale videret apponendum » (3). Anno 1302, mense martio, quamvis senescallus Santoniæ comiti Engolismensi permisisset, ut castrum et castellaniam Montis Morelli occuparet, judices regis hæc bona cuidam Isabelli Fayæ dominæ tradi mandaverunt (4). Optimatibus olim quoque jus erat bellum cum inimicis gerendi ; Philippus quartus prohibuit ne proceres inter se bellarent. Quapropter, Hugonem coegit « in pleno parlamento, *assecurare* de « se et suis » quemdam Alaudium, Montis Andronis dominum (5). Nonnullis annis post, quum comes Engolismensis vicecomiti Lemovicensi bellum intulisset, curia regis, « propter gravamina, « damna, armorum injurias, portamenta armorum, violentias, « combustiones et excessus in terra vicecomitis Lemovicensis et in terris Galfridi Pontis facta », Hugonem decem millibus librarum turonensium regi solvendis damnavit. Præterea, illi edixit alias mulctas, unam centum et decem librarum, quatuor militibus tribuendarum, aliam mille et septingentarum librarum urbi Riperaco tradendarum (6). Senescalli, præpositi, aliique regis ministri

(1) Olim, II, 172-173. — Boutaric, Actes du Parlement. I, n° 2319, anno 1281. — (2) Ordonnances des rois de France, I, 347, note C, 25 die augusti 1302. — (3) Olim, II, 325, novembri 1291. — (4) Boutaric, Actes, II, n° 3163. — (5) Olim, II, 343. — Boutaric, I, n° 2810, novembri 1292. — (6) Boutaric, I, 462, n° 927, anno 1298.

libertati comitis quotidie minabantur, administrationem observabant, et terras atque jura illius invadebant. Jam, post Hugonis duodecimi mortem, senescallus Petragoricensis Engolismam occupaverat, et ad homagium regi præstandum cives subegerat. Postea, baillivus Bituricensis, castellania et castro Sanctæ Severæ, quæ ad domanium principis pertinere dicebat, potitus est, et sex annis elapsis, post longam inquisitionem, tandem comiti Marchiæ illa restituere coactus est (1). Castra quoque inspiciendi jus sibi vindicabant senescalli, et curia jubente, illud obtinuerant. Anno igitur 1299, quum Petrus Bechea, comitis Marchiæ serviens, per vim aditum denegavisset præposito cuidam regio, Albussionem adeunti, judices regis mandaverunt baillivo Arverniæ, ut hunc servientem Parisius duceret, et illum in Castelleti carcerem includeret (2). Per idem tempus, quum Johannes Sancti-Dionysii, Pictavensis senescallus, quædam claustra, in urbe Daurato, quæ comes Marchiæ effregerat, refecisset, quumque comes senescallum in curiam vocavisset, dammatus est Hugo, et absolutus fuit regis minister (3). Eadem tempestate, quum Guiardus, Hugonis frater, in Archiaci castellania proclamasset, « ne quis extra dictam castellaniam, frumentum, vinum vel « aliud quodcumque deferret », quumque Santoniæ senescallus, illud edictum rescidisset, atque Guiardum, ejusque baillivum et præpositum, qui servientem regis verberibus acceperant, in judicium appellavisset, judices Guiardo mulctam quingentarum librarum principi solvendarum irrogaverunt, et ministros illius in Castelletum Parisiensem duci, jusserunt (4). Ita, paulatim crescente ministrorum regis audacia, comitis Marchiæ et Engolismæ potestas imminuebatur; legibus principis parere et mandata regis exsequi cogebatur.

Caput II. Regum Angliæ apud comitem Marchiæ gratia imminuitur.

Dum Franciæ principum auctoritas apud comitem Engolismensem quotidie augebatur, regum Angliæ apud Hugonem gratia decrevit. Henricus tertius, qui Lezigniacensis gentis benevolentiam et studium beneficiis sibi conciliare conatus erat, decessit enim anno 1272, inque ejus locum successit Eduardus. Ille princeps, sapientia, prudentia et reipublicæ scientia insignis, Anglorum commodis et libertati consuluit, nec in externos optimates dona contulit. Attamen, quosdam comitis Engolismensis clientes vel affines, apud se servavit, illosque præmiis devincere nisus est. In primis, patruum magnum Hugonis tertiidecimi, Guillelmum, Valentiæ, Ranconis et Montiniaci dominum, Pembrokiæ comitem, apud se consiliorum quasi ministrum semper habuit.

(1) Olim, II, 167. — Boutaric, I, nos 2306, 2560, 1280-1286. — (2) Boutaric, II, no 3031, novembri 1299. — (3) Olim, III, 52. — (4) Olim, III, 99. — Boutaric, II, no 3182, 31 martii die 1302.

« Satis fidelis enim Guillelmus Angliæ regno fuit, ait auctor Annalium Dunstapliæ, postquam ad bellum de Lewes exulatus « (fuerat) et reversus » (1). Cui Eduardus multa dona largitus est ; illi custodiam castri Kilgaran et terræ Sancti Clari (2), castrum et villam Sancti Albani (3), atque, post mortem Eschivati Cabanesii, comitatum Bigorræ in Francia concesserat (4). Magna eidem et ardua negotia commisit ; illum cum copiis Anglorum in Aquitaniam misit ad occupandam Lemovicum urbem et sacramentum civium accipiendum (5). Postea, Guillelmo cura committitur Agennensem provinciam a Philippo tertio restitutam administrandi; et illi mandat Eduardus, ut omnes terras, quæ ei tradentur in diœcesibus Caturcensi, Petragoricensi et Santonensi, accipiat (6). Deinde Guillelmus ad Castellæ regem legatur, ut Francorum artibus adversetur (7). Bello inter Philippum et Eduardum incepto, copiis Anglorum præficitur, atque iterum Lemovicensem urbem capit (8). Decessit fidelis ille comes Pembrokiæ, Westmonasterio, idibus julii, anno 1296 (9). Cujus filius, Ademarus, quamvis pro castellaniis Montiniaci, Valentiæ et Ranconis, Franciæ regi fidem deberet, et in matrimonium duxisset Joannam, filiam Radulfi Nigelli, Franciæ constabularii (10), Eduardi tamen partes constanter secutus est. A rege Angliæ in Franciam missus est, cum Sabaudiæ comite, ad inducias renovandas, et ad pacem Mosteriolensem componendam (11). Paulo post, legatus est ad regem Franciæ, et, cum comitibus Sabaudiæ et Lincolniæ, Parisius venit, ad tractandum « de pace reformanda », et « festo Sanctæ Trinitatis « pacem proclamavit » (12). Ad Franciæ regis consilia exploranda quosdam ministros Italicos habebat, sicque quæ acta fuerant a concilio quod Philippus anno 1303, vocaverat, comperit (13). Deinde, regem Angliæ comitatus est in Scotiam, eique Eduardus castrum Selkirk, et postea ipsum munus legati regni Scotiæ, commisit (14). Anno quoque 1307, in Franciam rediit, ut de matrimonii, inter Eduardum, regis Anglorum filium, et Isabellim, regis Francorum filiam, conditionibus ageret. Principis autem Franciæ,

(1) Annales Monastici, III, 400 (Ann. Dunstapliæ). — (2) Rotul. orig. abbreviatio, p. p. Playford, I, 23, col. 1, anno 1275. — (3) Gesta abbatum monasterii S. Albani (Roll's series), II, 38-39. — (4) Majus Chronicon Lemovicense a Petro Coral, Hist. de France, XXI, 781 d. e. — (5) Ch.-V. Langlois, Essai sur le règne de Philippe le Hardi, p. 74, annis 1273-1275. — (6) Bibl. Nat., coll. Moreau, 689, f° 29. — Rymer, II, 134, 137, 139, 141 — (7) Rymer, I, 620. — (8) Majus Chronicon Lemovicense, Hist. de France, XXI, 781 d. — (9) Math. Westmon. Flores historiarum, liber II, p. 405. — Annales Monastici, III, 400. — Playford, I, 94, col. 2. — (10) Anselme, Hist. généal., III, 81. — (11) Rymer, II, 785, 841. — (12) Rymer, II, 901. — Chronicles of the reigns of Edward I, p. p. Stubbs, I, 128-129. — (13) Langlois, Bulletin de la Soc. d'histoire de Paris, sept.-octobre 1888.— (14) Chronicles, p. p. Stubbs, I, 122.— Math. Westm., liv. II, p. 457-459. — Playford, I, 151, col. 2.

qui eum anno 1304, ad exercitum vocaverat, mandata exsequi noluisse, militiamque detrectavisse videtur, nam Philippus quartus, « ratione forefacturæ, Ademari reditus », publicavit, et quibusdam ministris ipsius statim publicatas terras tribuit (1). Præterea, quosdam alios comitis Engolismensis affines, inter socios et amicos numerabat rex Angliæ. Quorum maxime conspicuus fuit Mauritius, Credonum dominus, Hugonis decimi nepos et Hugonis tertiidecimi consobrinus. Huic Anglorum fautori Eduardus senescalliam Vasconiæ commisit (2), curamque artes regis Franciæ Parisius observandi, dedit (3). Eum legavit ad Castellæ regem, illumque ad milites et equos colligendos, in Occidentalem Galliam misit (4). Nec tamem Mauritius, comitis Marchiæ benevolentiam amiserat, nam, hoc ipso tempore, Hugo illum « carissi-« mum consobrinum » vocabat, eique testamenti exsequendi munus assignavit (5). Postea, Eduardo primo defuncto, Credonum dominus cum Eduardo secundo societatem renovavit, et ab illo negotia quædam accepit (6). Cujus familiaritate et studio Anglorum princeps sæpissime utebatur, illumque, amicorum more, munusculis donabat (7). Quotannis, curavit ut matri Mauritii arreragia debita « mansorum » solverentur, et sexaginta marcas annuas, quas Henricus olim illi Burdegala, pro mille libris turonensium, concesserat, singulis annis, eidem tradidit (8). Comes Britanniæ quoque, Hugonis avunculus, Anglorum partes sequebatur ; anno enim 1294, Eduardo adversus Philippum sucurrit, Olerim insulam cum militibus adivit, et, Santonia occupata, exercitum Anglicum in Aquitaniam duxit (9). Quamvis tribus annis postea Parisius pacem cum rege Franciæ iniverit, nunquam ab Anglorum societate discessit. In Santonia, domini Pontis, Hugonis affines, Anglis favebant (10), et nonnulli cives Engolismenses, apud Anglorum regem officia obtinuerant. Quemdam enim Iterium Engolismensem, clericum Eduardi, canonicum Dublinensem in Hibernia factum fuisse scimus (11). Alius Iterius, Engolismensis quoque ortu, castellanus sive constabularius Burdegalæ

(1) Anselme, III, 81.— Litteræ regis Franciæ, 30 martii die 1304.—Publicatio redituum Aimari, 5 nov. 1204. Arch. hist. du Poitou, XI, 11, nº 9. — Hist. de France. XXIII, 788. — (2) Ch.-V. Langlois, Rouleaux d'arrêts de la cour du roi. Bibl. de l'École des Chartes, 1887, p. 538. — B. N., coll. Moreau, 690, fº 64. — (3) Ch.-V. Langlois, Essai sur le règne de Philippe le Hardi, pp. 118-120. — (4) Coll. Moreau, 690, fº 53; 689, fº 165. — (5) Testamentum Hugonis XIII. Arch. Nat., J. 407, nº 5. — (6) Rymer, II, 47. — (7) Exempli causa, coll. Moreau, 689, fº 113. — (8) Quietancia Isabellis, dominæ de Croun, anno 1287. Ancient Kalendars, p. 43. — (9) Guil. Nang. Chronicon, I, 288, éd. Géraud. — Rymer, II, 645, anc. édit. — (10) Ex. Rymer, II, 32, nouv. éd. — (11) Annuals Reports of the Deputy Keeper (1888), t. XLIX, p. 7 ; t. L, p. 9; t. XLVII, p. 144; t. XLVIII, p. 5 (litt. pat. Ed. I).

diutissime fuit, atque ab Eduardo facultatem omnia beneficia ecclesiastica Aquitanica mandandi, accepit (1). Patruus ipse Hugonis tertiidecimi, Guido, Compnaci dominus, antiquæ cum Anglorum principibus societatis memoriam non deposuit. Promiserat enim olim Henrico, castellanias Merpini, Compnaci et Archiaci, testamento Anglis se daturum (2). Quædam igitur dona Eduardus in Guidonem contulit; sic, anno 1274, constabulario Burdegalensi præcepit, ut Guidoni, pro sumptibus in Vasconiæ bello olim factis, mille libras turonensium de reditibus senescalliæ solveret (3). Deinde, paululum imminutum fuit domini Compnacensis in Anglos studium, nam insulam Olerim quam Henricus illi promiserat, Eduardus retinebat, eamque Alienoræ matri ipsius in dotem concesserat (4). Itaque, Guido Compnacum comiti Engolismensi testamento concessit, sed paulo post, timens ne rex Angliæ offenderetur, ad Eduardum scripsit, memoravitque merita olim ab ipso regi Henrico data, atque humiliter ab eo veniam petivit : « Vereor, inquiebat, offendisse reverendam dominatio« nem vestram, et devotus vester deprecor, ut, si quid erga præ« dictum patrem vestrum, aut erga vos in promissis casu aliquo « deliquerim, dignetur benignitatis vestre affluentia indulgere « mihi. Sciatis enim quod cum certum me novero indulgentiam « a vobis factam, natura mea quamplurimum vigebit et etiam « convalescet » (5). Tunc, Compnaci dominus in gratiam Angliæ principis rediisse videtur. Octava enim die junii, anno 1282, Eduardus, « dilecto avunculo suo, manezium Campaniæ cum pertinen« tiis in episcopatu Xanctonensi, habendum et tenendum ad totam « vitam », tribuit (6). Deinde, rex Guidoni dedit « licentiam ad « firmam dimittendi quibuscumque vellet terras et tenementa sua « in insula Oleris, a festo Paschæ anni 1286, ad finem quinque « annorum proxime sequentium (7) ». Guido autem, Compnaco benigniter accepit juvenem quemdam nobilissimum, Johannem Vecy, militem, quem ad eum Eduardus miserat, et « procuravit, « sicut rex ab eo petierat, ut Johannes contraheret per verba de « præsenti, cum nepte ipsius, sorore comitis Marchiæ », et ut postea « in facie ecclesiæ matrimonium illud celebraretur (8) ». Quo

(1) B. N., coll. Moreau, 638, f° 309; 639, f° 282. Cf. Arch. hist. de la Gironde, II, 310-311. — (2) Vide infra Guidonis testamentum. — (3) Annuals Reports of the Deputy Keeper (litt. pat. Eduardi), t. XLIII (1882), p. 86. — (4) Rymer, II. 15, anno 1273. — (5) B. N., coll. Moreau, 689, f° 108, sine tempore. — (6) Coll. Moreau, 637, f° 79. — (7) Coll. Moreau, 638, f° 49, litt. datæ 27 febr. 1285-1286. — (8) Coll. Moreau, 689, f° 298. — Hanc Hugonis XIII sororem, putamus fuisse Isabellim; filiam quamdam Hugonis XII hoc nomine designatam invenimus in testamento anni 1270. Arch. Nat., J. 407, n° 4. Uxor Johannis Vecy, cui Eduardus anno 1288 feodum concedit, Isabellis vocatur. Ancient Kalendars, p. 74: — anno 1292, mentionem invenimus

connubio dominus Compnaci forsan conabatur Marchiæ comitem ad Anglorum partes trahere ; Johannes Vecy enim, filius et heres justitiarii Forestæ ultra Trentam et Hiberniæ, unus e præcipuis optimatibus Angliæ habebatur, et amicissimus Eduardi regis erat (1). Guido, qui nuptias illas conciliaverat, in Anglorum regem studium sic confirmabat, atque ad Eduardum scribebat : « Si ali-« quid vobis placuerit, quod habere aut modo aliquo facere pos-« sim, mihi procul dubio significetis, quantum præ ceteris viven-« tibus paratus sum parere vestre in omnibus voluntati » (2). Sed, ille fidelis Anglorum fautor, paulo post, anno 1288, diem supremum obiit. Hugo tertiusdecimus, Marchiæ et Engolismæ comes, et gentis Leziniacensis princeps, exemplum illud non secutum fuisse, nec eamdem, quam Anglis tulerant prædecessores ejus, operam, dedisse videtur. Regis enim Francorum auctoritas crescebat, et Anglorum potestas in Occidentali Gallia imminuebatur. Præterea, comes, qui in matrimonium duxerat Beatricem, ducis Burgundiæ sororem, reginæ et regis Franciæ affinis factus fuerat. Itaque, Francorum principis partes sequebatur, aut potius amicitiam simul Eduardi et Philippi diu sibi conciliare conatus est. Quod facile fuit, nam Philippus tertius et Eduardus armis abstinebant, et uxor Hugonis, Beatrix, duxque Burgundiæ et Margarita, mater Francorum principis, utriusque regum benevolentiam comiti Engolismensi præstabant (3). Matrimonio Johannis Vecy et Isabellis, comitis sororis, facto, comes Engolismensis ex amico amicissimum Angliæ regi factum fuisse videbatur. Anno tamen 1289, Guidone Compnaci domino defuncto, contentio orta est inter Hugonem et Eduardum, illorumque amicitia est dissoluta. Eduardus primum non vindicaverat sibi partem hereditatis Guidonis, nam jusserat senescallo Santonensi, qui acceperat sexaginta et decem libras turonensium pro conductione terræ Campaniæ Guidoni antea concessæ, ut procuratoribus quibus Guido testamentum exsequendum commiserat hanc pecuniam restitueret, ne testamenti exsecutio impediretur vel differretur (4). Regis Angliæ legati tamen paulo post, Hugonem in curiam Franciæ vocaverunt, et ab eo petierunt, ut Eduardo daretur « possessio superioritatis et « obedienciæ castrorum Compnaci et Merpini ». Affirmabant enim

Isabellis « quæ fuit uxor Joh. Vecy. Rotul. orig. abbreviatio, p. p. Playford, I, 75. — Forsan, postea Isabellis Fontisebraldi monacha fuit. Arch. Nat., J. 407, nº 6, nº 8, nº 10.

(1) Calendar. rotul. patent., I, 53, col. 2. — Rymer, II, 173. — (2) B. N., coll. Moreau, 689, fº 298. Epistola sine tempore; sed illam circa annum 1288 scriptam fuisse putamus, nam Guido se « quotidie in manibus phisicorum » esse ait. — (3) Quomodo se gesserint Philippus et Eduardus, demonstravit Ch.-V. Langlois. Essai sur le règne de Philippe le Hardi, pp. 36-37. — (4) Ap. Santonum urbem, 26 junii die 1289. Coll. Moreau, 639, fº 300.

senescallum regis Francorum regem Anglorum spoliavisse possessione superioritatis et obedientiæ dictorum castrorum, « expel-« lendo gentes dicti regis et ducis Aquitaniæ », quamvis Philippus tertius « dicto regi restituisset omnem superioritatem, obedien-« ciam et temporalitatem », quibus olim fruebatur Alfonsus, comes Pictavensis, in eisdem terris. Quinimo, rex Franciæ « au-« gendo gravamina, comitem Marchiæ receperat ad homagium de « prædictis castris, non obstante reclamatione sibi facta nomine « regis Angliæ et continuis petitionibus legatorum, post dictam « spoliationem, in quolibet parlamento factis ». Comes Engolismensis statim aliam petitionem « edidit contra illustrem regem « Angliæ » ; primum ab eo postulavit sibi solvi « octo millia marca-« rum argenti, quas Henricus rex proavo ipsius » Hugoni decimo se traditurum promiserat, « quamdiu bellum duraret adversus « Ludovicum » ; deinde « emendam legitimam quam idem rex » spoponderat se facturum pro terris vel reditibus ab Hugone amissis. Itaque, comes a rege Eduardo petebat, pro Santonia, Alnisio, aliisque Pictaviæ feodis publicatis, « legitimam emendam sibi « fieri, cum omni causa et interesse et damno, quæ existimabat « ad summam centum millia librarum ». Præterea, quum Henricus olim promisisset se curaturum, ut comitissa Leycestriæ approbaret donationem comitatus Engolismensis Hugoni factam, neque promissis stetisset, atque, propter regis negligentiam, eadem comitissa sententia curiæ obtinuisset quadringentas libras annui reditus quotannis a comite Engolismensi solvendas, Hugo annuum sumptum sibi præstari ab Eduardo poscebat. Deinde, sibi tradi quartam partem Oleris insulæ olim proavo ejus concessæ, postulabat, « cum damno et interesse quæ existimabat ad summam mille « marcharum argenti ». Petitio illa edita fuit « in parlamento « beati Martini hyemalis », anno 1289. Itaque curia, petitionibus cognitis, *diem appensamenti* pro testimoniis audiendis, concessit, et comiti Marchiæ sibi dari « consilium de causa » petenti, magistrum Johannem Druciensem ad consulendum dedit. Judices « vero nichilominus posuerunt hoc ad consilium, et postmodum « responderunt, quod rex Angliæ non audiretur per requestam, « sed faceret petitionem, si vellet. Paulo post, ruptum fuit parla-« mentum, et omnes causæ quæ pendebant positæ sunt in eodem « statu ad alium parlamentum » (1). Rex Angliæ causam obtinuisse non videtur, nam comitem Engolismensem, Compnacum, Merpinum et Archiacum occupavisse, et pro illis regi Franciæ fidem præstasse, scimus (2). De petitionibus autem comitis Marchiæ inquisitio facta est, in fine anni 1291, et initio anni 1292 ;

(1) B. N., coll. Moreau, 690, f°s 46-51. — (2) Vide infra.

cujus inquisitionis scriptura mutila tantum manet (1). Procuratores comitis Engolismensis, Petrus Ponarellus, Guillelmus Faber et Arnaldus Leotardus canonicus, coram Guillelmo Ostensi, procuratore Angliæ regis, et Guillelmo Paraio, serviente, senescallo Santoniæ, « illustris regis Franciæ deputato », ostenderunt et taxaverunt terras et reditus, quos comes amiserat anno 1243, in Pictavia, scilicet feodum Prahecum, terras Sancti Gelasii et Mosterioli, deindeque appanamentum in comitatu Engolismensi comitissæ Leycestriæ et Amalrico Montisfortis concessum (2). Sed, quæ fuerit litis exitus, nescimus. Suspicari tamen licet Eduardum litem produxisse, et ut damnum Hugoni præstaretur pro terris et reditibus amissis, nunquam curavisse. In bello ab Anglorum rege cum Francorum principe suscepto, comes Marchiæ Philippi quarti partes secutus est, eique, secundum condiciones pacis apud Pontem factæ, castra quædam comitatus Engolismensis, ad Santoniam observandam, tradidit (3). Sed, quum ipse comes, hoc ipso tempore, cum vicecomite Lemovicensi bellum suscepisset, Franciæ regi minimam operam dedisse videtur. Frater vero comitis, Guiardus, Anglis fortasse auxilium tulerat, nam anno 1297, ab Hugone exheredatus est, quod damnum intulisset comiti Engolismensi, et societatem cum inimicis Hugonis palam fecisset (4). Ita, regum Angliæ apud Marchiæ comitem auctoritas evanuerat; neque illis tantum potestatis neque temporis tantum erat, ut negotiis Walliæ, Aquitaniæ et Scotiæ distenti, Franciæ regis artibus obstare, et comitatuum Engolismæ et Marchiæ rebus, animum adjicere possent.

Caput III. Comitum Engolismensium imminuuntur opes.

Ipse Engolismensis comes libertatem quotidie imminutam et periculum imminens videbat. Franciæ regum auctoritas in Engolismæ et Marchiæ comitatibus augebatur, dum comitis jura et opes deminuebantur. Hugo enim et Guiardus, reditibus imminutis, ad debitorum et impensarum onus sustinendum, non amplius valere poterant. Terris novas possessiones raro adjunxerunt, et Hugo tertiusdecimus præcipue feodum nullum acquisivit, præter Compnacum, Merpinum et Archiacum. Anno quidem 1281, Guido, Compnaci dominus, Hugonis avunculus, comiti Engolismensi castra et castellanias suas testamento legavit. « Volo et « præcipio, inquiebat, quod mea hereditas et mea bona omnia « tribuantur Hugoni, carissimo nepoti meo, comiti Engolismæ « et Marchiæ, quem constituo heredem meum omnium bono-

(1) B. N., coll. Moreau, 690, f°s 81-95. — (2) Decembri 1290, januario et februario 1291, coll. Moreau, 690, f°s 81-95. — (3) Arch. hist. de la Gironde, II, 311-312. In hoc libro mentionem invenimus præsidiorum, quæ rex Franciæ in Petragoricensi, Santonensi et Engolismensi provinciis constituerat. — (4) Testamentum Hugonis XIII, Arch. Nation., J. 407, n° 6.

« rum meorum ». Promissum antea factum, quo hereditatem Eduardo concesserat, rescidit, et irritum esse voluit (1). Quod testamentum postea confirmavit, et antequam decederet, clientibus jussit, ut « feoda quæ tenebant ab ipso, dehinc ab Hugone tene« rent » (2). Præterea, quum mortem appropinquantem sensit, fecit novum testamentum, atque in primis heredem et successorem, « in omnibus castris, castellaniis et terris, et in omnibus quæ « ad eum jure hereditario spectabant », carissimum nepotem ipsius, Hugonem, instituit (3). Paulo post, novembri mense, anno 1288, curia regis comiti Engolismensi permisit, ut Compnacum, Merpinum et Archiacum occuparet (4). Attamen, illarum castellaniarum adeptione, non compensabatur possessionum comitis imminutio, paulatim bonorum divisione crescente. Antea enim castellaniæ Castrinovi, Valentiæ, Ranconis, Campiniaci, Praheci, Choeci, Pontarionis, Jarnaci aliæque terræ, appanamenti causa concessæ, a domanio comitum disjunctæ fuerant. Defuncto Hugone duodecimo, Hugo tertiusdecimus nova appanamenta constituere coactus est. Primum, mille libras turonensium annui redibus in Fulgeriarum terra, Yolendi, uxori domini Pontis, concessit. Fulgerias quidem, ab Yolendi, anno 1192, redemit, sed pro tribus millibus libris turonensium « bonorum et legalium in pecunia numerata » (5). Anno 1288, Mariæ sorori suæ, quam Stephanus Sanceri comes in matrimonium ducebat, sexcentas libras turonensium annui reditus, doti dixit (6). Præterea, quotidie, propter administrationem, domus sumptus, vitæ lautitias, itinera, bella, litium innumerabilium impendia, opes et reditus consumebantur. Hugo tertiusdecimus enim multa ædificia, et præcipue castrum Engolismense, in quo turrim altissimam et ædes magnas poni jusserat, exstruxit (7). Magnificus et in dando munificus erat, ecclesias et cœnobia multis donis donabat. Abbatias comitatuum Engolismæ et Marchiæ necnon et Pictaviæ, Coronam, Sanctum Eparchium, Valentiam, Agedunum, Saviniacum, aliasque multas ecclesias, atque cœnobia Fratrum Minorum, Fratrum Prædicatorum, et Fratrum « ordi« nis Saccorum », eleemosinarias, leprosorum domus, beneficiis prosecutus est. Hugo ipse, et Guido Compnacensis atque Guiar-

(1) Guidonis testamentum, lingua vulgari scriptum (18 octobri 1281 — die festo S. Lucæ Evang.). Arch. Nat., J. 270, n° 19. — (2) Litteræ Guidonis ad dom. de Gresignat. Die veneris ante Nativ. Domini, 1287. Arch. Nat., J. 270, n° 21. — (3) Testamentum Guidonis factum die mercurii post Assumptionem B. Mariæ, 18 die augusti anno 1288. Arch. Nat., J. 270, n° 23, orig. scellé. — (4) Olim, II, 233. Illo tamen tempore, Guido non decesserat, nam usus fructuum castellaniarum illi a curia tribuitur. — (5) Litteræ dominæ Yolendis de Marchia, etc., in octabis Penthecostes, anno 1292. Arch. Nat., J. 270, n° 24, orig. scellé. — (6) Arch. Nat., J. 270, n° 22, orig. scellé. Litteræ Hugonis, etc. — (7) Vigier, pp. 31-32.

dus, multam pecuniam, sive pro anniversariis faciendis, sive pro sacris ornamentis emendis, sive pro ædibus ædificandis, testamento tribuerunt (1). Legata maxima amicis, militibus, famulis, ministris, clericis, et affinibus dabant, quibus debitorum numerus et onus augebantur. Quamvis procuratoribus, quibus exsequendi testamenti curam committebant, mandarent, « ut debita plena-« rie persolverentur et emendæ fierent, prout de jure forent fa-« ciendæ » (2), nunquam legata omnia solvebantur, et paulatim crescente legatorum multitudine, ultimi comites ære alieno obruti sunt. Legata enim Hugonis decimi, ad sex millia et quingentas libras fere pervenerant; Hugo duodecimus autem legasse videtur mille et sexcentas libras semel solvendas, et mille atque trecentas libras annui reditus dedisse. Guido, Compnaci dominus, tria millia librarum circiter legavit, et Hugo tertiusdecimus, primum quinque millia et trecentas libras circiter, deinde quadraginta et octingentas libras testamento et codicillo concessit (3). Anno 1297 denique, Hugonis ipsius legata ad septuaginta millia et duo millia librarum pervenerunt (4). Guiardus quoque, anno 1304, viginti millia librarum fere, sive regi Franciæ, sive amicis, sive ecclesiis dedit (5). Quæ omnia legata in unum collata ad centum millia librarum et amplius perveniunt. Adde his æs alienum a comitibus susceptum, et mulctas a regis Franciæ curia dominis Engolismæ irrogatas. Exempli causa, anno 1298, Hugoni mulcta undecim vel duodecim millium librarum indicitur. Itaque, propter has mulctas, Hugo et Guiardus anno 1308, Francorum principi debebant maximam pecuniam, « quæ ad sex viginti millia librarum « ascendebat et ultra » (6). Neque mirum, si ultimos comites, ære alieno oppressos, pignori obligavisse Lezigniacum et Marchiam, scriptores quidam falso narraverint (7). Paulatim igitur potestate comitum imminuta, rex Franciæ tandem, Hugone tertiodecimo sine liberis defuncto, et Guiardo proditionis insimulato, comitatus Marchiæ et Engolismæ occupavit et regno adjunxit.

Caput IV. De Hugonis tertiidecimi hereditate et de variis testamentis Hugonis.

Primum enim, Hugo tertiusdecimus et ejus uxor Beatrix Burgundiæ, nullos heredes genuerunt. Itaque provincias quas possidebant, Engolismam et Marchiam, et Pictaviæ terras multi

(1) Vide testamenta Guidonis atque Hugonis et Guiardi. Arch. Nat., J. 407, nos 5, 6, 8, 10; *ibid.*, J. 270, nos 19-23. — (2) Testam. Hugonis XII. Arch. Nat., J. 407, no 4; eadem in aliis testamentis formula invenitur. — (3) Quæ e nostris rationibus patent. Arch. Nat., J. 407, nos 3 et 4: J. 270, nos 19-20; J. 407, nos 5 et 8. Testamenta comitum, et Guidonis Compnacensis. — (4) Arch. Nat., secundum testamentum Hugonis XIII, J. 407, no 6. — (5) Test. Guiardi, 1304. Arch. Nat., J. 407, n° 10. — (6) Pactio cum Maria Sanceri comitissa, 1309. Arch. Nat., J. 270, no 27. — (7) P. Anselme, Hist. généal., III, 81; sed nullum documentum affert, neque invenimus hujus sententiæ confirmationem.

optimates appetebant. In primis fratres et sorores comitis Engolismensis, deinde filii et filiæ avunculorum ejus et patris ipsius, hanc hereditatem adire cupiebant. Præcipuos heredes habebat comes, Guiardum fratrem suum, et sorores suas Yolendim, uxorem domini Pontis et Brageraci, Joannam, uxorem Petri Genvillæ (1), et Mariam, quam in matrimonium dederat Stephano, Sanceri comiti. Præterea, alii Hugonis cognati, hanc hereditatem exspectare poterant ; inter quos erant Reginaldus Pontis, filius et heres Heliæ Rudelli et Yolendis, Galfridus secundus, dominus Castrinovi, Jarnaci et Castri Eraudi, Droco Melloti, filius Eustachiæ, filiæ Galfridi secundi, Aimarus Valentiæ dominus, filius Guillelmi, Hugonis decimi nepos. Rex Angliæ Eduardus omnes comitatus aut aliquam comitatuum partem, Compnacum præcipue, expetebat. Francorum rex quoque Marchiam aut Engolismam aut Pictaviæ terras regno Franciæ adjungere cupiebat. Philippus quartus, cui nihil unquam nefas fuit, tantam ac talem hereditatem consequendi occasionem arripuisset, nisi occupandi comitatus causæ defuissent. Comes autem Engolismensis, diu de heredibus designandis, quid consilii caperet, in incertum habuit ; nam, vaga indole præditus, pluries testamentum fecit, bonaque omnia, tum fratri ejus, tum consobrinis legavit. Primum testamentum conscripsit, anno 1283, quo heredem instituit Guidonem juniorem vel Guiardum, fratrem ejus. Illum voluit esse heredem omnium bonorum et terrarum, « si « ipsum mori contingeret sine heredibus legitimis ». Si vero « Guiardum decedere contingeret » quoque sine heredibus, omnia bona erogavit avunculo ejus, Guidoni, Peyraci et Choeci domino, Hugonis undecimi et Yolendis filio. Si Guido ille, Peyraci dominus, comitatus omnes aliaque bona occupare non posset, « portio bonorum, quæ ad eum pertinere debebat, secundum « consuetudinem comitatus Engolismensis » ei tribuebatur. Si, neque omnia bona, neque portionem bonorum, Guidoni occupare licitum esset, Hugo ad eum transferebat « omnem successionem » Guidonis, domini Compnaci, nam domini Compnacensis comes Engolismensis jam heres designatus erat. Attamen, Hugo jussit Guiardum fratrem suum omni hereditate privari, si forte ipsi et Beatrici uxori ejus liberi nascerentur ; tum, Guiardo tantum appanamentum, sicut a patre ejus Hugone duodecimo statutum fuerat, tradi præcepit. Si vero comes Engolismensis sine heredibus decederet, antequam Guiardus frater ipsius, heres designatus ad ætatem legitimam pervenisset, Guido avunculus ejus, Choeci

(1) Petrus erat dominus Genvillæ, nunc Janville, chef-lieu de canton, arrond. de Chartres (Eure-et-Loir).

dominus, aut, illo renuente, Mauritius Credonum dominus, illius consobrinus, aut vicecomes Thoarcensis, tutela fungerentur, et comitatus atque terras omnes administrarent. Denique si Guiardum fratrem ejus, et Guidonem avunculum, quos heredes instituit, « sine heredibus mori contingeret », Hugo heredem omnium terrarum constituit Galfridum, dominum Jarnaci et Castrinovi, consobrinum suum. Mariæ autem sorori suæ, comitissæ Sanceri, comes dedit partem hereditatis maternæ, quæ ad eam pertinebat. Beatrici uxori ejus, secundum consuetudinem provinciæ, dos tribuebatur, in comitatus Engolismensis terris ponenda, sed ei nulla castra, præter Doratum, assignabantur. Curatores vero testamenti, avunculum suum Guidonem, Choeci dominum, Mauritium Credonum dominum, Petrum Engolismensem clericum, Simonem Baudimentum militem, comes instituit; simul petiit a rege Franciæ, ut heredes ad exsequendum testamentum cogeret (1). Postea, anno 1297, comes Engolismæ edidit secundum testamentum, quo jussit, ut ultimas voluntates patris ejus, Hugonis, et avunculi ipsius, Guidonis Compnacensis, heredes exsequerentur, et debita, eleemosynas, legataque ipsius et avorum fideliter exsolverent. Si « ipsum sine heredibus mori contingeret, heredem instituit « omnium terrarum, in quocumque loco essent illæ terræ, Galfri- « dum Lezigniacensem, Jarnaci et Castrinovi dominum, salvis « tamen conquestis ». Si, secundum « jus scriptum » sive romanum, aut provinciæ consuetudinem, prædictum Galfridum omnem hereditatem occupare non liceret, saltem haberet tertiam terrarum partem quam, sicut heres aut sicut legatarius, habere potuisset. Pro qua tertia parte, ei traderetur comitatus Engolismensis cum castris et castellaniis Compnaci, Merpini, et Lezigniaci, necnon et cum omnibus juribus et pertinentiis, excepta silva Colomberia; quam silvam venderet heres, ad exsequendum testamentum. Galfridus regi Franciæ fidem daret, pro castris et castellaniis prædictis, exceptis reditibus et proventibus, quæ quotannis a curatoribus testamenti solverentur. Iterum quoque jubet comes, ut dos uxori ejus Beatrici assignetur in terris posita, exceptis castris. Ei præcipit, ut hac dote contenta sit, neque possit ab herede ejus quidquam amplius petere. « Iterum etiam, aiebat Hugo, volumus et præcipimus quod « Guiardus, frater noster, pro omni successione et terra habeat « solummodo mille libras annui reditus, quas pater ei a testa- « mento reliquit in terris, et quas ei mater legavit, secundum

(1) Arch. Nat., J. 407, n° 5 (test. des Lusignan). Testamentum lingua vulgari scriptum (fragm. sigillorum, cera crocea impressa). Factum die lunæ ante Ascensionis festam diem 1283.

« consuetudinem Britanniæ ducatus et legem Galfridi comitis. « Neque liceat Guiardo prædicto aliquid quærere vel obtinere in « omni successione bonorum nostrorum mobilium aut immobilium, « eumque omni hereditate nostra privatum proclamamus. Guiar- « dus enim quotidie erga nos injuste et inique se gessit, atque « omnibus viribus et pluries nobis et possessionibus nostris incom- « modum inferre conatus est, et auxilium tulit inique et mali- « tiose inimicis nostris præcipuis, palam et manifeste, et omnibus « modis. Itaque volumus, jubemus et præcipimus, quod Galfridus « habeat et capiat sexaginta millia librarum turonensium, in bonis « nostris immobilibus positarum, si accideret ut Guiardus bona « nostra occuparet aliquo modo, quod non volumus nec putamus « fieri, pro causis prædictis, cujus pecuniæ dimidiam partem dabit « Galfridus curatoribus testamenti, ut testamentum exsequi pos- « sint, dimidiam vero sibi retineat ». Hugo comes Galfridum here- dem instituisse fatetur, propter maxima merita, et bona, et hono- res, quæ pater Galfridi in Hugonem duodecimum, olim contulerat. Si autem Guiardus occuparet aliquam partem comitatus, præter mille libras quas ei pater ejus legaverat et eam portionem quæ ad eum pertinebat e successione matris ipsius, nulla jura dominica habeat. Neque capiat has terras aut castra neque fruatur castris et terris, aut reditibus quibuscumque, neque fidem det regi, neque eam accipiat a clientibus militibusque, antequam Galfrido sexaginta millia librarum integre solvantur. « Quod quidem, aie- « bat comes, a Guiardo perfici volumus, et domino nostro regi « Franciæ curam committimus, subigendi et cogendi dictum « Guiardum, ad hoc exsequendum, si alii optimates quibus terræ « nostræ obnoxiæ sunt, officium hoc omitterent ». Si accideret ut Guiardus successionem jure occuparet, cogatur non solum ad solvendum sexaginta millia librarum Galfrido debitarum, sed etiam ad pendendum omnes donationes et legata omnia a comite Hugone facta. Ita, successio fere integra, ad omnia legata solvenda vix suppeditaret. Præterea, si Galfridum sine heredibus legitimo matrimonio susceptis, mori contingeret, Hugo heredem instituit alium consobrinum suum, Ademarum Valentiæ dominum ejusque heredes legitimo matrimonio susceptos; deinde, nepotem ipsius, Reginaldum Pontis dominum, ejusque heredes; posteaque Almauricum Credonum; eisque omnia atque eadem jura tribuit. Illos omnes, affines suos, heredes constituit, sive donatione mortis causa facta, sive donatione inter vivos. Sorores suas non oblitus est comes Engolismensis; nam voluit, Joannam, Petri Genvillæ uxorem viduam, et Mariam Sanceri comitissam habere in suc- cessione patris et matris, partem talem, qualem usus et consue- tudines hanc illis tribuebant, non obstantibus appanamentis vel

conventionibus a patre et matre factis vel constitutis. Yolendi vero, filiæ sororis ejus, Pontis dominæ, et Fulcaudi Mastacii uxori, legavit quinque millia librarum, præter dotem, quas ei curatores testamenti solverent. Alii sorori, Isabelli Fontisebraldi monachæ, comes dedit centum libras semel solvendas; capellano Petro Fabro et militi cuidam Aimaro Archiacensi sexaginta et quadraginta libras annui reditus tribuit. Cœnobio Valentiæ, Fratribus Minoribus et Fratribus Prædicatoribus Engolismensibus, Fratribus Minoribus Santonensibus, aliisque cœnobiis pecuniam quamdam aut semel aut quotannis solvendam erogavit. Quæ omnia legata in totum ad mille et trecentum atque octoginta librarum perducebantur. Galfrido Lezigniacensi, consobrino et heredi ejus, quinque millia librarum assignabantur, ut pro salute animæ comitis Engolismensis, crucesignatus iter sacrum susciperet, et in Terra Sancta maneret per unius anni spatium. Si Galfridus non posset, aut nollet iter illud suscipere, Hugo amicis ejus aut militi cuilibet munus istud suscipiendum dedit. Curatores testamenti designavit, episcopos Engolismensium, Redonum, Santonum, priorem Fratrum Prædicatorum Engolismensium, custodem Fratrum Minorum urbis ejusdem, Guidonem Choeci dominum, avunculum suum, capellanum suum, Petrum Fabrum, tresque alios clericos, fratrem Bovem Insulæ, et Aimarum Archiacensem, militem. « Supplicamus, « aiebat præterea comes, majestati domini nostri regis Franciæ, « ut servet et defendat hoc nostrum testamentum, et cogat cura- « tores testamenti hujus, ut nostra mandata et nostras ultimas « voluntates servent et exsequantur, et omnia bona mobilia et « immobilia nostra pacifice teneant. Si contingeret, ut rex Fran- « ciæ exsecutionem integram testamenti obtineret, et si diem obi- « remus supremum sine heredibus, predicto regi castrum Chil- « liacum cum pertinentiis legamus » (1). Postea, Hugo tertiusdecimus, anno 1302, jovis die « post octabas Assumptionis beatæ « Mariæ », mense augusto, tertium et ultimum fecit testamentum, aut testamentis codicillum addidit. Confirmavit secundum testamentum, annis quinque antea factum, sed aliquas novas conditiones edidit. Primum, dedit Yolendi, Pontis dominæ, sorori suæ, in hereditate patris et matris eorum, partem talem qualem secundum provinciæ consuetudinem mulieri assignari mos erat (2). Iterum, instituit Galfridum, Jarnaci Castrinovique dominum, heredem omnium

(1) Testamentum Hugonis XIII, junio mense, anno 1297, mercurii die post S. Barnabæ festum. Arch. Nat., J. 407, n° 6, lingua vulgari conscriptum. Exemplar sigillatum quinque sigillis et sigillo Hugonis; septem sigilla ablata sunt. — *Idem*, Arch. Nat., J. 407, n° 7, exemplum exemplaris. — (2) L. Delisle, Chronologie, p. 12, errare videtur, nam Yolendi comitem omnia bona legasse putat.

terrarum et bonorum; si autem « Galfridum sine heredibus mori « contingeret », Reginaldum Pontis nepotem ejus, heredem eodem modo constituit, ita ut Reginaldus, omnibus juribus, quæ Galfrido antea tribuebantur, uteretur. Reginaldo deficiente, Almauricus Credonum dominus, et denique Aimarus Valentiæ, ad hereditatem capiendam vocabuntur. Præterea, comes legavit Isabelli, sorori suæ, Fontisebraldi monachæ, ducentas marcas annui reditus illi solvendas quamdiu viveret, et in Fulgeriarum terra ponendas. Instituit, pro quiete animæ ipsius et pro quiete animarum patris et matris et prædecessorum ejus, viginti capellanias, et unicuique viginti libras annui reditus tribuit. Jussit quoque, ut omnia dona ejus omnibus famulis integre solverentur. Officio tandem exuit quosdam testamenti curatores ab ipso antea designatos, scilicet episcopum Engolismensem, fratresque Petrum et Guillelmum clericos, et in illorum locum substituit episcopum Pictavensem, abbatem Coronæ, Arnaldum Leotardum, canonicum Engolismensem, Guillelmum et Aimericum Teyriau, capellanos ejus, et Raimundum Aubertum, cubiculo præpositum (1). Comes Engolismensis, prima die novembris mensis, anno 1303, Engolisma decessit, sine heredibus (2), neque rex Franciæ comitatus Marchiæ et Engolismæ sibi vindicasse videtur.

Caput V. De Guiardo, ultimo comite Engolismæ et Marchiæ.

Itaque, errant historici qui narraverunt, Hugone defuncto, Philippum Pulchrum comitatus illos et castrum Lezigniacum, hoc ipso anno, occupavisse (3). Guiardus enim, frater defuncti comitis, mense novembri, Engolismam, Marchiam et Lezigniacum, regis Franciæ consensu, obtinuit. Philippus tamen, post Hugonis decessum, jus ipsum Guiardi ad hereditatem capiendam judicandum curiæ commisit. Galfridus enim, dominus Castrinovi et Jarnaci, testamentum defuncti comitis invocavit, sed, secundum consuetudinem provinciæ, curia judicavit omnem hereditatem ad Guiardum « heredem proximiorem » Hugonis, pertinere, Guiardoque permisit, ut interim comitatus occuparet, antequam « de « principali » sententia daretur. Imo, Arnaldum Leotardum canonicum judices miserunt, ut pactionem inter Reginaldum Pontis

(1) Codicillum Hugonis XIII, 1302, die jovis post octobas Assumptionis beatæ Mariæ. Arch. Nat., J. 407, n° 8 (sigilla episcopi Engolismensis et Leotardi canonici; primum tantum superest). — (2) Excerpta e Memoriali historiarum Joh. a Sancto Victore, Hist. de France, XXI, 642 b. c. — Contin, Chron. G. de Fracheto, *ibid.*, XXI, 22 h. — Chroniq. de Saint-Denis, *ibid.*, 675 b. — G. Nangiaci Chronicon, *ibid.*, XX, 589 c. — L. Delisle errat, qui putat Hugonem anno 1302 decessisse. — Anno 1303, octobri mense, sigillum apposuit edicto cuidam Philippi regis, lunæ die post S. Remigii festum. Arch. Nat. J. 384, n° 1, citatum a Boutaric, Philippe le Bel. — (3) Chopin, De Domanio Franciæ, liv. Ier, tit. VII, parag. 6.— H. Martin, Hist. de France, IV, 454. — Sismondi, IV, 143.

et Guiardum factam, pro rege Franciæ approbaret, et commiserunt Jacobum Sachum, tenentem sigillum senescalliæ Santonensis apud Paracollum, ad sigillum regis huic pactioni apponendum (1). Reginaldus enim, Pontis dominus, filius Yolendis, sororis Hugonis tertiidecimi primogenitæ, heredisque ab ipso Hugone institutæ, præcipuus erat competitor, qui, post Galfridum Castrinovi dominum, comitis defuncti hereditatem sibi vindicare potuisset, nam, tertius competitor, Stephanus Sanceri comes, Mariæ, sororis Hugonis maritus, jura minora tantum possidebat. Guiardus igitur, cum Reginaldo pactionem fecit, ut Reginaldus successione se abdicaret. Guiardus, in hujus pactionis scriptura, conquerebatur, quod Hugo frater ejus primogenitus, « quum fecisset seu condidisset testamentum, de multis injustis « atque falsis causis, se Guiardum exhæredasset de facto, licet « de jure non posset ». Quamvis Hugo heredes instituisset Galfridum, Ademarum et Reginaldum, « Reginaldus visa et audita « iniquitate hujus testamenti, visis etiam et auditis et intellectis « singulis articulis qui in eo continebantur, repudiavit expresse « omne jus ac totalem successionem sibi competentem, et quod « seu sibi vel heredibus suis, ratione dicti testamenti, competere « posset in futurum. Imo, Reginaldus testamentum iniquum esse « confessus est, et Guiardo auxilium dedit adversus Gaufridum, « coram illustri rege Francorum », quum Guiardus impedivit huic Gaufrido et adversus eum impetivit. « Propter quod ego, « aiebat Guiardus, affectans dicti Reginaldi nepotis mei commodum et honorem, volens eum remunerare de multis serviciis « et beneficiis mihi ab eodem, nunc et alias multipliciter impensis, agitans insuper et advertens quod, secundum ordinacionem et disposicionem ac ultimam voluntatem domini Hugonis... « genitoris mei, necnon aliorum progenitorum meorum et prædecessorum, ac eciam secundum generalem et notoriam consuetudinem patrie, si me contingeret decedere sine hæredibus « ex carne mea legitime descendentibus, idem Reginaldus nepos « meus, sicut proximior masculus de genere meo, debebat michi « succedere et universalis meus heres esse; volo et concedo... « donatione et concessione facta pure et irrevocabiliter inter « vivos, quod si contingat, me dictum Guidonem mori sine « heredibus legitimis, comitatus mei predicti, ac alia mea « totalis hereditas paterna et materna ad dictum Reginaldum « nepotem meum ac suos heredes legitimos, libere et absque « aliqua difficultate, post meum obitum revertantur, salvis tamen « legatis factis de bonis mobilibus et immobilibus ad pias causas

(1) Vide infra pactionem Guiardi cum Reginaldo. Arch. Nat., J. 407, nº 9.

« et ad famulos munere donandos, usque ad summam mille quin-« gentarum librarum rendalium ». Voluit quoque Guiardus, si accideret ut ipse sine heredibus decederet, « quod domina Yolendis, « soror ejus, mater dicti Reginaldi, haberet in bonis predictis, « usumfructuum, ita quod post mortem Yolendis, omnia bona ad « Reginaldum et heredes suos legitimos, veniant et integre « devolvantur ». Si contingeret ut Guiardus novum testamentum conderet, quo alium vel alios heredes, præter Yolendim et Reginaldum institueret, hoc testamentum « non valeret, nec haberet « alicujus roboris firmitatem, sed potius nullum et irritum foret, « et pro nullo, irrito et infecto totaliter haberetur ». Hæc omnia et singula promisit comes Engolismensis se servaturum, et si in contrarium aliquatenus veniret, juravit se Reginaldo soluturum mille libras parvorum turonensium, atque hanc pecuniam se daturum Reginaldo vel heredibus ejus toties quoties « de jure « vel de facto promissis aliquid attentaret, renuncians in hoc « facto, exceptioni doli, fori et instrumenti de uno alio et altero « scripto... omni juri, legi, vel consuetudini, statuto seu privi-« legio pape, regis, seu cujuslibet principis ». Jusjurandum hoc juravit Guiardus coram Arnaldo Leotardo, canonico Engolismensi, « consiliario ejus, Reginaldique commissario », atque Jacobo Sacho, tenente sigillum senescalliæ Santonensis « apud Paracol-« lum », pro illustrissimo rege Franciæ constituto. Arnaldus Leotardus, qui « præmissa hæc et singula āudiverat », Guidonem ad « præmissa perpetuo servanda et tenenda per judicium curiæ « dicti domini regis sententialiter condemnare » testatus est. Jacobus vero, tenens sigillum, ad relationem dicti magistri Arnaldi, qui « vice sua et suo nomino premissorum omnium et singulo-« rum confessionem a dicto Guiardo audiverat, et ipsum Guiar-« dum ad omnia et singula premissa servanda, mediante judicio « curie dicti domini regis, sententialiter condemnaverat pac-« tioni » sigillum apposuit « in testimonium veritatis » (1). Quæ pactio facta est, Engolisma, die lunæ « post octabas festi beati « Andree apostoli », id est initio decembris mensis, anno 1203.

Hac igitur tempestate, rex Franciæ Philippus Pulcher, non intercessit sententiæ curiæ suæ, permisitque Guiardo, ut omnem successionem Hugonis occuparet. Philippo enim jubente, Reginaldus cum Guiardo pactionem fecerat, et Guiardus Marchia et Engolisma potitus erat. Regni Franciæ pericula, regem quidem cogebant, ut hanc modestiam ostenderet; nam, hoc ipso tempore, cum summo pontifice Bonifacio gravissimæ contentioni susceptæ, nondum finem imposuerat, et Flandriam rebellatam omnibus

(1) Arch. Nat., J. 407, nº 9 (original scellé), fragmentum unius sigilli.

viribus in ditionem redigere conabatur. Itaque, adhuc regi Franciæ opus erat auxilio optimatum, et amicitia potentissimi comitis Marchiæ et Engolismæ non spernenda erat. Causa quoque defuit, cur rex Francorum bona et omnes terras Lezigniacensis gentis sibi vindicare et regno adjungere posset. Guiardus erat masculus heres, fraterque defuncti comitis Hugonis, et secundum consuetudinem Engolismæ, omnes comitatus ad eum jure pertinebant. Neque jura Guiardi, sicut postea, rex in controversiam deducere poterat; neque mulieres aut heredes defuncto non arcta propinquitate conjunctos, sed masculum et ipsum Hugonis fratrem spoliare oportuisset. Rex quoque incommoda augere noluit, nec simultates cum Guiardo et Lezigniacensi gente suscipere voluit. Præterea, illa tempestate, Philippus nondum auctoritatem possidebat, quam habuit, quum pontificem romanum ditioni ipsius subjecisset, et Flandriæ bello finem imposuisset. Itaque, Philippus jura Guiardi a curia admitti jussit, pactioni cum Reginaldo factæ favorem præbuit, et anno 1304, aliorum comitis Engolismensis competitorum petitiones admittere noluit. Heredem præcipuum Galfridum, dominum Jarnaci, Castrinovi et Castrieraudi instituerat comes defunctus Hugo. Galfridus, jam anno 1303, defuncto Hugone, a curia petierat facultatem occupandi comitatus. Anno postero, iterum a rege petiit, ut omnis hereditas ad ipsum deferretur. Alius Guiardi competitor, Stephanus, Sanceri comes, qui in matrimonium duxerat Mariam, comitis defuncti sororem, postulavit, ut hereditas uxori ipsius tribueretur. Lites ad curiam delatæ sunt, et rex Franciæ, quamvis anno anteriori Guiardo permisisset ut harum terrarum « saisinam faceret », jussit castra et bona omnia Hugonis, ad « manum ipsius poni ». Sed Guiardus, « ut hæres proximior et « masculus solus defuncti comitis predicti, possessionem atque « saisinam » comitatuum « jam habuisse, secundum patriæ « consuetudinem, dicebat, atque ad homagium admitti postulabat, « prout requirebat consuetudo ». Comes vero « Sanceri, nomine « et ratione uxoris suæ », et Galfridus « gerens se pro herede « scripto et instituto per comitem (Hugonem), quondam in ipsius « testamento », huic Guiardi petitioni intercedebant. Testamenta Hugonis causabantur, quibus Guiardum exheredatum fuisse patebat. Tamen, « auditis super his partibus, et inquesta super hoc « de mandato regis facta, curiæque communicata, visa et diligenter perspecta, judicatum est, quod rex manum suam a comitatibus et bonis predictis amoveret, et dictum Guiardum pro « predictis in possessionem mitteret ». Guiardus itaque, ad fidem « aut homagium » regi præstandum admissus est, « salvo jure regio « et quolibet alieno, reservata predicto comiti Sanceri, et « Gaufrido, in predictis comitatibus et bonis quæstione pro-

« prietatis ». Hæc sententia data est, prima die mensis julii, anno 1304, « mercurio, in octabis beati Johannis Baptistæ » (1). Eodem anno, rex Franciæ arbitros misit Hugonem Cellæ, senescallum Pictaviæ, et magistrum Ægidium Reminium, clericum, qui, petente Guiardo, cum Beatrice, uxore vidua Hugonis tertiidecimi, pactionem fecerunt, de dote et juribus quibus Beatrix in terris mariti defuncti frui deberet (2). Comes Engolismensis Beatrici dedit, pro parte acquestorum in Engolismensi comitatu et pro dote illius, Botavillæ terram, Molinonovo excepto, illique, ut terræ hujus fructus per vitam perciperet, permisit. Si terra illa tertiam partem bonorum vel domanii comitum in Engolismensi provincia non valeret, Beatrici tribuebatur quoque aliqua pars castellaniarum Compnaci et Merpini, et pro his terris, comes auxilium illi adversus Angliæ regis petitiones ferret. Pro bonis Marchiæ et Britanniæ, Guiardus, uxori Hugonis tria millia librarum in Fulgeriarum terra ponendarum assignavit. Præterea, dotem, quæ decem millibus librarum constabat, illi se soluturum spopondit, comitissæque tradidit tertiam partem mobilium bonorum, exceptis armis aliisque ornamentis jam inde antiquitus ad gentem Lezigniacensem pertinentibus, et ædem Sectorumferri prope ecclesiam Sancti Andreæ in Engolismensi urbe sitam (3). Sed, paulo post, ad Anglorum partes animum convertit Guiardus, et cum Angliæ rege fœdus quoddam inivit (4). Regem Franciæ Guiardi proditio latuisse aliquanto videtur, nam antea comes Engolismensis Philippo auxilium præbuerat, in bello adversus Flandriæ rebelles suscepto, et castellaniæ Engolismæ atque Montiniaci mille et sexcentas libras « in subsidium exercitus » regi dederant (5). Guiardus ipse, cum Galfrido, Jarnaci domino, et Reginaldo Pontis, cognatis ejus, Philippum comitatus erat (6), et decima octava die mensis augusti, anno 1304, prælio apud Montem Pevelæ commisso, obsidionique urbis Insulæ interfuerat. In castris regiis versabatur, quum testamentum fecit, vicesima mensis septembris die. Quo testamento sororem suam, Yolendim, Pontis dominam, heredem instituit : « Ego Guido de Lezigniaco, aiebat comes, cogitans de « supremis, meum condo testamentum seu ultimam voluntatem, « quam volo quod valeat jure testamenti seu codicillorum. Cum « heredis institutione testamentum vires accipiat, dominam Yo- « lendim, sororem meam primogenitam, matrem Reginaldi de

(1) Olim, III, 135, nº 32. — Excerpta e Memoriali Joh. a S. Victore. Hist. de France, XXI, 642b c. — (2) Quæ memorantur in documento quodam infra citato. Arch. Nat., JJ. nº 53, fº 32. — (3) Corlieu, Recueil en forme d'histoire, chap. XX, p. 36, éd. Michon, pactionem novisse videtur, quam deletam putamus. — (4) Arch. Nat., J. 374, nº 3. — (5) Historiens de France, XXI, 566 a. — (6) La Roque, Traité du ban et de l'arrière-ban, p. 154.

« Ponte, nepotis mei, heredem instituo in omnibus bonis meis, « sibique dilectum Reginaldum, nepotem meum, filium suum, « fideicommissaria substitutione heredem substituo; volens, ro- « gans et fidei ipsius sororis heredisque mei committens, ut tota « hereditas mea a pleno jure, salvis legatis et fideicommissis, de- « bitis et emendis meis et parentium meorum, videlicet patris et « matris, avorum et abavorum paternorum et maternorum, vo- « lens quod persolvantur integre. Per quos et a quibus volo te- « neri et explectari et possideri totam terram meam, ubicumque « sit, sive per alios, nomine et mandato eorum, et fructus per eos « vel mandatum suum inde levari, usquequo exsecutio hujusmodi « testamenti plenarie et integre fuerit adimpleta ». Curatoribus testamenti mandavit et « dedit actiones et jura sua competentia « et competitura adversus quoscumque, ex quibuscumque causis « et rebus ». Jussit, ut statim post ipsius mortem, Yolendis et Reginaldus « possessionem terre apprehenderent per se vel « per alium, seu alios, auctoritate propria, sine juris et hominis « offensa, et etiam ipso momento possessio dicte terre ad eos de- « volveretur. Et si dicta soror heres mea, inquiebat, nollet vel « differre faceret homagia dominis a quibus terram teneo, propter « quod exsecutio testamenti mei retardaret, volo et ordino quod « dictus Reginaldus substitutus homagia faciat, in pœna matris « differentis vel facere nolentis homagium, seu exsecutionem « meam impedientis..., in quem casum heredem meum instituo « predictum ». Quod si Yolendis et Reginaldus homagium regi debitum et testamenti exsecutionem distulerint, « dominus rex « Francie habeat decem millia librarum currentis monete », ut compellat testamenti curatores ad exsequendum testamentum, et tollat « omne impedimentum ». Quam pecuniam rex habebit « de « terra comitis, et illam ad manum suam tenebit, et fructus inde « omnino percipiet, quousque de dictis libris sit integre et plena- « rie satisfactum ». Multa præterea legata, sex millia librarum ecclesiis Santonum et Engolismensium, mille libras curatoribus testamenti, duo millia librarum pro maritanda quotannis puella, solvi jussit, præcepitque corpus ejus, in ecclesia cœnobii Valentiæ Pictavensis sepeliri. Curatores testamenti designavit Guillelmum, episcopum Engolismensem, Oliverium, abbatem Sancti Johannis Angeliacensis, Petrum Beneditum, magistrum scholasticum Engolismæ, et Arnaldum Gombaldum, canonicum. Milites quosdam, curatores, necnon et Johannem, Britanniæ ducem, ut sigillum testamento apponerent, rogavit (1). Sed, Guiardi testamentum exsequi nequiverunt curatores, nam comes Engolismensis, antequam

(1) Testamentum Guiardi, in castris apud Insulam, 22 die septembris 1304. Arch. Nat., J. 407, n° 10, exemplar cum magno sigillo cera viridi impresso.

decederet, in odium regis Francorum incidit. Primum, anno 1306, Philippi molestiam expertus est. Defuncto enim Galfrido, Castrinovi domino, sine heredibus, comes Engolismensis Jarnacum, Castrumnovum, Castrum Achardi, Castrum Eraudi aliaque defuncti bona occupare et retinere conatus est. Sed Droco quartus, Melloti dominus, quem genuerat Eustachia, uxor Droconis tertii et soror Galfridi, a Guiardo petivit, ut Galfridi hereditas sibi restitueretur (1). Comitem Engolismensem in curiam vocavit, et dixit se « esse heredem « proximiorem masculum » domini Jarnaci defuncti, et instanter requisivit « ut rex ipsum ad homagium reciperet de feudis quæ « dictus Galfridus tempore mortis suæ ab ipso domino rege tenebat. « Contra Guiardus comes, qui ad defendendam requestam hujus- « modi fuerat ajornatus, exhibens curiæ quamdam litteram fa- « cientem mentionem de quodam applegiamento et contrapplegia- « mento super hoc facto inter ipsos, coram senescallo Pictavensi, « quorum occasione, res predictæ positæ fuerunt ad manum « regis, pluribus rationibus proposuit dictam requestam predicti « Droconis non esse faciendam. Tandem, auditis propositis, curia « recepit requestam Droconis, salva quæstione proprietatis ». Hæc sententia, « mercurii die post sanctam Luciam », id est quarta die decembris mensis, anno 1306, data est (2). Itaque, Droco hereditate Galfridi potitus est. Postea, rex Franciæ proditionis et falsi Guiardum insimulavit, et comitem, antequam decederet, Marchiæ et Engolismæ comitatibus, castroque Lezigniaco, anno 1308, spoliavit. Deinde, Guiardo defuncto, Philippus provincias et terras acquisitas servavit, et heredes comitis coegit, ut secum pactiones facerent et hereditate se abdicarent. Sic, comitatus Engolismæ et Marchiæ, antiqua libertate adempta, regni Francorum provinciæ facti sunt.

PARS QUINTA ET ULTIMA

QUIBUS DE CAUSIS, ET QUOMODO PHILIPPUS PULCHER, REX FRANCIÆ ET EJUS FILII, MARCHIAM, ENGOLISMAM ET LEZIGNIACUM OCCUPAVERINT, DEINDEQUE SERVAVERINT.

(1308-1328.)

Caput I. Quo anno comitatus Engolismæ et Marchiæ occupati fuerint.

Quo anno Philippus, rex Franciæ, Marchiam, Engolismam et Lezigniacum occupaverit, historici fere omnes nesciverunt. Diu

(1) Eustachiam, sororem Galfridi secundi, filiam Galfridi primi, domini Castrinovi, in matrimonium duxerat Droco II, Melloti dominus (Mello ou Marle, chef-lieu de canton, arrondissement de Laon, Aisne), in Bellovacensi diœcesi. Corlieu, chap. XVIII, p. 37. — Galfridus secundus decessit, anno 1305. — (2) Olim, III, 484, n° 4.

comitatuum publicationem, anno 1303, regem Franciæ decrevisse auctores narraverunt. Putaverunt enim Philippum has provincias occupavisse, post mortem Hugonis tertiidecimi. Hanc opinionem multi scriptores secuti sunt, nam nonnulli historici, qui quartodecimo seculo scripserunt, retulerunt regem Franciæ, hoc anno, Engolismam et Marchiam occupavisse. Nempe in Continuatione Girardi « de Fracheto », hæc ipsa verba invenimus : « Defuncto « Hugone de Marchia comite, civitas Engolisma ad regem Fran- « ciæ Philippum cum suo devolvitur comitatu » (1). Similia verba in Chronico Guillelmi Nangiaci legimus : « Civitas Engolismæ « ad regem Franciæ cum suo devolvitur comitatu » (2). Eadem refert auctor Chronicorum Sancti Dionysii : « Hugone comite « Marchiæ defuncto, Philippus rex Franciæ habuit civitatem « Engolismæ cum comitatu » (3). Deinde, decimo sexto seculo, eruditus insignis, Chopinus Andegavensis, in opere quodam de Domanio Franciæ inscripto, auctoritatem huic errori addidit (4). Itaque, recentiores et notissimi historici hanc quoque opinionem secuti sunt, inter quos Sismondi et Henricus Martinus, qui narraverunt Philippum, anno 1303, comitatibus Engolismæ et Marchiæ potitum fuisse (5), eamque sententiam historici minores susceperunt. Attamen, jam Johannes « a Sancto Victore », qui quartodecimo seculo, historiam scripsit, quid hoc anno evenerit, vere exposuerat. « Circa festum omnium Sanctorum (anno 1303), ait « Johannes, decessit comes Marchiæ. Qui decedens sine liberis, « toto conatu studuit Guidonem fratrem suum de hereditate sua, « scilicet comitatibus Marchiæ et Engolismæ, privare, volebatque « et verbis et litteris asserebat, se velle dominum Gaufridum de « Lezigniaco, cognatum suum, fore suum heredem et in dictis « comitatibus successorem. Sed post ejus obitum, lite coram rege « exorta, regis ipsius diffinitiva sententia tota hereditas dicti « comitis ad fratrem suum Guidonem, ut jus dictabat, deve- « nit » (6). Scimus præterea Guiardum, Marchiam, Engolismam et Lezigniacum occupavisse, et harum provinciarum administrationem suscepisse, per quatuor annos. Alii vero auctores, puta-

(1) Contin. Chronici Girardi de Fracheto, Historiens de France, XXI, 22 h. — (2) Chronicon G. Nangiaci, Histor. de France, XX, 589 E.; I, 338, éd. Géraud. — (3) « Quand Hue le conte de la Marche fut mort, Philippe le roy de France... reçut la cité d'Angolesme avec la comtée ». Chroniques de Saint-Denis, Historiens de France, XX, 675 b. — (4) Chopin, De Domanio Franciæ, liv. Ier, tit. VII, parag. 6. — Mézeray, I, 694, éd. in-f°. putat ultimum comitem Marchiæ Guidonem anno 1202 apud Corteriacum decessisse, et post mortem Guidonis, Philippum comitatus occupasse — (5) Sismondi, Hist. des Français, t. IX, p. 143. — Henri Martin, Hist. de France, IV, 454. — (6) Excerpta e Memoriali historiarum, Johannis a Sancto Victore. Historiens de France, XXI, 642 b. c.

verunt regem comitatibus potitum fuisse, anno 1307. Præcipui historici Engolismenses, Corlæus, doctissimus scriptor, et Vigerius, narrant regem Franciæ, hoc anno, Guiardo defuncto, Engolismam, ceteraque bona defuncti comitis regno adjunxisse (1), et alii omnes fere historici hanc opinionem secuti sunt (2). Quidam etiam, et inter eos eruditissimus L. Delisle, verum annum cognoverunt, sed crediderunt regem, post mortem Guiardi, anno 1308, has provincias publicavisse (3). Sed, e documentis quæ possidemus patet, regem, hoc anno quidem 1308, sed Guiardo adhuc vivente, comitatus occupasse (4). Propter enim quædam Guiardi mala facinora, « petitio fuit edita per gentes domini regis, ex parte « ipsius regis, contra memoratum Guiardum, tempore quo vivebat, « et super hoc lis fuit contestata cum eodem Guiardo, nonnullique « testes producti fuerunt ex parte domini regis ». Guiardum itaque Philippus in curiam vocavit, et inquisitio facta est, eodem anno, « super criminibus, protervitatibus et malefactis commissis con- « tra regem et ejus regnum ; plures testes producti sunt co- « ram commissariis a curia dicti domini regis super hoc deputa- « tis » (5). Inquisitores regis testes interrogaverunt ; anno 1308, igitur sententia decretoria a curia pronuntiata est, nam, « manus « regia, vivente dicto Guiardo, erat posita in comitatibus, terris « et bonis supradictis... et omnia bona que Guiardus possidebat, « erant prefato domino regi commissa et forefacta ». Quo mense rex præceperit legatis suis, ut Marchiam, Engolismam et Lezigniacum occuparent, nescimus. Sed putamus regem Guiardum in curiam non vocavisse, primis anni 1308 mensibus, nam octava decima die januarii, ad illum adhuc comitem Marchiæ vocatum, decretum quoddam de monetis misit (6). Suspicamur igitur Philippum comitatus occupavisse, mense maio aut mense junio ; hoc ipso tempore enim, rex Franciæ Pictaviam lustravit, et Pictavi in fine mensis maii, atque pluribus diebus junii et augusti, moratus est (7). Dum rex mandabat, ut comitatibus legati ejus potirentur, et litem propter varias culpas Guiardo intendebat, Aimarus, Valentiæ dominus, Guiardique consobrinus, eumdem comitem in jus vocabat, et testamentum Hugonis tertiidecimi, ad capiendam eamdem here-

(1) Corlieu, chap. XX, pp. 36-37. — Vigier, pp. 32-33. — (2) Art de vérifier les dates, II, 384. — Anselme, Hist. généalogique de la maison de France, III, 80. — (3) L. Delisle, Chronologie historique des comtes de la Marche, p. 12. — (4) Arch. Nat., J. 407, n° 15; J. 270 n, n° 27. Pactiones factæ cum Joanna, Genvillæ domina, et Maria, comitissa Sanceri, anno 1309. — Nulla hujus litis mentio invenitur in collectione judiciorum curiæ Parisiensis, vocata Olim et edita a Beugnot. — (5) Arch. Nat., J. 407, n° 15 ; J. 270 n, n° 27. — (6) Ordonnances des rois de France, I, 454. — (7) Mansiones et itinera Philippi quarti. Historiens de France, XXI, 450.

ditatem, obtestabatur (1). Sed, antequam de hac causa judices cognoscerent et sententiam decretoriam pronuntiarent, Guiardus sine heredibus decessit, octobri vel novembri mense, anno eodem. Quo mense comes Engolismensis mortuus sit, omnes auctores nesciverunt, sed comitem non decessisse ante vicesimam quintam diem mensis septembris (2), neque vixisse post vicesimam octavam diem novembris, pro certo habemus. Hac ipsa die, Guiardo defuncto, Calviniaci castellanus occupare castrum et castellaniam Lezigniaci conatus est, pro episcopo Pictavensi ; cives vero Lezigniacenses illi restiterunt, eique castri aditus dari noluerunt, nam castellania et castrum « in manu regis posita erant » (3). Tunc, Philippus Pulcher, comitatus Marchiæ et Engolismæ, jam occupatos, castrumque Lezigniacum, quo potitus erat, servare statuit, et regno adjungere constituit.

Caput II. Quæ causæ fuerint cur Philippus Pulcher, Marchiam Engolismam et Lezigniacum occupaverit.

Quæ causæ fuerint cur, hoc anno, rex Franciæ illos comitatus illudque castrum occupaverit, multi auctores exquisiverunt, sed hanc quæstionem explanare omnino nequiverunt. Primum, Chopinus, eruditus vir, narravit regem bona Guiardi publicavisse, quia Guiardus, timens ne rex institutus heres ab Hugone, ipsi hanc hereditatem eriperet, Hugonis testamentum combusserat. Paulo post, quum fraus dilucere cœpit, omnia Guiardi bona publicata fuisse asserit. Sed, Chopinus, qui hanc sententiam profert in libro quodam de Domanio Franciæ inscripto (4), nulla documenta vel testimonia citat, quibus opinio ejus confirmetur, præter Annales quosdam Engolismenses et Gesta comitum Engolismensium. Qui sint Annales Engolismenses manuscripti, quorum mentionem facit, eruditi omnes nesciverunt ; et nos quoque nescimus (5). Gesta autem comitum Engolismensium, quæ Chopinus profert, non ultra annum 1159 progrediuntur (6). Alii autem scriptores, crediderunt Guiardum, anno 1307, regem Franciæ heredem omnium bonorum instituisse. « Comes Guiardus, ait Corlæus, Lezigniaco et Pictavi « moratus est, et juvenis adhuc mortuus est, et sepultus est in « cœnobio Jacobinorum Pictavensium, quod prædecessores ejus

(1) Pactio Philippi quarti cum Ademaro. Arch. Nat., J. 270, n° 26. — (2) *Ibid;* ex hoc documento patet Guiardum superesse septembri mense. — (3) Perscriptio data a cástellano Calviniaci. B. N., coll. Dupuy, 805, f°s 60 et 107. Bibl. de Poitiers, coll. Fonteneau, t. III, f° 307. — (4) Chopin, De Domanio Franciæ, liv. Ier, tit. VII, parag. 6. — (5) Forsan, Chopinus cognovit Annales Engolismenses, quos postea eruditi ordinis S. Benedicti ediderunt, in collectione Historicorum Franciæ, t. VII et VIII. — *Id.*, Labbe, I. — Pertz, IV et XVI. Sed Annales illi non progrediuntur ultra annum 993. — (6) Chronicon Ademari Cabanesii non progreditur ultra annum 1029, vide Labbe Nova Bibl. Mss., II, 151. — In Gestis comitum et pontificum Engolismensium usque ad annum 1159, historia regionis narratur. Labbe, II, 249-264.

« ædificaverant. Dicunt quidam, Philippum Pulchrum, quum per « Pictaviam iter faceret, comitem vidisse ægrotantem, et illi « suasisse, ut regnum Franciæ bonis donaret. Itaque Guido testa- « mentum fecit, quo instituit regem omnium possessionum et « terrarum heredem, et rex, ut ejus memoriæ gratiam daret, jus- « sit ei magnificum monumentum in eodem Jacobinorum cœnobio « exstrui (1) ». Hoc monumentum octavo decimo seculo nondum dirutum fuerat. In eamdem sententiam, post Corlæum, concurrerunt multi historici, Besly, auctor historiæ Pictaviæ, Mezerai, Henault, Desbrandes. Chopinus quoque, qui opinionem Corlæi refert, quædam alia verba Roberti Gaguini, quinti decimi seculi scriptoris, commemorat : « Per eosdem dies (anno 1307), ait Gaguinus, « Marchiensi comite mortuo, Engolisma civitas Philippo obvenit, « quam ipse adiens Aquitaniam, visitavit » (2). Sed, nullum documentum hanc sententiam confirmare videtur. Primum quidem scimus Guiardum, testamento anno 1304 facto, sepulturam in cœnobio Valentiæ, non in æde Jacobinorum Pictavensium, elegisse (3). Deinde, putamus historicos Engolismenses aliosque auctores qui eos secuti sunt, Guiardum comitem, pro Guidone avunculo ejus, habuisse. Guido ille dominus Choeci, Peyraci et Fronteniaci (4), inter curatores testamenti, ab Hugone tertiodecimo designatus fuerat; filius Hugonis undecimi erat, ergo avunculus Hugonis et Guiardi, ultimorum Engolismæ comitum. Vixit Guido multos annos, et jam ad senectutem provectus, anno 1308, castrum Fronteniacum regi Franciæ concessit (5). Postea, anno 1309, Guido ille, Choeci dominus, testamentum fecit, quo instituit Philippum Pulchrum, eumdem Franciæ regem, omnium terrarum ipsius heredem, si heredes designati voluntates ultimas exsequi et omnia legata omnino solvere nollent. Elegit sepulturam suam in cœnobio Fratrum Prædicatorum sive Jacobinorum Pictavensium, ante majus altare, jussitque monumentum sibi, fratris ejus, Hugonis duodecimi instar, exstrui (6). Nominum similitudo doctissimos Corlæum atque Vigerium, necnon et alios auctores fefellit. Itaque, scriptores illi putaverunt regem, Marchiæ et Engolismæ comitatibus, ab ipso Guiardo donatum fuisse, et ultimum comitem Guiardum pro Guidone Choeci et Peyraci domino habentes, ad Engolismensem comitem Guidonis acta contulerunt. Alii autem historici affirma-

(1) Corlieu, chap. XX, pp. 36-37. — Vigier, pp. 32-33. — Desbrandes, Annales et histoire d'Angoumois, bibl. d'Angoulême, manuscrits, I, f° 372. — (2) Chopin, loco citato. — (3) Vide supra, Guiardi testamentum. — (4) Couhé, Peyrac, Frontenay in Pictavia, nunc (Vienne et Deux-Sèvres). — (5) Arch. Nat., J. 374, n° 9. — (6) Arch. Nat., J. 407, n° 14, Guidonis testamentum : *ibid.*, J. 374, n° 9.

verunt, Philippum Pulchrum, Marchiam et Engolismam occupavisse, quoniam Hugo tertiusdecimus, duobus annis antequam decederet, scilicet anno 1301, comitatus illos regi, pro quadam pecunia mutua a principe sumpta, pignori obligaverat. Itaque, anno 1303, Hugone defuncto, rex comitatibus potitus est, et curia regia principi Francorum has provincias addixit (1). Argumenti loco, historici illi ponunt quædam verba e Nangiaci chronico deprompta ; sed auctor Chronici illius nullam hujus sponsionis mentionem facit. « Defuncto Hugone de Marchia comite, ait auctor « ille, civitas Engolismæ ad regem Franciæ Philippum (et) suus « devolvitur comitatus » (2). Scriptores illi fortasse venditionem terrarum Chilliaci et Longigemelli, anno 1301 factam, pro comitatuum sponsione habuerunt. Præterea, errant omnino, nam neque tempus neque publicationis causas veras indicant. Quartam tandem opinionem invenimus, vero proximiorem. Nonnulli enim docti auctores, narraverunt regem comitatus Engolismæ et Marchiæ publicasse, quia Guiardus combusserat Hugonis tertiidecimi testamentum, et contra ipsum Francorum principem conjuraverat. Hanc sententiam proposuerunt insignes scriptores Podius, Daniel, et Anselmus, necnon et præcipui ordinis Sancti Benedicti eruditi (3). Auctores vero illi, neque verum tempus publicationis cognoverunt, nam anno 1308, regem pactiones cum heredibus Guiardi fecisse, et comitatus anno superiore publicasse, crediderunt, neque omnes hujus rei causas noverunt, neque rem dilucide interpretati sunt, neque documenta protulerunt.

Itaque, quæ fuerint publicationis comitatuum Engolismæ et Marchiæ causæ, enucleare et explanare statuimus, et ipsa documenta afferre volumus. Ipse enim procurator regis in scriptura quadam fatetur, anno 1309, « plures rationes et causas » fuisse, « cur domino regi de jure suo et ad manum regiam commorari « deberent comitatus Marchie et Engolisme et baronia Lezi- « gnaci ». Primum, si procuratori regio fides habenda est, obli-

(1) Mézeray, I, 694, édit. in-f° ; Sismondi, Hist. des Français, IX, 143. — H. Martin, Hist. de France, IV, 154. Hæc sunt verba quæ Sismondi profert : « Hugue XIII venait de mourir sans enfants (1303) ; il avait, deux ans « auparavant, engagé ces deux comtés au roi Philippe pour une forte somme « d'argent. Philippe, à l'aide d'une sentence des tribunaux, se mit en pos- « session de son héritage, au préjudice du frère et des deux sœurs du dernier « feudataire ». — (2) Nangiaci Chronicon Contin., édition Géraud, I, 338. — Hist. de France, XX, 589 e. — Iisdem verbis utuntur alii historici. Chroniques de Saint-Denis. Hist. de France, XX, 675 b. — Contin. Chronici Gir. de Fracheto, *ibid.*, XXI, 22 h. — (3) Dupuy, Traité des droits du roi, p. 823. — Daniel, Hist. de France, t. V. — P. Anselme, Hist. généalogique de la maison de France, III, 80. — Dom Clément, Art de vérifier les dates, II, 384, 2e colonne, 3e édition.

gabantur comitatus « pro Terre Sancte subsidio, tempore « quo defunctus dominus Hugo, comes... quondam dictorum « comitatuum et terrarum, frater... Guidonis vivebat » (1). Quæ fuerint illa obligatio et illud subsidium nescimus. Forsan hujus rei interpretationem invenire licet in testamentis Hugonis decimi, Hugonis tertiidecimi et Guidonis Compnacensis; Hugo enim decimus quinque millia librarum pro « subsidio Terre Sancte », dederat; Guido Compnacensis mille et quingentas libras, et Hugo tertiusdecimus quinque millia librarum legaverat. pro « eodem « subsidio », ut legatarii designati cum nonnullis militibus per unius anni spatium Terram sanctam adirent (2). Illa legata forte non solverant heredes Hugonis decimi, Guidonis et Hugonis tertiidecimi. Fuerat quoque secunda causa, cur rex Franciæ comitatus publicaret. Procurator enim regis. Hugonem tertiumdecimum ait « obligatum fuisse, tempore mortis, in summa tre- « centarum millium librarum turonensium vel circiter » (3). Quod alius regis legatus in alio documento explanat : « Plura *ra-* « *cheta*, inquit, regi debebantur pro terris predictis, eique comes « Hugo Bruni et dictus Guiardus ex causis diversis tenebantur, « tempore quo vivebant, ad magnas et graves emendas, que racheta « et emende ad sex viginti millia librarum turonensium ascen- « debant et ultra » (4). Nescimus quibus de causis Hugonem et Guiardum rex mulctaverit tantis mulctis; curiam scimus tantum Hugonem, duodecim millibus libris damnasse, anno 1298, et Guiardum quingentis libris mulctasse paulo post (5). Guiardo forte mulcta gravissima edicta fuerat a regis curia, quia Anglis Compnacum atque Merpinum legare, comitatumque Engolismensem tradere, inconsulto rege Franciæ, comes voluerat (6). Si mulctis addimus omnia legata quæ comites Marchiæ fecerant, præcipue que pecuniam ab Hugone tertiodecimo legatam, quæ ad centum millia librarum et amplius perveniebant, pro trecentis millibus librarum turonensium fere in totum comitatus obligari patet. Rex Franciæ, curator testamenti Hugonis tertiidecimi designatus, forsan a Guiardo petere, ut legata solverentur, et simul ab eodem comite, ut mulctæ et racheta omnia traderentur, exspostulare poterat. Præter hæc, procuratores regis tertiam fuisse causam publicationis dicunt. Hugo enim tertiusdecimus regi Franciæ legata quædam fecerat, quæ Guiardus Philippo non tradidisse videtur.

(1) Pactio cum Joanna Genvillæ domina, 1309. Arch. Nat., J. 407, nº 15. — (2) Testamenta Hugonis X, Guidonis, et Hugonis XIII. Arch. Nat., J. 407, nº 3; J. 270, nº 19; J. 407, nº 6. — (3) Pactiones cum Joanna (Arch. Nat., J. 407, nº 15), et Yolendi (Arch. Nat., J. 374, nº 8). — (4) Pactio Philippi cum Maria, Sanceri comitissa. Arch. Nat., J. 270, nº 27. — (5) Vide supra. — (6) Vide fœdus anno 1305 a Guidone initum. Arch. Nat., J. 374, nº 3.

Rex igitur Guiardum accusavit, quod authenticum testamentum Hugonis combussisset et falsum codicillum fecisset. « Castra et « castellaniæ de Compnaco et de Merpis, ac civitas de Engolisma, « cum universis suis pertinentiis, aiebant regis procuratores, dicto « domino regi pertinebant, et ad ipsum regem spectare debebant « pleno jure, et ex causa legati ac doni facti eidem domino regi a « dicto defuncto domino Hugone, fratre ipsius Guiardi, in quo- « dam codicillo ab eodem domino Hugone facto, antequam dece- « deret, post suum testamentum » (1). Civitas « Engolisma ac « castrum de Cunhac et de Merpis cum castellaniis et pertinentiis « suis, aiebat quoque ipse rex, ad nos ex ultima dispositione « prefati Hugonis comitis pertinere debebant » (2). Ex his verbis patet, Hugonem regi omnem comitatum Engolismensem, sed neque Marchiam, neque Lezigniacum, legavisse. Rex tamen omnia bona « quecumque » Guiardi, ut « forefacta, commissa et acquisita, « propter crimen falsi per dictum Guiardum commissum », occupavit et servavit. « Guiardus enim, aiebat rex, recelavit et lega- « tum et dona predicta », et authenticum codicillum « legatum « et donum predictum *occultavit*, et ipsum combustioni tradidit « seu tradi fecit, in prejudicium juris regalis, nos predictis « legatis defraudando, contra fidelitatem qua nobis tenebatur « temere veniendo » (3). Nullam quidem legati hujus mentionem invenimus, in testamentis comitis Engolismensis; in testamento enim, quod anno 1297, Hugo fecerat, rex curator testamenti designatus erat; illi comes tantum castrum Chilliacum tradi præceperat, si ad exsequendum testamentum alios curatores princeps cogeret; nullum aliud legatum Philippo dederat (4). Aliud testamentum seu codicillum, anno 1302 factum, adhuc possidemus. Sed in illo codicillo nullam, non solum legati cujuscumque, sed etiam ipsius regis Franciæ nominis mentionem reperimus. Attamen, codicillus quem possidemus pro authentico ipso codicillo non habendus est. Non enim authenticam scripturam, ipsi Guiardi æquales cognoverunt, sed exemplar tantum authentici codicilli ab Arnaldo Leotardo, canonico Engolismensi, scriptum. Arnaldus Leotardus ipse, authenticum codicillum non viderat, sed Guillelmus episcopus Engolismensis, « *pro Arnaldo*, codicillum authen- « ticum, se vidisse » dixit, illumque neque « corruptum, neque

(1) Arch. Nat., J. 407, n° 15. Pactio cum Joanna. — (2) Pactio cum Maria, Sanceri comitissa. Arch. Nat., J. 270, n° 27. — *Ibid.*, pactio cum Yolendi, J. 374, n° 8. — (3) Pactio cum comitissa Sanceri. Arch. Nat., J. 270, n° 27. — In alio documento procurator regis his verbis tantum utebatur : « Guiardus... *dicebatur* cremasse aut delevisse » codicillum, « in occultacionem et lesionem enormem juris nostri ». Pactio cum Yolendi. — (4) Testamentum Hugonis XIII. Arch. Nat., J. 407, n° 6.

« cancellatum, neque adulteratum » invenisse affirmavit(1). Suspicari licet primum, illum codicillum authenticum, cujus scripturam tantum habemus, a Guiardo adulteratum sive decurtatum fuisse, et Guillelmo, episcopo Engolismensi, illud documentum sic adulteratum exhibitum esse. In codicillo authentico enim quædam clausulæ forsan enuntiabantur quibus regi Franciæ comitatus Engolismæ dabatur. Scriptura quidem codicilli facta est, hoc ipso anno quo Galfridus Castrinovi et Stephanus Sanceri, Hugonis hereditatem sibi vindicabant. Quam scripturam in curiam attulit Guiardus, quumque ab Hugone exheredatus fuisset contra jus, comitatus tamen obtinuit. Si vero non illam scripturam, sed ipsum authenticum codicillum, hoc anno judices regii vidissent, Guiardo comitatum Engolismæ non tradidissent. Itaque, Guiardus forte codicillum anno 1302 factum, recelavit et postea combussit, falsumque codicillum fecit et protulit. Quod quidem non incredibile est, nam lite intenta paulo post, Philippo sexto regnante, Roberto Atrebatensi, illos mores apud optimates temporis viguisse patet. Guillelmum episcopum et Arnaldum Leotardum canonicum non putamus Guiardo auxilium præbuisse. Guillelmus enim nobili Blaviorum genere ortus, doctissimus vir erat, (quo magistro Sanctus Yvo Trecorrensis Decretalibus operam dederat), et ab omnibus valde probabatur (2). Illum Hugo officio curatoris testamenti, quod ei antea commiserat, codicillo quidem privaverat, eumque Guiardus postea curatorem testamenti designavit. Episcopum Engolismensem suspectum fuisse Hugoni, amicissimum vero Guiardo ex his indiciis inferre liceret (3). Sed indicia majora desunt, neque falsi participem fuisse Guillelmum credimus. Arnaldum Leotardum quoque Guiardi scelus latuisse videtur. Canonicus ille Hugonis et Guiardi amicitia fruebatur (4), sed regis quoque Franciæ partes sequebatur, nam anno 1303, a rege missus est ad pactionem inter Guiardum et Reginaldum approbandam. Si pecunia vel alio modo

(1) Hæc enim verba invenimus initio hujus scripturæ : « A touz ceaux qui verront et ourront cestes presentes lettres, Guillaume, pour la grace de Dieu, evesque d'Engolesme, salut... Sachent tut nous avoir veu et reguardé pour maistre Arnaut Leotart, chanoine d'Autu, nostre amé clerc, un codicille scellé du sceau de clare mémoire de monsour Hugue le Brun, jadis conte de la Marche et d'Engolesme, non corrompu, non cancellé, ny en aucune partie de soy convicié », Hugonis codicilli scriptura, jovis die, festo Annunciationis, anno 1304. Arch. Nat., J. 407, n° 8. — Duobus sigillis Guillelmi et Arnaldi hoc documentum signatum est. « Dont nous le devant dit evesque à la relacion deu davant dit maistre Arnault, nostre amé clerc, avons fait nostre sceau en cest present transcript, ensembleament ou le sceau deudit maistre Arnaut. » — (2) Gallia Christiana, II, 1010. — (3) Guillelmus decessit ante annum 1308; cui successit Fulco Rupis Fulcaudi. — De Fleury, Notes addit. et rectif. à la Gallia Christiana, p. 4. — (4) Vide testamenta Hugonis et Guiardi.

captus, Guiardi fraudi auxilium dedisset, postea, quum fraus reperta est, a rege in judicium vocatus fuisset. Illum autem scimus anno 1216 superstitem liti fuisse, neque eum unquam in judicium vocatum esse documentum quodcumque demonstrat (1). Aliam quoque conjecturam de hoc codicillo afferre possumus. Codicilli anno 1302 facti, Guillelmus episcopus forsan vidit authenticum exemplar, nec adulteratum, nec decurtatum. Hugo vero forte antequam decederet, scilicet octobri mense, anno 1303, secundum codicillum fecerat, quo comitatum Engolismæ regi legabat. Hunc secundum codicillum Guillelmus episcopus non vidit, nam Guiardus fertur « codicillum recelavisse »; posteaque, comes documentum illud combussisse videtur. Quam conjecturam priori opinioni anteponendam putamus.

Quarta præterea fuit causa, cur rex Guiardum in curiam vocaret, et comitatus Engolismæ et Marchiæ occuparet. Comitem Engolismensem enim proditionis rex insimulavit. « Ille (Guiardus), « prodicionaliter conspirationem inhivit, aiebat Philippus, tem- « pore quo vivebat, contra nos et honorem regni nostri et contra « nostram regiam majestatem, et quantum in eo fuit, sceleratam « pactionem hujusmodi ad effectum produxit » (2). Quæ fuerit illa « conjuratio », et ista proditio, nullus historicus narravit. Sed suspicamur regem nominibus illis nuncupavisse fœdus a Guiardo cum Anglorum principe initum, quo comes Engolismensis se traditurum Anglis Merpinum, Compnacum et Engolismam, et illis auxilium laturum adversus Franciæ principem, pollicitus erat. Guiardus, anno 1305, a Francorum partibus ad Anglos defecisse videtur; nescimus autem quibus de causis fidem mutaverit. Eduardus enim cum Philippo dissidebat; primum Aquitaniam a Franciæ rege restituendam postulavit, deinde Aquitania restituta (3), de damnis illatis mercatoribus civibusque Anglicis, atque de fœdere cum Scotis a Philippo inito, questus est (4). Itaque, Angliæ rex socios conquirebat, et Poncium, Castellionis dominum, senescallum Santoniæ (5), de societate facienda, ad Guiardum misit. Tunc fœdus initum est, « apud Santonum « urbem », vicesima nona die julii, anno 1305, inter comitem Engolismæ et Poncium Castellionis, « illustrem domini regis « Anglie et ducis Aquitanie militem, et pro eodem senescallum « Xanctonensem in terris ducatus Aquitanie ». « In primis, aiebat

(1) De Arnaldo Leotardo, vide Gallia Christiana, II, 1027. — Illius mentionem invenimus, annis 1290, 1297, 1302, 1303, 1304, in variis documentis. — (2) Pactio cum Maria Sanceri comitissa. Arch. Nat., J. 270, nº 27. — (3) Math. Westmon, p. 441. — Nang. Chronic., éd. Géraud, I, 335. — (4) Rymer, I, 988, anno 1305. — (5) Poncius senescallus Santoniæ factus est 1ª die aprilis 1305. B. N., coll. Moreau, 641, fº 165.

« Guiardus, quantum ad partem nostram, nos dictus cum dicto « Poncio, pro dicto domino nostro rege Anglie, pepigimus et ordi- « namus, quod, si dictus Poncius per se vel per alium cum dicto « domino nostro rege Anglie, possit tantum facere, tractare, « procurare aut alias impetrare, quod idem dominus noster rex « Anglie det nobis et conferat et in pocessionem corporalem « ponat castrum et villam Xanctonarum, cum omnibus fortaliciis, « justiciis, tributis et deveriis, et rebus aliis quibuscunque alte « et basse senescallie Xanctonensi institutis, dicto domino nostro « regi Anglie contingentibus quoquo modo, que nos dictus Pon- « cius nos tractaturos... cum... rege Anglie promittimus, et nos « ituros in Angliam ut cicius poterimus...., nos dictus comes in « perpetuum eidem dicto domino regi Anglie, ut bene merito, « concedimus et donamus castra et castellanias de Compnaco et « de Merpis, cum omnibus justiciis, honoribus, deveriis, reddi- « tibus et pertinenciis earumdem... Et ulterius, si contingat, « quod absit, in posterum dictum dominum nostrum regem « Anglie aut alium loco sui, guerram habere cum rege Francie « aut cum personis aliis quibuscunque, nos dictus comes eumdem « quoadjuvare promittimus, in quantum poterimus, gentibus, « corpore et de bonis, et plus, tradere, delibrare tocius comitatus « Engolisme fortalicia. Quociescunque nos dictum comitem in « voluntate Dei contigerit tributum solvere naturalem, nos dictus « comes predicto domino nostro regi Anglie, premissa, castrum « et villam Xanctonarum, ballias cum pertinenciis et sua, relin- « quimus et quiptamus » (1). Paulo post tamen, pontifice romano medium se gerente, belli imminentis dies prolata est, et legati regum Angliæ et Franciæ de induciarum conditionibus egerunt (2). Anno igitur 1307, fœdus factum est inter Philippum et Eduardum primum. Eduardi filius, cum optimatium et episcoporum comitatu, in Franciam venit, ut sponsalia ejus cum Isabelli filia regis Franciæ celebraret (3). Nescimus utrum rex Angliæ tunc fœdus cum Guiardo initum Francorum principi ostenderit, necne. Eduardo primo, in fine anni 1307 defuncto, Eduardus secundus Bononia in matrimonium duxit Isabellim, vicesima septima die mensis januarii, anno 1308, et comes Engolismensis auxilio Anglorum destitutus est. Rex Franciæ, qui Eduardo primo vivente, comitatus Engolismæ et Marchiæ occupare non ausus fuerat, quamvis Guiardi proditionem cognovisse videatur, nam regis Angliæ ingenium et intercessionem eludere

(1) Confœderacio Guiardi, comitis Marchiæ, cum Poncio senescallo Vasconiæ pro rege Angliæ, in præjudicium domini nostri regis (orig. parch., sceau cire verte sur cord. de soie). Arch. Nat., J. 374, nº 3. — (2) Rymer, II, 1000, 1re édit., anno 1306. — (3) Rymer, II, 1012; III, 6, (édit. 1816).

conabatur, multa audere se posse, Eduardo secundo regnante, putavit, et proditorem spoliare statuit.

Verumtamen, Philippus primum occupari Guiardi terras præcepit, simulque a comite Engolismensi in curiam vocato, petiit sibi illas terras tribui. Comitatus Engolismæ et Marchiæ, aliasque possessiones comitis enim sibi vindicavit, primum « propter obli- « gationem trecentarum millium librarum » ab Hugone et Guiardo debitarum, deinde propter « recelationem et combustionem testa- « menti Hugonis », et denique « ob crimen læsæ majestatis factum « contra regem et regnum » Franciæ. Itaque, propter illa debita, et « falsi, læsæque majestatis crimina », rex omnia bona Guiardi « sibi commissa et forefacta, et acquisita esse » proclamabat (1). Lis igitur « contestata est, et jam aliqui testes recepti fuerant » (2), sed hac ipsa tempestate, Guiardus comes e vita decessit. Tunc rex Franciæ cogitavit melius esse terras defuncti Guiardi servare, pactiones cum heredibus comitis faciendo, quam in curia longam litem adversus illos persequi. Ita videbatur comitatibus potitum fuisse, non vi, non judicum obsequio, sed heredum consensu, neque solum necessitate, sed etiam jure. Heredes ipsi litem redimere potius duxerunt, quam in jus cum potentissimo Franciæ rege certare. Itaque, rex Franciæ lite supersedit, et de pactionum conditionibus cum Guiardi heredibus egit. Primum, cum alio competitore, qui jam Guiardum in jus vocaverat, pactionem fecit. Ademarus, comes Pembrokiæ, Valenciæ in Pictavia, et Montiniaci in Engolismensi provincia dominus, filius Guillelmi, Hugonis decimi nepos, Hugonis tertiidecimi consobrinus, heres institutus fuerat ab Hugone, anno 1297, deficientibus Galfrido et Reginaldo, aliis heredibus institutis. Philippus ad eum misit virum illustrissimum, Guillelmum Nogaretum, et Ademarus procuratorem elegit, Heliam Eduensem episcopum. Procuratores regis et comitis, apud Longumpontem « juxta Montem Letherii », convenerunt, ibique pactionem, vicesima quarta die septembris mensis, anno 1308, fecerunt. « Cum Ademarus, aiebat regius procurator, ad se « pertinere intendat comitatus Marchie et Engolisme, ac terram « de Fulgeriis in Britannia, omnesque castra et terras quondam « domini Hugonis Bruni, comitis comitatuum eorumdem, proxime « defuncti, acquestis ejus dumtaxat exceptis, ex testamento ejus- « dem defuncti, vel saltem terciam partem ipsorum comitatuum « et terrarum dicti defuncti, si dicti comitatus et terre ad eum « non deberent in solidum pertinere, ac specialiter civitatem En- « golismensem, castraque de Lezigniaco, de Coygnaco et de Mer-

Caput III. Philippus, rex Franciæ, pactiones cum heredibus Guiardi facit.

(1) Pactiones cum Joanna, Maria, et Yolendi. Arch. Nat., J. 407, n° 15; J. 270, n° 27; J. 374, n° 8. — (2) Pactio cum Yolendi. Arch. Nat., J. 374, n° 8.

« pins, certisque castris cum eorum castellaniis, pro ipsa tercia « parte ipsi domino Ademaro relictis, cum supplemento valoris et « existimacionis dicte tercie partis in locis et terris proximiori- « bus dicti defuncti, prout hec in dicto testamento plenius expri- « muntur; cumque idem Ademarus super premissis experiri « intendat in curia regia contra Guiardum de Marchia, detento- « rem dictorum comitatuum et terrarum, ipse dominus Ademarus « jus suum super premissis, ut melius, diligencius et cum magno « consilio prosequetur, contra dictum Guiardum et quemlibet « alium detentorem, neque cum eo vel quolibet alio, compositio- « nem, transactionem vel accordum faciet dictus dominus Ade- « marus de premissis, sed potius jus suum efficaciter totis juribus « prosequetur usque ad finem ». Quod si Ademarus dictos comitatus et terras in solidum consequeretur, judicio vel alio modo, comitatus eosdem cum eorum pertinentiis, omnesque Guiardi terras, terra Fulgeriarum in Britannia cum pertinentiis solum sibi retenta, promisit se translaturum ad regem Franciæ seu ad istius heredem et successorem in regno. Rex vero aut ejus heres vel successor, Ademaro « prestabit recompensationem in pecunia « numerata, videlicet pro singulis centum libris reddituum, mille « libras in pecunia, pro denario videlicet redditus, decem dena- « rios, computandos in pecunia numerata. Nec edificia, fortalicia, « foreste non cedue et feoda, in estimacionem redditus venient, « nisi quatenus foreste stantes in arboribus redditum possent « annalem referre. Sed premissa que in estimacionem redditus « non venient, voluntati regie reservabuntur, ut pro eis majestas « regia disponet et ordinet, prout ei placebit ». Quod si Ademarus comitatus et terras in solidum obtinere non posset, « sed solum « pro tercia parte et dicta certa loca pro ea, eo casu dominus Rex « aut heres suus predictus, assidere tenebitur mille libras turo- « nensium in redditibus annuis, domino Ademaro supradicto, in « locis congruis, in regno Francie, cum honoribus et alta justi- « cia. Pro residuo vero dicte tercie vel locorum, que dictus « dominus Ademarus pro ipsa tercia parte vel parte alia conse- « quetur, quatenus pars hujusmodi vel loca ipsa in redditus valore « modo predicto estimandi excedet, dominus Rex dabit in pecu- « nia numerata dicto domino Ademaro recompensationem, pro « quolibet denario redditus annui, videlicet decem denarios in « pecunia computanda, nec alias quam supra dictum est, in alio « casu venient in estimacionem redditus, edificia, fortalicia, vel « foreste stantes predicte ». Procuratores promiserunt, data ultro citroque fide, quod Ademarus et Philippus conventiones illas approbarent, « ratificarent », renovarentque, et conventionum ipsarum litteras patentes, eorum sigillis sigillatas, darent et

concederent. « Conventiones hujusmodi ex parte domini Ademari « interponuntur, ait episcopus Eduensis, contemplatione securi- « tatis et honoris regis et regni Francorum, eo quod dicti comi- « tatus et terre valde essent utiles pro securitate defensionis et « pacis totius patrie illius, ad unitatem regni et obedientiam « confovendam, pro utilitate et securitate publica regni Fran- « corum » (1).

Deinde, Guiardo comite defuncto, cum aliis heredibus comitis varias pactiones fecit Philippus. Cum Yolendi, Pontis domina, cum Joanna, Genvillæ domini uxore vidua, cum Maria, Sanceri comitissa, cum Beatrice, Hugonis tertiidecimi vidua uxore, cum Drocone, Melloti domini, Galfridi Lezigniaci herede, de pactionis conditionibus egit. Yolendis, Pontis domina, erat heres proxima defunctorum comitum, nam, una cum filio ejus Reginaldo, ab Hugone tertiodecimo, annis 1297 et 1302, ad hereditatem integram comitatuum capiendam, deficiente Galfrido, designata fuerat; Galfridus vero e vita decesserat, anno 1305. Postea, ab ipsius Guiardi testamento, anno 1304 facto, heres constituta fuerat omnium terrarum. Itaque, omnis hereditas ei obvenisset, si comitatus a rege non occupati fuissent. Præterea, soror erat primogenita defunctorum comitum Guiardi et Hugonis. Quibus de causis, rex Franciæ multa magnaque privilegia ei concessit, ut illa de juribus suis decederet. Procurator regius Hugo, dominus Cellæ, Pictaviæ senescallus, hujus pactionis conditiones cum Yolendi, mense maio, anno 1309, tractavit. Qua pactione, Yolendis comitatuum publicationem admisit. « Dominus rex habeat « et occupet statim, aiebat domina Pontis, castra et castellanias « Merpini et Compnaci tanquam bona sua », sive quod Hugo comes olim Marchiæ hæc ei legaverit, sive quod ipsa Yolendis huic donationi annuerit. Itaque rex, misericordia motus, Yolendi concessit, dum illa viveret, usumfructuum hereditatis Guiardi : « Habeat et occupet, dicebat rex, per vitam, totam successionem « illam, et usufructuarie percipiat omnes fructus et exitus et « emolumenta terrarum et comitatuum Marchiæ et Engolismæ « et Lezigniaci; sed non ei liceat res mancipi vendere aut alienare, « neque homagium regi pro illis præstare : neque illa homagia « accipiat, omnia vero præstentur domino regi ». Post Yolendis mortem, rex dictos comitatus et terras occupabit, liberatos omnibus legatis factis aut faciendis, excepto feodo vicecomitatus

(1) Arch. Nat., J. 270, n° 26, orig. scellé (duo sigilla sublata). Apud Longumpontem, juxta Montem Letherii, 24 die septembris, anno 1308. — J. 374, n° 6, tria exemplaria, sigillata sigillo cera viridi impresso. — J. 374, n°s 4, 29 et 31; alia exemplaria.

(Rupis Fulcaudi), quod obnoxium est episcopo Engolismensi, excepta quoque Villardi domo in castellania Villaboeni, qua domo Yolendi frui licebit, præstito homagio pro illa regi Franciæ (1). Quamvis usus fructuum Yolendi concedatur, rex dominus erit comitatuum et terrarum, et in eis omnem auctoritatem et integram potestatem possidebit. In omnibus castris et oppidis comitatuum Engolismæ et Marchiæ, habebit jus instituendi castellanos sive gubernatores, quorum impensæ ipsorum comitatuum ærario erogabuntur. Castellani vero Yolendi promittent, sub jurisjurandi fide, se illi bene et fideliter parituros, et ei reditus servaturos aut restituturos. Yolendi quoque licebit ubique in terris illis præpositos, bajulos, exactores et servientes constituere. Philippus et Yolendis, Ademaro, Archiaci domino, tradent omnia jura, ab Ademaro et heredibus ejus tenenda, quæ Guiardus possidebat et tenebat in castellania et castro Archiaco, salvo homagio ligio regi debito. Rex præterea, Yolendi restituet omnia bona mobilia, quibus Guiardus tempore mortis fruebatur, et omnes fructus quos legati regii perceperunt, deductis de hac summa impensis propter sepulturam Guiardi, publicationem comitatuum, et cultum terrarum, factis, eaque ut illi restituantur curabit. Præterea, Yolendis obtinebit et heredibus ejus legare poterit terras, quas comites Engolismenses in Britannia possidebant, scilicet castrum Fulgerias et castellaniam proximam. Attamen, si accideret ut Yolendis filiæ aut filii sine heredibus decederent, illæ Britanniæ terræ ad regem pertinebunt, exceptis duobus millibus libris reditus, quibus Yolendi uti licebit. Sed Yolendis regi promisit, si heredes alii comitum, aliquam partem comitatuum aut terrarum Hugonis et Guiardi peterent in jus, se principi Francorum « guarimentum plenum et efficax » facturam, illique sponsionem se daturam, et pro hac sponsione omnia bona spopondit. Terras Britanniæ neque spondet, neque vendet, sine regis permisso, et si has terras alienare aut vendere vellet, regi aut heredibus ejus facultatem acquirendi eas potissimum dabit. Rex quoque obtinebit, sibi et ejus heredibus, omnia legata et hereditates, quæ Yolendi obvenire possent, præcipue que hereditatem Guidonis, domini Choeci, et Isabellis, dominæ Bellavillæ in Pictavia, aliorumque comitissæ affinium. Yolendi remittuntur omnes mulctæ, et vadimonia deserta, aut forefacta, propter quæ illa aut cognati ejus damnati antea fuerant, excepto crimine læsæ majestatis, et salvis juribus Yolendis ipsius. Denique Philippus dominam Pontis donat sex millibus et

(1) Paulo post, hanc Villardi domum Yolendis dedit Hugoni Villæsonerii domino, et uxori ejus. Arch. Nat., J. 374, n° 7.

octingentis libris Turonensium semel solvendis. Quæ pactio Parisius facta est, in domo Johannis Brociæ clerici, adstantibus duobus clericis, notariis juratis Castelleti minoris Parisiensis, et aliis duobus clericis curiæ ecclesiasticæ Parisiensis, testibus duobus militibus et Ademaro, Archiaci domino (1).

Mense januario, anno 1309, die festa Circoncisionis, alia pactio facta est a rege cum comitissa Sanceri, Maria, sorore Hugonis tertiidecimi et Guiardi. Hujus pactionis conditiones tentaverunt procurator regis, Guillelmus Dunnensis, legum professor, canonicus Bituricensis, et Theobaldus Sanceri, Bituricensis archidiaconus, procurator comitissæ. « Notum facimus, aiebat rex in litteris pa- « tentibus nona die januarii datis, quod cum nobilis mulier Maria « de Marchia, comitissa de Sancero a nobis peteret se admitti in « solidum et ut heres legitima ad comitatus Marchie et Engo- « lisme hereditatem, quos ad se pertinere dicebat, una cum terra « de Faugeriis et aliis terris omnibus, cum pertinenciis eorumdem « et juribus quibuscumque ad predicta spectantibus, que Guiar- « dus comes Marchie proxime defunctus possidebat tempore mor- « tis sue, tam jure suo quam jure successionis Hugonis fratris « sui, et secundum petitionem alias edictam, ut dicebat, in judicio « coram nobis contra dictum Guiardum (2); offerretque nobis pro « predictis comitatibus et terris a nobis moventibus fidem et ho- « magium facere, et rachetum et servicium solvere consuetum; « gentibus nostris proponentibus eam ad predicta non admitti « debere, et asserentibus multis de causis comitatus... et alias ter- « ras et omnia jura ad nos jure commissi seu confiscacionis perti- « nere »; Maria, comitissa Sanceri, « videns et attendens suum « periculum (si celeris justitie complementum peteret) de pre- « dictis, per amicos suos aliqualiter informata, deliberatione habita « diligenti, destinavit ad nostram presentiam gentiumque nos- « trarum, nobilem virum Theobaldum, archidiaconum Bituricen- « sem, qui nos et gentes nostras requisivit instanter, ut super pro- « missis ad aliquam amicabilem concordiam declinare vellemus. « Nos autem, memores fidelitatis quam dictus Hugo Bruni, comes « defunctus, frater dicte Marie, ad nos habuit et servavit, et ejus « grata servicia, compatientesque viduitati, fragilitatique sexus, « necnon nobilitati dicte Marie, rigorem per mansuetudinem

(1) Arch. Nat., Pactio cum Yolendi, lingua gallica scripta, J. 374, nº 8. — *Ibid.*, J. 374, nº 8 *bis*. — J. 407, nº 12. Pactio lingua latina scripta, orig. parch., deux sceaux. — J. 407, nº 13. Vidimus compositionis factæ inter regem et Yolendim, datum a Fulcone Engolismensi episcopo et Jacobo Sacho, custode sigilli regis apud Paracollum. — J. J. 40, nº 166, fº 186. Registres de la Chancellerie, aliud exemplar pactionis. — (2) Anno 1304, petitio edicta a Stephano, comite Sanceri, marito Mariæ. Vide supra.

« temperantes, ad tractandum super his procuratorem ipsum ad « gentes nostras remisimus. » Procurator ille, nomine et vice dictæ Mariæ, « compositionem et transactionem inhivit super « premissis omnibus, promittens quod Maria compositionem hu- « jusmodi ratificaret expresse et etiam renovaret ». Itaque comitissa Sanceri dedit et concessit regi Franciæ, heredibusque et successoribus ejus, et in eum perpetuo transulit, « quicquid juris « possessionis et proprietatis habebat vel habere poterat vel debe- « bat, tunc vel in futurum, in dictis comitatibus, castris, terris et « pertinentiis eorumdem, terra de Faugeriis, terra de Lesin- « ham *(sic)*, aliisque castris et terris quibuscumque quas dicti « comes Hugo et comes Guiardus possidebant tempore mortis sue, « ex quacumque causa eadem Maria jus haberet, sive ex testamento, « sive ab intestato, sive ex se, sive ex successione paterna vel ma- « terna, vel fratrum suorum, vel alterius eorum ». Præterea, comitissa regi concessit « sexcentas libras annui redditus quas supra « thesaurum regium et redditus senescallie Pictavensis reci- « piebat singulis annis, ac ducentas libras annui redditus, quas « recipiebat supra redditus comitatuum predictorum et tenentes « eosdem ». In Philippum quoque transtulit « omnes actiones et « jura, ex quacumque causa competentes, quomodolibet, pro « premissis, vel eorum ratione, vel causa ». Promisit autem rex se daturum Mariæ « et heredibus et successoribus ejus « et causam habituris ab ea, et eidem in loco vel locis sibi et « regi congruis ponendas, mille libras annui et perpetui redditus, « ad usum et consuetudinem patrie, cum uno castro seu domo « forti, edificiis non computatis in estimacionem redditus, cum « omni justicia alta et bassa; quam terram dicta Maria, ejusque suc- « cessores a rege tenerent in feodum ». Quod si forsan terra quam rex illi assidebat, ab alio quam a rege « moveret in feodum », rex traderet hanc terram liberam « ab omni onere racheti primi » et alia obligatione, præter homagium. « Et si forte in terra ipsa « assidenda essent nemora vel foreste, voluit rex quod estima- « rentur in redditu quantum valere possent, fundus cum super- « ficie, in redditu perpetuo ». Philippus quoque jussit, ut solverentur Mariæ decem millia librarum turonensium, semel eidem solvendarum; deinde ei concessit jure « hereditario, sibi et heredibus « ejus, domum que sita erat apud Sanctum Marcellum, que « fuerat olim Hugonis comitis cum pertinentiis ejusdem, eo « casu quo dicta domus ad regem deveniret ». Dedit præterea comitissæ Sanceri mille libras annui reditus, « supra thesaurum « Parisiensem, ad vitam ejus solvendas sibi, in festo Ascen- « sionis videlicet dimidium, et in festo Omnium Sanctorum « aliud dimidium ». Hæc omnia Philippus dedisse proclamat, non

coactus, sed gratiæ causa : « Supplicationi procuratoris (comi-
« tissæ) annuens, et dicte vidue pio compatiens affectu, consi-
« deratisque favore et dilectione quam ad Stephanum comitem
« olim de Sancero maritum ipsius, quondam in servitio regis
« mortuum, habebat, predicte compositioni prebuit assen-
« sum, omnia et singula laudavit, ratificavit et approbavit ».
Mandavit itaque rex « thesaurariis Parisiensibus, quod sine
« exspectatione alterius mandati, dictas decem millia librarum
« pecunie numerate de presenti dicte Marie persolverent, ac
« dictum redditum terminis antedictis solverent interim, quous-
« que assisia ipsa esset completa ». Quas litteras patentes ad Ma-
riam, Sanceri comitissam, attulerunt Guillelmus Dunnensis, regius
procurator, Theobaldus archidiaconus, comitissæ legatus, Herveus
Guidemarus, officialis Bituricensis, Johannes Fradetus, custos
sigilli præpositi Bituricensis, et Johannes Parvus clericus, clericus
curie ac sigilli præpositurae custos. Comitissa pactionem appro-
bavit, et servaturam se documenti hujus conditiones, sub juris-
jurandi fide, promisit, sigillumque scripturæ apponi jussit. Lit-
teræ regis, a comitissa Sanceri « apud Mellanum, domum ejus »,
die sabbati « ante festum Sancti Vincentii » anno 1309 (1), appro-
batæ sunt.

Alia erat soror Hugonis et Guiardi comitum defunctorum,
Joanna, Petri, Genvillæ domini, uxor vidua. Post Guiardi fratris
ejus obitum, Joanna postulavit a curia, « suo nomine, tanquam
« heres pro tercia parte dicti Guiardi, per ipsum dominum regem
« ad fidelitatem et homagium admitti, sibique tradi et deliberari
« possessionem omnimodam et saisinam tercie partis comitatuum
« de Marchia et de Engolisma, necnon et baronie de Lezignan,
« ac omnium pertinentiarum, ceterarumque omnium terrarum
« et bonorum, quibus prefatus Guiardus, ejus frater, saisitus
« erat, tempore quo vivebat, et die qua decessit. Et dicebat idem
« domina quod, tam de jure quam de consuetudine et usu pa-
« trie, ipsa debebat admitti ad fidelitatem et homagium rerum et
« bonorum predictorum, sibique tradi debere possessionem et
« saisinam dictorum comitatuum, baronie et terrarum, quantum
« ad terciam partem earumdem ». Sed procuratores regis Fran-
ciæ, Petrus « de Rivis », et Johannes « de Baris », notarii jurati
curiæ Parisiensis, huic petitioni « sese in contrarium opponentes,
« plures rationes et causas attulerunt, per quas Johanna ad homa-
« gium non debebat admitti, imo eidem domino regi de jure suo et ad

(1) Arch. Nat., J. 270 B, n° 27, orig. Tria sigilla exstant. — *Ibid.*, J. 407, n° 11. — J. 374, n° 5. Litteræ præpositi Parisiensis vel vidimus, sancti Vincentii festo, id est ultima hebdomade mensis januarii, datæ. — J. 374, n° 28 et n° 28 *bis* (scripturæ).

« manum regiam comitatus debebant commorari. Tunc Johanna, « sua mera et spontanea voluntate, de consilio et assensu quorum- « dam amicorum suorum, nolens exspectare finem litis et cause, « et predictarum rationum et causarum contra ipsam ex parte « regis propositarum, imo malens amicabiliter convenire et con- « cordare cum dicto domino rege per modum compositionis, « transactionis et concordie, recognovit et confessa fuit coram « juratis regis, se cessisse, remisisse, quittavisse, et ex tunc « perpetuo liberasse predicto regi et ejus successoribus, totale jus, « totam causam et omnimodam actionem, realem et personalem, « mixtam et directam, quod et quas habebat, poterat et debebat « habere, tam de jure quam de consuetudine quacumque, aut « potuisset aut debuisset habere, futuris temporibus, tam ex causa « successionis sive caduci, quam occasione alterius cause, tituli, « juris cujuscumque, in omnibus et singulis comitatibus, baronia, « terris et bonis que Guiardus possidebat tempore quo vivebat et « in illis que obvenerant dicto Guiardo, tam in terra Britannie « quam in aliis locis quibuscumque, absque eo quod Johanna « ejusque heredes et successores... possent aliquid petere vel « reclamare in comitatibus, baronia et terris et locis supradictis, « et in bonis mobilibus dicti Guiardi ». Rex vero, solita pietate et misericordia motus, « ex eo quod dicta domina Johanna soror « erat germana dicti defuncti Guiardi, licet certioratus exstaret « de jure sibi competenti in bonis et rebus predictis, ex speciali « gratia, donavit et quittavit perpetuo eidem Johanne ejusque « heredibus... castra et castellanias de Cohet et de Peyrac (1), « cum totali dominio alto et basso, feudis, redditibus, homagiis et « ressortis, villis et omnibus aliis pertinentibus et dependentibus « ab eisdem castris, castellaniis et villis, quecumque essent et « quocumque nomine censerentur ». Quæ quidem castra et castellanias cum pertinentiis, rex promisit pro se et pro ejus successoribus « garantizare eidem Johanne ejusque heredibus et « successoribus, perpetuo, erga omnes, ac eidem Johanne delibe- « rare dicta castra et castellanias absque aliqua dilatione ». Rex præterea concessit Johannæ mille libras turonensium « una vice « dumtaxat » solvendas. Johanna successoresque ejus tenebunt ab eodem rege et a successoribus regis prædicta castra et castellanias « ad unam fidelitatem et unum homagium ». « Specialiter « concordatum est inter regem et dominam Johannam, quod si « fortassis processu temporis, accideret dominam Johannam « vendere res predictas in toto vel in parte, dictus dominus rex

(1) Couhé, chef-lieu de canton, arrond. de Civray (Vienne); Peyrac (Deux-Sèvres).

« eadem pro sufficiente precio habere posset et deberet ». Pro quibus omnibus et singulis firmiter tenendis et inviolabiliter observandis, Johanna, fide præstita et tactis sacrosanctis Evangeliis, obligavit regi et ejus successoribus, omnia bona sua mobilia et immobilia præsentia et futura. Cujus pactionis instrumentum, anno 1309, « die dominica, in festo Sancti Petri ad cathedram, « circiter hora prima, in revestiario monasterii fratrum Sancti « Augustini, Parisiis » (1) obsignatum fuit. Postea, alia dona heredibus Guiardi rex tribuit, aut munera data confirmavit. Primum, anno 1310, Philippus, « intuitu pietatis » ductus « et « volens gratiam facere pleniorem », Joannam donavit terris et villis Sancti Hilarii et Pontarionis in Marchia, « que valent, « inquiebat, centum et duodecim libras turonensium reditus « annuatim », easque cessit « Johanne et heredibus ejus in per- « petuum cum omni justicia, feodis, redditibus et homagiis » (2). Permisit quoque, mille libras assignatas Mariæ, Sanceri comitissæ, ad Theobaldum et Ludovicum, fratres mariti dictæ comitissæ, transferri, et ab his militibus fide accepta, pro mille libris prædictis, eis terras Engerandi Mariniaci, in Campania et Parisiensi pago, tradidit (3). Alii heredes aut legatarii Hugonis tertiidecimi et Guiardi erant, quorum amicitiam sibi conciliare conatus est rex Franciæ. In primis, Beatricis Burgundiæ, uxoris viduæ Hugonis jura non spernenda videbantur. Itaque Philippus confirmavit pactionem factam inter Yolendim, præcipuam Guiardi heredem, et Beatricem, qua Yolendis spoponderat se tria millia librarum annui reditus per omnem vitam Beatrici soluturam (4). Ad comitissam quoque misit Joannem Divionensem, Senonensem canonicum, qui comitissæ concessit « usagium pro necessariis universis « absque vendicione aliqua, quamdiu viveret, in forestis non ce- « duis baronie Lezigniaci et comitatus Engolisme, tertiamque « partem venationis dictarum forestarum, et sylvas et vivarium « Compnaci et Merpini, » et castrum Compnacense jus habitandi, et Botavillæ possessionem. Deinde, Ægidius Remini et Hugo Cellæ dominus, arbitri electi a rege et a Beatrice, eidem assignaverunt « tertiam partem omnium emolumentorum dictarum sylvarum « non ceduarum ». Sed, quum « gentes regis », id est ministri Philippi, hanc pactionem non approbavissent, rex Hugoni, Cellæ domino, jussit, ut inquireret de consuetudine comitatus Engolis-

(1) Arch. Nat., J. 407, nº 15 (orig. scellé). Duo sigilla, unum cera viridi impressum, curiæ ecclesiasticæ Parisiensis, alterum, Joannæ Marchiæ, cera rubea impressum. — (2) Arch. hist. du Poitou, XIII, 27, nº 210, augusto 1310. — (3) Litteræ quibus Maria, comitissa Sanceri, quittat dominum regem. etc. Ap. Mellant, julio 1312, lingua gallica scriptæ. Arch. Nat., J. 374, nº 12, orig. — (4) Arch. Nat., J. J. 46, nº 7, fº 6 vº, octobri 1311.

mensis, « et faceret quod esset racionis » (1). Hugoni simul mandavit, ut inquireret de Beatricis nova petitione, qua comitissa facultatem « recipiendi divestituras et faciendi vestituras », pro quibuscumque « rebus venditis moventibus de domanio terrarum « et rerum, que ratione dotalitii occupabat », sibi vindicabat (2). Hugo igitur, inquisitionis causa, Engolismam primum, secunda octobris die, deinde Compnacum, decima die ejusdem mensis, adivit, et Beatrici concessit fructus sive reditus quosdam silvarum non ceduarum, scilicet tigilla, materias, ligna ad dolia et plaustra facienda, et tertiam partem aliorum omnium emolumentorum, et jus faciendi vestituras et divestituras de omnibus rebus censivis vel ruptuariis venditis vel alienatis in omnibus terris dominii ejus, et tertiam partem feodorum, atque apud Compnacum cuniculos et lepores habendi facultatem (3). Præterea, rex Hugoni præcepit, ut de venandi jure, quod Beatrix sibi vindicabat, judicaret (4). Nova igitur Lezigniaco compositio facta est, qua Philippus Beatrici tribuit licentiam venandi in silvis Engolismensis comitatus et castellaniæ Lezigniacensis, coram præposito vel regio custode, illique capiendi quotannis tres cervos vel sex apros, quocumque tempore, copiam per omnem vitam, dedit (5). Cum Drocone quarto, Melloti domino, herede Galfridi Lezigniaci, qui anno 1306, Guiardum in curiam vocaverat et Castrumnovum Jarnacumque obtinuerat, rex Franciæ aliam pactionem fecit, qua terram Molininovi, in Castrinovi castellania, et quamdam pecuniam numeratam Droconi concessit (6). Ademaro vel Aimaro Archiacensi, militi, cui Hugo tertiusdecimus quoddam legatum dederat, Philippus tribuit, « quecumque Guiardus habebat et possidebat « in castro et castellania Archiaci, perpetuo possidenda », atque ut Yolendis, heres præcipua, hanc compositionem approbaret, curavit (7).

Caput IV. De administratione terrarum a rege occupatarum, et de ultimis pactionibus cum heredibus Guiardi factis.

Quarum omnium terrarum, comitatuum Engolismæ et Marchiæ, Lezigniacensis castellaniæ, et Santoniæ Pictaviæque possessionum, administrationem et custodiam, commisit rex Hugoni. Cellæ domino, Pictaviæ senescallo, qui « custodis vel gubernatoris »

(1) Litteræ regis datæ ap. abb. Sanctæ Mariæ Regalis prope Pontisaram, 23 maii 1311; documento sequenti inclusæ. — (2) *Ibid.*, 24 maii apud Pontisaram. — (3) Pactio cum Beatrice facta, 10 oct. 1311; lingua gallica scripta. Approbatio regis, julio 1312. Arch. hist. du Poitou, XIII, 30, nº 211. — (4) 2 novemb. 1311. Arch. hist. du Poitou, XIII, *ibid.* — (5) Pactio facta cum Beatrice de venandi jure, lingua gallica scripta, « Samedi emprès caresme prenant 1311 », id est februario 1312 (post quadragesimam); confirmata est a rege aprili mense. Arch. Nat.. J. 374, nº 11. — (6) Corlieu, chap. Ier, liv. III, p. 38, anno 1309. — (7) Parisius, aprili mense 1309. Arch. Nat., J. J. 41, nº 13, fº 23, vº.

comitatuum nomen usurpavit (1). Miles ille, unus e præcipuis Philippi consiliariis, magnam auctoritatem apud regem habuisse videtur, nam antea deputatus fuerat, ut de pontificis Bonifacii sententia, ad concilium provocaret (2), deindeque cum Angliæ legatis in Ambianorum urbe de pace egerat. Senescalliam Pictaviæ quoque obtinuerat, et in Occidentali Gallia legatus præcipuus regis fuit. Familia enim Marchiæ ortus, possessionibus quibusdam in Santonia, Pictavia, Marchia, et Engolismensi comitatu fruebatur, et plurimum apud optimates harum provinciarum gratia poterat (3). Cui Philippus tradidit castrum Lezigniacum custodiendum, « ad vadia quinque solidorum turonensium per diem », illumque villa, castellania et omni terra Loreria in Marchia, duobus annis post, donavit (4). Senescallias in provinciis acquisitis rex instituit, quorum ministri, Hugonis, Cellæ domini, mandata exsequebantur.. Senescalliam enim Engolismensem regem instituisse scimus, quæ Engolismam, Merpinum et Compnacum continebat : hujus senescalliæ a vigilia Sanctæ Catherinæ, id est a vicesima quarta die novembris mensis anno 1308, usque ad annum 1318, tabulæ ceratæ Roberti Mignonis mentionem faciunt (5). Philippus administrationem rerum mancipi, sicut comites consueverant, præpositis commisit : præposituram Engolismensem quidam Johannes « de Doys », usque ad annum 1325 habuit (6), illique rex Franciæ custodiam sigilli senescalliæ commisit (7). Sigillum enim Philippus cudi jusserat, cujus scutum arma Franciæ partim, et arma Lezigniacensis gentis partim, ferebat. Præterea, receptorem sive coactorem, ad vectigalia et tributa percipienda, instituit rex (8). Castellanos quoque in præcipuis castris, Engolisma, Compnaco, Merpino, Lezigniaco, aliisque Engolismensis provinciæ, Marchiæ et Pictaviæ oppidis, collocavit (9). Si fides habenda est Engolismensibus historicis, Philippus ipse, anno 1308, Engolismam venit, et provinciæ libertates ac consuetudines, necnon et ecclesiarum atque cœnobiorum privi-

(1) Sic vocatur in nonnullis documentis; exempli causa, 10 die aprili 1314. Coll. Fonteneau, t. XXII, p. 445. — (2) Dupuy, Hist. du différend entre Boniface VIII et Philippe le Bel, p. 124, anno 1303. — (3) P. Guérin, Arch. hist. du Poitou, XI, 40, note 1. — (4) Februario 1308-1309, augusto 1311. Arch. hist. du Poitou, XI, 41, nº 27. — Doc. hist. sur le Limousin, 1, nº 80, p. 270. — (5) Histor. de France, XXI, 522a; tabulæ ceratæ. — (6) Præpositi hujus mentionem invenimus anno 1309; vidimus test. Guidonis Choeci domini. Arch. Nat., J. 374, nº 10. — Vidimus anno 1323 litter. Hugonis Cellæ. Arch. hist. du Poitou, XI, 212, nº 100. — (7) Custos sigilli vocatur, anno 1308. Arch. Nat., J. 374, nº 8. — (8) Mentio coactoris invenitur in litteris Hugonis Cellæ, 7 augusti 1314. Arch. hist. de Saintonge, XII, nº 68, p. 134. — (9) Mentio castellani Compnacensis invenitur, anno 1317. Arch. hist. de Saintonge, XII, 180, nº 76.

9.

legia confirmavit. Communiæ Engolimensis jura approbavit (1), urbique undecim cives, ad concilium omnium Francorum hoc ipso anno convocatum, de Templariorum negotio, mittendi jus dedit (2). Philippi quarti filii, administrationem antea constitutam servaverunt, et omnia privilegia olim concessa ecclesiæ cathedrali Engolismensi, capitulo et episcopo Engolismæ, clero urbis et diœcesis Engolismensis, clericis et capellano Compnaci, ecclesiis et cœnobiis Pictaviæ et Marchiæ confirmaverunt (3). Milites utriusque provinciæ ad homagium præstandum coegerunt, illosque, sicut antea comites fecerant, ad exercitum vocaverunt. Illis quoque concilia indixerunt, de more, sicque, anno 1319, dominica die post Pascham, a Carolo, Marchiæ comite vocati, milites Engolismam venerunt, ut de negotiis publicis sententiam aperirent (4). Omnes domanii fructus Philippus, Yolendi Pontis dominæ, percipiendos tradiderat; sed præcepit, ut comitatus Engolismæ et Marchiæ, aliarum provinciarum instar, vectigalia præberent, et anno 1314, Engolismenses coegit, ad quinque millia librarum turonensium pro Flandriæ exercitu solvendum (5). Quod jus filii regis Franciæ servaverunt, et provincias ipsas nunquam omnino subtrahere imperio principum Francorum voluerunt. Philippus quartus, tamen, domanio jungi Engolismam et Marchiam noluisse videtur, nam tabellas atque chartas defunctorum comitum Parisius deferri non jussit (6). Præterea, Carolum juniorem filium suum Marchia donavit : « diem obitus sui imminere considerans, illum de comitatu Mar« chiæ cum suis pertinentiis investivit », ait anonymus auctor Continuationis Chronici Girardi Fracheti (7). Si veteribus scriptoribus fides habenda est, Philippus quartus vetuerat, hoc ipso tempore, ne comitatus Engolismensis, castrumque Compnacum, Merpinum et Lezigniacum, a domanio regio sejungerentur (8). Philippum tamen ipsum scimus, anno 1313, comitatum Engolismensem, Philippo Longo, Pictaviæ jam comiti, concessisse (9). Comes Pictaviæ, anno 1316, rex Franciæ factus, senescalliam Engolismensem sustulit, jussitque comitatum a Santonensi senés-

(1) Corlieu, liv. Ier, chap. III, p. 38. — Contra, Giry. Les Établissements de Rouen, I. 323. — (2) Litteræ regis, martis die festo S. Eutropii 1308. Arch. Nat., J. 415, n° 191; mentionem in his invenimus majoris et scabinorum Engolismensium.— (3) Exempli causa : anno 1328. Arch. hist. du Poitou, t. XIII et XI, 1326. — *Ibid.*, XI, 245-247. Arch. hist. de Saintonge, XII, 187, n° 81, etc. — (4) La Roque, Traité du ban, pp. 165-175. Arch. hist. du Poitou, XIII, 52, n° 222 — (5) Hist. de France, XXI, 561 h, n° 6. — (6) A. Thomas, les Archives de la Marche Bibl. de l'École des Chartes, 1881, p. 39. — (7) Historiens de France, XXI, 42 d. — (8) Corlieu, liv. Ier, chap. III, p. 39, éd. Michon. — (9) A. Giry, Les Établissements de Rouen, I, 323.

callo administrari (1). Deinde, dotis causa, comitatus Engolismæ datus est Joannæ, filiæ Ludovici decimi, defuncti regis, quam in matrimonium Philippus Ebroicensis comes paulo post duxit (2). Ita, Marchia et Engolisma, regia appanamenta facta sunt, sed Philippus quartus et ejus filii, appanamenta illa concesserunt, « exceptis et retentis superioritate et ressorto » (3). Auctoritatem regiam in illis provinciis non abdicaverunt, et senescallos, præpositos, exactores, judicesque harum terrarum ministris regiis obnoxios esse voluerunt. Milites ad exercitum vocaverunt, vectigalia in appanamentis sicut antea perceperunt, leges regni Franciæ ut judices exsequerentur in judiciis curaverunt, monetasque probas signari jusserunt (4). Reges Francorum, Philippi Pulchri filii, Marchiam et Engolismam, omnemque Guiardi hereditatem sine controversia servandi cupidi, novas et ultimas pactiones cum heredibus defuncti comitis facere conati sunt. Yolendis enim, heres præcipua Hugonis tertiidecimi et Guiardi, quæ usum fructuum comitatuum obtinuerat, et nomine comitissæ Engolismæ et Marchiæ Fulgeriarumque dominæ utebatur, in fine augusti mensis, anno 1314, decesserat. Sed antea testamentum fecerat, « die lunæ ante festum Assumptionis beatæ Mariæ », et « univer- « salem heredem » instituerat Heliam vel Reginaldum Rudellum, Pontis et Brageraci dominum; Joannæ, sorori prædicti Heliæ, centum libras annui reditus tribuerat, et Roberto Mastacio, filio Yolendis, filiæ ipsius, Palacium castrum dederat, atque Fulcaldo Archiacensi, militi, ducentas libras turonenses legaverat (5). Philippus quartus, Yolendi defuncta, duodecima die mensis octobris, Hugoni, Cellæ domino, mandavit ut « statim totam terram olim « Guidonis comitis Marchiæ, tanquam commissam pro crimine læsæ majestatis « et aliis legitimis rationibus obligatam, sine « dilatione occuparet », et Yolendis possessiones præcipueque Fulgerias et Porhoet, in potestatem regis redigeret (6). Helias Rudellus vero hereditatem Yolendis sibi vindicavit, et Philippi quarti heredes vel filios in curiam vocavit. Eodem tempore, Almauricus, Credonum dominus, Andegaviæque senescallus, aviæ suæ Isabellis jura testatus est, comitatusque Engolismæ et Marchiæ a rege et a domino Pontis exspostulavit. Itaque, anno 1317, Almauricus et Helias pactionem de hereditate Guiardi fecerunt.

(1) Olim, II, 628-629. — Boutaric, Actes du Parlement, II, n° 4518. — (2) P. Anselme, Hist. généal., III, 104, anno 1317. — (3) P. Anselme, *ibid.* — (4) Sic anno 1320, comes Marchiæ advocatur Parisius, « super reformatione « monetarum suarum responsurus ». Arch. Nat., J. 374, n° 20. — (5) Testamentum Yolendis, comitissæ Marchiæ. Arch. Nat, J. 407, n° 21. — (6) Dom Morice, Mém. pour servir à l'histoire civile et ecclésiastique de Bretagne, I, 1251; litteræ regis, 12 die octobris 1314.

Heliæ tribuebantur tres partes comitatuum et bonorum; Almaurico autem quarta pars omnium terrarum, « quas per viam pacis « vel judicii conjunctim consequi » ambo possent, tradebatur. « Si ordinacio facta esset per gentes domini regis vel per amicos » Almaurici, « nomine domini Brageraci », dominus Credonum octo partes bonorum haberet, dominus vero Pontis septem partes consequeretur. Omnia enim quæ Almauricus prosequebatur et consequi poterat, inter ipsum et Pontis dominum dividi oportebat. Si comitatus Marchiæ vel alius comitatus Heliæ restitueretur « in « solidum », illum obtineret dominus Pontis cum tribus partibus redituum et jurium, dominus autem Credonum quarta parte potiretur, pro qua parte homagium prædicto Pontis domino præstaret. Expensas denique inter ipsos « per medietatem » dividi voluerunt (1). Quum autem lis protraheretur, Reginaldus « alias dictus « Helias Rudelli » anno 1322, cum Carolo quarto de pactionis conditionibus egit. Dominus Pontis « se supposuit voluntati et ordi- « nationi illustrissimi principis, Franciæ et Navarræ regis, de et « super omni jure et deverio quod habebat aut habere posset et « deberet in illis comitatibus, et terra Fulgeriarum, et aliis bonis « et rebus », quæ Guiardus et Yolendis, « avia ejus », habebant in prædictis. Promisit se « ratam et gratam habere regis or- « dinationem et voluntatem », et in regem « omne jus et deverium « in bonis et rebus predictis » transtulit, atque « veram et pu- « ram donacionem ac etiam cessionem » illi fecit (2). Carolus autem se daturum domino Brageraci et Almaurico Credonum mille libras annui et perpetui reditus spopondit (3), « pro omni jure quod « illis competebat in comitatibus Marchie et Engolisme, terrisque « Fulgeriarum et Lezigniaci, cum uno castro seu repario et omni- « moda alta et bassa justicia ». Præterea, tria millia librarum turonensium semel solvendarum eidem Reginaldo assignavit. Quæ omnia et singula « habuisse integraliter et recepisse », postea confessus est Pontis dominus, anno 1328, et abdicationem antea factam, petente Philippo Valesio, rege Franciæ, renovavit. Philippo efficacem sponsionem de bonis se præstituturum erga omnes qui in hereditate prædicta aliquid peterent spopondit (4). Almauricus, Credonum dominus, quoque, pactionem cum Carolo quarto, anno eodem 1322, fecerat. Carolus illi, pro quarta parte comitatuum,

(1) Pactio Reginaldi vel Heliæ Pontis domino cum Almaurico. Parisius, octava die julii 1317. Arch. Nat., J. 270, nº 28. — (2) Litteræ qualiter dominus de Brageraco se supposuit voluntati regis. Die mercurii ante festum Ascensionis Domini, 1322. Apud Asneras. Arch. Nat., J. 374, nº 22. — (3) Litteræ obligacionis quam fecit dominus de Creditis *(sic)*. Arch. Nat., J. 374, nº 24. — (4) Quittatio domini de Brageraco, 6 maii die 1328. Arch. Nat., J. 374, nº 25.

ducentum et quinquaginta libras turonensium annui et perpetui reditus, de mille libris Reginaldo assignatis percipiendas, et in castellania Gommesia ponendas, concessit. Sed quum hæc castellania tantum centum et sexaginta tribusque libris valeret, Almauricus petivit a rege triginta et sex libras sibi assignari in alia terra, et iterum promisit coram Ricardo Passait et Johanne Gisortii, notariis regiis Castelleti Parisiensis, se regi omne jus in comitatibus et bonis prædictis daturum (1). Carolus præter hæc, antea Almaurico permiserat, ut castellaniam Marcilliacensem Pictavensi jurisdictioni Almauricus subjiceret (2), et Philippus quintus compositionem confirmaverat, qua Robertus Pratensis Molinumnovum, ab Isabelli Bellavillæ domina acceptum, eidem Almaurico pro pecunia quadam tradiderat (3). Cum Beatrice, uxore vidua Hugonis tertiidecimi renovatæ sunt, Philippo quarto defuncto, pactiones. Comitissa servavit jus senescallum Compnaco instituendi, curiam vocandi, et partem reditus portus Salnerii percipiendi (4). In castellania Botavillæ rursus illi assignatæ sunt ducentæ libræ quotannis percipiendæ. Carolus, comes Marchiæ, posteaque rex Franciæ, a Beatrice pro tribus millibus librarum quotannis solvendarum, omnem dotem quam comitissa possidebat in Britannia, scilicet Fulgerias, Porhoet, Castrum Jocelinum, castraque Basogias et Sanctum Liderium accepit (5), illamque compositionem, anno 1323, confirmavit. Deinde tamen hanc dotem Beatrici restituit, sed illi tria millia librarum pro arreragiis censuum harum terrarum comitissæ se soluturum spopondit. Mille igitur libræ statim Beatrici solutæ sunt, et post mortem Beatricis, duo millia librarum curatoribus testamenti et heredibus illius data sunt (6). Præterea, Carolus, pro terra Venours vocata, comitissæ centum et quindecim libras in castellania Lezigniacensi ponendas, et judicandi jus in eadem castellania, tribuerat (7). Sed paulo post, anno 1328, Beatrix decessit, et in ecclesia Fratrum Minorum Compnacensium sepulta est (8). Ita, Valesiis regnantibus, omnino expeditum est negotium quod Philippus Pulcher susceperat, Philippus quartus qui Franciæ fines tantum auxit,

(1) Litteræ obligacionis quam fecit dominus de Creditis *(sic)* erga dominum regem. Veneris die post festum Omnium Sanctorum. Parisius, anno 1326. Arch. Nat., J. 374, nº 24; lingua gallica scriptæ. — (2) Arch. hist. du Poitou, tXI, 230, nº 109, septembri 1324. — (3) Arch. hist. de Saintonge, XII, 220, nº 93, augusto 1320. — (4) Publicatio navis cujusdam mercatoris salem ferentis. Arch. Nat., P. 1404, nº 257, anno 1321. — (5) Anno 1322. Arch. Nat., J. 374, nº 23. — (6) Regis mandatum pro heredibus Beatricis comitissæ, traditum per dominum Hugonem. Arch. Nat., J. 374, nº 23, maio 1329. — (7) Arch. hist. du Poitou, XI, 131, p. 281 ; XI, 308, nº 138, annis 1326-1328. — (8) Corlieu, liv. III, chap. III, p. 40.

duas provincias maximi momenti, sine magno labore, acquisiverat. Quamvis Marchia per duo secula appanamentum fuerit, et Engolismensis comitatus sæpe appanamenti causa a domanio regis sejunctus sit, provinciæ illæ paulatim tamen moribus et institutis Franciæ assueverunt, Francorumque fortunæ participes fuerunt.

INDEX.

Vidi ac perlegi, Lutetiæ Parisiorum, in Sorbona,
a. d. VII idus nov. anni MDCCCXCI.

Facultatis Litterarum in Academia Parisiensi Decanus.

A. HIMLY.

Typis mandetur.

Academiæ Parisiensis Rector,

GREARD.

FINIS.

27059

Boissonade, P. - Quomodo.